

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Συλλογική δράση για την προστασία
του περιβάλλοντος και ο ρόλος της
Οικολογικής – ‘Πράσινης’
Κοινωνικής Εργασίας στη
διαμόρφωση Περιβαλλοντικής
Κοινωνικής Πολιτικής
Μελέτη περίπτωσης στο Βέρμιο

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ιωσηφίδου Ζωή

Αθήνα, 2022

Τριμελής Επιτροπή

Ανθοπούλου Θεοδοσία, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Κουραχάνης Νικόλαος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Σκαμνάκης Χριστόφορος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ιωσηφίδου Ζωή, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον/την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δε δηλώνει αποδοχή των γνώμων του/της συγγραφέα/ος.

Σε όλους και όλες
που παλεύουν
για τους μικρούς τους παράδεισους

Συντομογραφίες

A/Γ: Ανεμογεννήτριες
ΑΠΕ: Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας
Α.Σ.: Αγροτικός Συνεταιρισμός
Δ.Σ.: Διοικητικό Συμβούλιο
ΔΝΤ: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚΤ: Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα
ΕΛΕΤΑΕΝ: Ελληνική Επιστημονική Ένωση Αιολικής Ενέργειας
ΚΥΑ: Κοινή Υπουργική Απόφαση
ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΟΣΑ: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΠΜΚΟ: Περιβαλλοντικές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
ΠΟΥ: Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας
ΡΑΕ: Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας

Ευχαριστίες

Αυτή η διπλωματική εργασία ολοκληρώθηκε γιατί κάποιοι άνθρωποι μου έδειξαν εμπιστοσύνη και μοιράστηκαν τις σκέψεις τους μαζί μου. Πολλοί/ες με δέχτηκαν στο χώρο εργασίας τους και άλλοι/ες θυσίασαν χρόνο προσωπικής ξεκούρασης και τους ευχαριστώ για αυτό. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην οικογένειά μου και κυρίως στην αδερφή μου, που με στηρίζουν από την αρχή των σπουδών μου. Στους/στις φίλους/ες μου, που ως δεύτερη οικογένεια, με ενθαρρύνουν σε κάθε μου προσπάθεια. Τα όνειρα, η αγάπη και η αλληλεγγύη είναι που μας ενώνουν και μας δίνουν δύναμη να προσπαθούμε για το καλύτερο, ο καθένας και η καθεμία από το δικό του/της μετερίζι. Ιδιαίτερη αναφορά θέλω να κάνω στην κυρία Κατερίνα Γιαλελή, κοινωνική λειτουργό του νοσοκομείου 'Ερυθρός Σταυρός', που είχα την τύχη να συναντήσω ως ασκούμενη κοινωνική λειτουργός, και μέσα σε έξι μήνες μου έδειξε στην πράξη τι είδους επαγγελματίας θέλω να γίνω. Τέλος, χρωστώ ένα μεγάλο ευχαριστώ στους καθηγητές και τις καθηγήτριες που συνάντησα σε όλο το ταξίδι των σπουδών μου για όλες τις αφορμές για σκέψη που μου προσέφεραν. Ιδιαίτερα, τον κύριο Τσαλκάνη Άγγελο που με έμαθε πώς ό,τι συμβαίνει «δεν έτυχε αλλά πέτυχε», την κυρία Τελώνη Δώρα-Δήμητρα που μου άνοιξε νέους ορίζοντες και ήταν η αφορμή για το μεταπτυχιακό αυτό και φυσικά την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κυρία Ανθοπούλου Θεοδοσία, που με υπομονή και ενσυναίσθηση με υποστήριξε όλους αυτούς τους μήνες, για να φέρω εις πέρας αυτό το εγχείρημα.

Περιεχόμενα

Περίληψη	7
Abstract	8
Εισαγωγή	9
1. Περιβαλλοντική κοινωνική πολιτική	12
1.1 Ορίζοντας το περιβάλλον	12
1.2 Προστασία του περιβάλλοντος: ο ρόλος της Κοινωνικής Πολιτικής	15
1.3 Κλιματική αλλαγή ή οικολογική κρίση;	19
2. Αναζητώντας απαντήσεις στην κλιματική κρίση	21
2.1 Η προσέγγιση της Πολιτικής Οικολογίας	21
2.2 Όψεις της «πράσινης» ανάπτυξης για τη διαχείριση της περιβαλλοντικής κρίσης: η πρόταση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας	25
2.3 Όταν οι άνθρωποι διεκδικούν για τον τόπο τους: κινήματα βάσης για το περιβάλλον & τους τοπικούς πόρους	29
2.4 Η Οικολογική – ‘Πράσινη’ Κοινωνική Εργασία ως απάντηση στις περιβαλλοντικές κρίσεις	32
3. Η Έρευνα	37
3.1 Σύντομη παρουσίαση της περιοχής έρευνας: το Βέρμιο ως πεδίο περιβαλλοντικών διακυβευμάτων (Ν. Ημαθίας)	37
3.2 Η Μεθοδολογία	40
3.3 Ηθική & δεοντολογία της έρευνας – Ηθικά διλήμματα	46
3.4 Έκθεση των Δεδομένων – Ανάλυση – Ευρήματα	48
3.4.1 Νοηματοδοτώντας την αξία των συλλογικών δράσεων στις ζωές των ανθρώπων	48
3.4.2 «Έχουμε μεγαλώσει με το βουνό»: Ανακαλύπτοντας τη σχέση των ανθρώπων με το φυσικό περιβάλλον.	52
3.4.3 Στάσεις και απόψεις της τοπικής κοινωνίας απέναντι στις ΑΠΕ.	55

3.4.4 Διαμορφώνοντας Κοινωνική Πολιτική «από τα κάτω».	61
3.4.5 «Στον αγώνα μπορούν να προσφέρουν όλοι! Συλλογική δράση και γνώση μπορούν να φέρουν την αλλαγή».	68
3.4.6 Οι άνθρωποι προτείνουν λύσεις για τα προβλήματα του τόπου τους: Διεκδικώντας την κοινωνική αλλαγή μέσα από υπαρκτές λύσεις.	72
3.4.7 Συμπεράσματα από την έρευνα πεδίου.	75
Συμπεράσματα – Συζήτηση	77
Πηγές – Βιβλιογραφία	80
Παράρτημα Α΄- Σχετικά με την έρευνα	90
Παράρτημα Β΄ - Τοπικός ειδησεογραφικός τύπος (αποσπάσματα) και άλλες ανακοινώσεις	97
Παράρτημα Γ΄- Εικόνες	101
Παράρτημα Δ΄- Χάρτες	104

Περίληψη

Οι κινηματικές πρωτοβουλίες και οι συλλογικές δράσεις σε πολλές περιπτώσεις αξιοποιούνται προκειμένου να καλύψουν τις ανεπάρκειες του κράτους και της αγοράς σε ζωτικά ζητήματα που αφορούν το φυσικό περιβάλλον, τους πόρους επιβίωσης και την ποιότητα ζωής σε τοπικό και πλανητικό επίπεδο. Στη συγκεκριμένη διπλωματική εργασία θα διερευνηθούν ο ρόλος, οι στόχοι και ο αντίκτυπος συλλογικών προσπαθειών από την κοινωνία των πολιτών (λαογραφικοί σύλλογοι, αγροτικοί συνεταιρισμοί, περιβαλλοντικές ομάδες, πρωτοβουλίες βάσης) σε πεδία εφαρμογής της Κοινωνικής Πολιτικής που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος. Αφορμή της έρευνας αποτελούν οι αυξανόμενες διαμαρτυρίες των κατοίκων στην ορεινή περιοχή του Βερμίου (Ν. Ημαθίας), ενάντια σε μεγάλο επενδυτικό σχέδιο εταιριών, που εκμεταλλεύονται φυσικούς πόρους μέσω των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) με την εγκατάσταση μεγάλων υποδομών (αιολικά πάρκα). Το βασικό ερευνητικό ερώτημα είναι, αν τελικά τέτοιες πρωτοβουλίες υπερβαίνουν τη διάσταση της τοπικής διαμαρτυρίας και επηρεάζουν ή διαμορφώνουν με κάποιον τρόπο την ασκούμενη Κοινωνική Πολιτική που σχετίζεται με το περιβάλλον με άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Σε πρώτο επίπεδο διενεργήθηκε βιβλιογραφική επισκόπηση για τη διερεύνηση βασικών επιστημονικών προσεγγίσεων σχετικά με την καταγραφή, ανάλυση και διαχείριση των εξελισσόμενων περιβαλλοντικών κρίσεων, όπως αυτή στο Βέρμιο. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε επιτόπια έρευνα υιοθετώντας τη μεθοδολογία της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας, μέσω συνεντεύξεων με πληροφορητές-κλειδιά. Η έρευνα ανέδειξε την ανάγκη διαμόρφωσης μίας συνεκτικής Περιβαλλοντικής Κοινωνικής Πολιτικής που σκοπό θα έχει τη διαφύλαξη θεμελιωδών δικαιωμάτων ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος. Σε αυτό μπορεί να συμβάλει θετικά η προσέγγιση της Οικολογικής – ‘Πράσινης’ Κοινωνικής Εργασίας μέσα από πλαίσιο εργασίας της με τις τοπικές κοινότητες.

Λέξεις-κλειδιά: προστασία περιβάλλοντος, Περιβαλλοντική Κοινωνική Πολιτική, Πολιτική Οικολογία, κινήματα βάσης, Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΑΠΕ), Οικολογική – ‘Πράσινη’ Κοινωνική Εργασία.

**Collective action for the environmental protection and the role of Ecological – ‘Green’
Social Work in the design of Environmental Social Policy
Case study at the mountain of Vermio**

Iosifidou Zoi

Abstract

Grassroots movements’ initiatives and collective action are envisioned as addressing state and market failures surrounding vital issues related to the natural environment, livelihood resources and quality of life locally and globally. This dissertation aims to explore the role, objectives and impact of collective civil society efforts (i.e. folk associations, agricultural cooperatives, environmental groups, grassroots initiatives) in the areas of social policy implementation related to environmental protection. The reason for the research is the growing protests by the residents in the mountainous area of Vermio (Prefecture of Imathia), against a large investment plan of companies that exploit natural resources through Renewable Energy Sources (RES) projects with the installation of large infrastructure (wind farms). The main question of this study is whether such initiatives influence or shape the environmental social policy pursued directly or indirectly, going beyond the local protest. First, a literature review was conducted to explore basic scientific approaches to recording, analyzing, and managing evolving environmental crises, such as that of Vermio. Subsequent on-site research was conducted adopting the methodology of qualitative social research, through interviews with key-informants. This research highlighted the need to formulate a coherent Environmental Social Policy aimed at preserving fundamental human rights and the natural environment. The approach of Ecological - ‘Green’ Social Work through its framework of working with local communities can contribute positively to this.

Keywords: environmental protection, Environmental Social Policy, Political Ecology, grassroots movements, Renewable Energy Sources (RES), Ecological – ‘Green’ Social Work

Εισαγωγή

Οι περιβαλλοντικές κρίσεις εντείνονται όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια. Η πανδημία του ιού SARS-CoV-19 τα τελευταία δύο χρόνια, έφερε στο προσκήνιο μία γενικότερη συζήτηση όσον αφορά τη σχέση του ανθρώπου με την φύση και τις συμπεριφορές που ο ίδιος ασκεί απέναντί της (Zang et al, 2021). Η κλιματική αλλαγή, ως αποτέλεσμα του κυρίαρχου οικονομικού και παραγωγικού μοντέλου (Νικολόπουλος, 2021), αποτελεί μία άλλη όψη της ίδιας συζήτησης και προβληματίζει την επιστημονική κοινότητα για τους τρόπους που θα πρέπει τα κράτη να αναζητήσουν, ώστε να διαχειριστούν τέτοιου είδους κρίσεις και οι πολίτες να μπορούν να λειτουργούν εύρυθμα στον κοινωνικό τους βίο. Ταυτόχρονα στην Ελλάδα, οι πυρκαγιές του καλοκαιριού του 2021 στη Β. Εύβοια και σε άλλες περιοχές της χώρας, έφεραν στο προσκήνιο τη συζήτηση σχετικά με την εγκατάσταση αιολικών πάρκων, ως τρόπο διαχείρισης των αναδυόμενων περιβαλλοντικών ζητημάτων, κάτι που διερευνά και η εργασία αυτή.

Βασικός σκοπός της εργασίας είναι να συμβάλλει στη χαρτογράφηση συλλογικών φορέων της κοινωνίας των πολιτών, όπως εκφράζονται μέσα από αγροτικούς συνεταιρισμούς, λαογραφικούς-πολιτιστικούς συλλόγους, και αυθόρμητες πρωτοβουλίες βάσης (αυτό-οργανωμένες περιβαλλοντικές ομάδες και κινήματα βάσης) σε συνδυασμό με το βαθμό επιρροής τους στην ασκούμενη κοινωνική πολιτική. Επιπρόσθετα, αναδεικνύονται οι δυνατότητες μετασχηματισμού της υπάρχουσας κοινωνικής πολιτικής κατά τρόπο πιο συμπεριληπτικό σε ζητήματα προστασίας του περιβάλλοντος και των ζωτικών πόρων επιβίωσης μιας περιοχής, λαμβάνοντας υπόψη τις εμπειρίες των τοπικών κοινωνιών και τα αιτήματα των σχετικών πρωτοβουλιών βάσης. Επιμέρους ζητήματα που η εργασία διερευνά είναι: 1) η σχέση των κατοίκων με το φυσικό τους περιβάλλον και πώς αυτή τους κινητοποιεί να προασπιστούν την προστασία του, 2) η συμμετοχή των μελών σε δράσεις των τοπικών συλλογικών φορέων που εντάσσονται, η αίσθηση του ανήκειν, η αφοσίωση στην ομάδα (αγροτικοί συνεταιρισμοί, λαογραφικοί σύλλογοι, περιβαλλοντικές ομάδες και συλλογικότητες βάσης) και κατά πόσο επηρεάζει τις διεκδικήσεις τους για το περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους, 3) η στάση τους απέναντι στις ΑΠΕ ως απόρροια των δύο προηγούμενων ερωτημάτων και 4) η συμβολή της επιστημονικής κοινότητας σε αυτές τις διεκδικήσεις, δη η προσέγγιση της Οικολογικής – ‘Πράσινης’ Κοινωνικής Εργασίας.

Προκειμένου να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά σε πρώτο επίπεδο πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική έρευνα για τη θεωρητική κατανόηση του κεντρικού ερευνητικού θέματος και των επιμέρους ζητημάτων που το συνιστούν (Τσιώλης, 2014). Η θεωρητική προσέγγιση και το πλαίσιο ανάλυσης εστίασαν στα θεματικά πεδία της Πολιτικής Οικολογίας, της Πράσινης Ανάπτυξης μέσω της εγκατάστασης ΑΠΕ, της δράσης περιβαλλοντικών κινηματικών πρωτοβουλιών και τέλος του ρόλου της Οικολογικής – ‘Πράσινης’ Κοινωνικής Εργασίας. Σε συνέχεια του *θεωρητικού προϋδεασμού* ακολούθησε η επιτόπια έρευνα στην ευρύτερη περιοχή γύρω του βουνού του Βερμίου, ως το επίκεντρο, «ο τόπος», των διακυβευμάτων. Επιλέχθηκαν κάτοικοι, έχοντες/ουσες άμεση σχέση με το φυσικό περιβάλλον, με συλλογικούς φορείς (τυπικούς και άτυπους) και προερχόμενοι/ες από τις πόλεις της Βέροιας, της Νάουσας και κάποιων γύρω οικισμών (βλ. Παράρτημα).

Η συγκεκριμένη περιοχή παρουσιάζει γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά και πλούσιο φυσικό τοπίο για τη διαβίωση των κατοίκων, ενώ αποτελεί και πόλο έλξης για επενδύσεις ΑΠΕ (αιολικά πάρκα). Έχοντας μία ήδη βιωμένη εμπειρία, καθώς έχουν εγκατασταθεί 41 Α/Γ σε κορυφές του Βερμίου¹ (βλ. Παράρτημα), αποτελεί και πεδίο συγκρούσεων εφορμόμενων αυτού του ζητήματος. Η οριστική απόφαση για την επιλογή αυτή έγινε, εφόσον η ερευνήτρια έχει καταγωγή από εκεί, πράγμα που διευκόλυνε την πρόσβασή σε φορείς και άτομα (ειδικά μέσα στους περιορισμούς της πανδημίας του covid-19). Ταυτόχρονα διαμορφώνει και ένα πρωτότυπο πεδίο έρευνας λόγω των ζητημάτων της συγκεκριμένης περιοχής αλλά και της ελληνικής επικαιρότητας.

Τα δύο πρώτα κεφάλαια αποτελούν το θεωρητικό μέρος της εργασίας. Στο πρώτο γίνεται μια αναφορά σε κεντρικά ζητήματα συζήτησης για το περιβάλλον όπως: τι θεωρείται φυσικό περιβάλλον, ποια η αξία του και η αναγκαιότητα της προστασίας του, ποιες οι διαφορές μεταξύ κλιματικής αλλαγής και κλιματικής κρίσης και φυσικά ποιος ο ρόλος της Κοινωνικής Πολιτικής σε αυτό το πεδίο. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύονται οι κεντρικές προτάσεις – απαντήσεις μπροστά στην οικολογική κρίση μέσα από: α) τις θεωρήσεις της Πολιτικής Οικολογίας, β) την εγκατάσταση ΑΠΕ σε έναν τόπο (θα γίνει αναφορά κυρίως στην

¹ Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της ΡΑΕ και της ΕΛΕΤΑΕΝ οι 25 εξ αυτών βρίσκονται εντός του Δ. Βέροιας (Ερεσού Ύψωμα-Φούρκα οι 18 Α/Γ και Παναγία Σουμελά οι 7 Α/Γ) και εντός του Δ. Κοζάνης (Ζωοδόχος Πηγή οι 12 Α/Γ και Λεύκες-Κερασιά οι 4 Α/Γ) (βλ. Παράρτημα). Να σημειωθεί πως δίπλα στη θέση Ζωοδόχος Πηγή υπήρξε πυρκαγιά στις 03/08/2021 (βλ. Παράρτημα-Εικόνες). Από το σύνολο των 41 Α/Γ, οι 19 εξ αυτών λειτουργούν από το 2011 και οι υπόλοιπες από το 2017. Για περισσότερες λεπτομέρειες στο επίσημο site της ΕΛΕΤΑΕΝ: <<https://eletaen.gr/>>.

αιολική ενέργεια που αφορά και την έρευνα πεδίου), γ) τις προτεινόμενες λύσεις που δίνουν οι πολίτες μέσα από τα κινήματα βάσης σε τοπικό επίπεδο αλλά και το περιβαλλοντικό κίνημα γενικότερα, και δ) τις έμπρακτες-επιτόπιες παρεμβάσεις της Οικολογικής – ‘Πράσινης’ Κοινωνικής Εργασίας.

Στη συνέχεια ακολουθεί το τρίτο κεφάλαιο της Έρευνας, το οποίο ξεκινά με μία σύντομη ‘γνωριμία’ με τον τόπο όπου έγινε η έρευνα πεδίου. Έπειτα αναλύεται εκτενώς όλη η μεθοδολογία, μέσα από βιβλιογραφικές αναφορές αλλά και πληροφορίες της επιτόπιας έρευνας. Προχωρώντας, καταγράφονται οι αρχές ηθικής και δεοντολογίας που διέπουν την έρευνα, καθώς και τα ηθικά διλήμματα που αντιμετωπίστηκαν. Ακολουθεί η ανάλυση των ευρημάτων από τις συνεντεύξεις, η οποία διαρθρώνεται σε υποκεφάλαια με βάση τους επιμέρους ερευνητικούς άξονες, και το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται με μία σύντομη αναφορά στα εξαγόμενα συμπεράσματα της επιτόπιας έρευνας.

Τελευταίο κεφάλαιο αποτελεί αυτό των Συμπερασμάτων που προκύπτει μέσα από τη σύζευξη του θεωρητικού με το εμπειρικό μέρος της εργασίας. Η διπλωματική εργασία ολοκληρώνεται με τη Βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε και το Παράρτημα, στο οποίο επισυνάπτονται χρήσιμα στοιχεία όπως χάρτες και φωτογραφικό υλικό, από όλη την ερευνητική διαδικασία.

1. Περιβαλλοντική κοινωνική πολιτική

1.1 Ορίζοντας το περιβάλλον

Το περιβάλλον, αποτελεί έναν όρο που φύσει και θέση επιδέχεται πλήθος ορισμών ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιείται (Δημητρίου-Κοτσώνη, 2005 & Τρουμπής, 2005) και η δυσκολία αυτή αποτελεί και το ενδιαφέρον διερεύνησής του. Κατά γενική ομολογία με τον όρο αυτό ταυτίζεται το φυσικό περιβάλλον, το οποίο περιλαμβάνει αβιοτικούς παράγοντες (γεωμορφολογία, κλίμα, έδαφος, ύδατα) και βιοτικούς (χλωρίδα, πανίδα, μικροοργανισμοί), συνθέτοντας ένα οικοσύστημα μέσα στο οποίο λειτουργεί και αλληλοεπιδρά ο άνθρωπος ως μέρος αυτού, δημιουργώντας ανθρωπογενή περιβάλλοντα (Βαβίζος & Καραγιάννης, 2017). Ως εκ τούτου, τα όρια του περιβάλλοντος είναι ασαφή, τόσο τοπικά όσο και παγκόσμια προσδιορισμένα στο χώρο (Κονιαβίτης, 2005), αλλά και διαγενεακά στο χρόνο (Δημητρίου-Κοτσώνη, 2005).

Στα πλαίσια του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος ενυπάρχει αυτό του πολιτιστικού, ως αποτέλεσμα της αλληλόδρασης ανθρώπου – φύσης (Δημητρίου-Κοτσώνη, 2005), και περιλαμβάνει οτιδήποτε αφορά «τα πνευματικά και υλικά δημιουργήματα» σε έναν τόπο (ιστορικοί/αρχαιολογικοί χώροι, μνημεία κ.ο.κ.) και υποκατηγορία αυτού είναι η λεγόμενη «*άυλη πολιτιστική κληρονομιά*» (Βαβίζος & Καραγιάννης, 2017). Στην Ελλάδα έχει υιοθετηθεί από το 2002 η Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO, προστατεύοντας τα «*άυλα πολιτιστικά αγαθά*» της χώρας². Το σύνολο όλων καθορίζει την ιστορία, την ταυτότητα, την αυτοεικόνα ενός πληθυσμού ή/και ενός τόπου γενικότερα (Βαβίζος & Καραγιάννης, 2017) και άρα και τους τρόπους που λειτουργούν οι άνθρωποι. Όλα αυτά τα «γεγονότα» διαδραματίζονται μέσα στο τοπίο μιας περιοχής, το οποίο αποτελεί την εικόνα που προκύπτει για αυτή (συνδυασμός οικιστικού και φυσικού περιβάλλοντος σε μία πόλη, γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά κ.ο.κ.) (Woods, 2003). Προστατεύεται μέσα από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο, που κυρώθηκε στην Ελλάδα με νόμο του 2010 και αποτελεί σημείο συνάντησης της πολιτισμικής, περιβαλλοντικής, κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης των ανθρώπων, παίζοντας σημαντικό ρόλο στην ευζωία τους και για αυτό το λόγο κρίνεται

² Πρόκειται για όλα τα δημιουργήματα που δεν έχουν χειροπιαστή μορφή όπως: προφορικές παραδόσεις, οι επιτελεστικές τέχνες, οι τελετουργίες, τα εργαλεία στη γεωργία και την κτηνοτροφία, οι διατροφικές συνήθειες, η γλώσσα κ.ο.κ.. Από το επίσημο site “Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της Ελλάδας” <<http://ayla.culture.gr/orismos-apk/>>.

απαραίτητο οι ίδιοι «να απολαμβάνουν υψηλής ποιότητας τοπία και να διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στην ανάπτυξή τους»³. «Το φυσικό περιβάλλον συντηρεί την ανθρώπινη υγεία, την ευτυχία και την οικονομική δραστηριότητα» σύμφωνα με Οδηγία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής⁴, ενώ ο ΠΟΥ θεωρεί ότι η υγεία των κατοίκων μιας πόλης εξαρτάται άμεσα από την υγιή σχέση και ανάπτυξη μεταξύ φυσικού και οικιστικού περιβάλλοντος αυτής (Χατζηκοκόλη, 2008). Βέβαια, παρ' όλη την αξία που φαίνεται να έχει το πολιτισμικό περιβάλλον για την ανάπτυξη του ανθρώπου, ο ίδιος έχει αποκοπεί από αυτό (Πόλσον, 2016), κάτι που ισχύει και για το φυσικό.

Ο άνθρωπος, χρησιμοποιώντας στρεβλά την τεχνολογία και πιεσμένος από την ταχύτατη εξέλιξή της (Δημητρίου-Κοτσώνη, 2005), έχει αποστασιοποιηθεί στη σχέση του με την φύση και η ίδια νοείται ως κάτι «έξω» και μακριά από αυτόν, οπτική που κατευθύνει τις δράσεις του χρησιμοθηρικά, επιφέροντας σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον αλλά και στη ζωή του (Κονιαβίτης, 2005 & Δημητρίου-Κοτσώνη, 2005). Περιβαλλοντικά προβλήματα όπως, η αποδάσωση, η ρύπανση του νερού, του αέρα και του εδάφους, η εξαφάνιση ειδών της χλωρίδας και της πανίδας που προκαλούν ανισορροπίες στο οικοσύστημα (Σκορδούλης, 2020), η *πράσινη υφαρπαγή (green grabbing)*⁵ (Fairhead, et al., 2012 & Αποστολοπούλου, 2017) και η σπατάλη των φυσικών πόρων⁶, οφείλονται στη θέση αυτή που έχει πάρει ο άνθρωπος απέναντι στην ίδια του την φύση του τελικά, εξαίροντας τις οικονομικές απολαβές και μόνο, που μπορεί να έχει από την εκμετάλλευση των πόρων της (Δεκλερής, 2005). Η απορρέουσα καταστροφή έχει αποκτήσει τέτοιες διαστάσεις, ώστε πλέον στην παγκόσμια επιστημονική κοινότητα γίνεται συζήτηση για συνολική *οικοκτονία (ecocide)*⁷ (Φουσκαρίνης, 2021).

Για την αντιμετώπιση όλων των αρνητικών επιπτώσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας, το περιβάλλον νοείται ως ενιαία οντότητα που διαθέτει δικαιώματα και

³ Βλ. Βιβλιογραφία: Ν. 3827/2010 – ΦΕΚ 30/Α/25-2-2010.

⁴ Βλ. Βιβλιογραφία: ΟΔΗΓΙΑ 2004/35/ΕΚ.

⁵ Πράσινη υφαρπαγή (green grabbing) (ορισμός): αποτελεί μέθοδο εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και της γης από το νεοφιλελεύθερο οικονομικό σύστημα μέσω ιδιωτικοποίησης των ίδιων ή αλλαγής χρήσης τους με απώτερο σκοπό τα επενδυτικά και οικονομικά οφέλη, προωθούμενη μέσα από μία φιλο-περιβαλλοντική ρητορεία (Fairhead, Leach & Scoones, 2012 & Αποστολοπούλου, 2017) (π.χ. αποψίλωση δασών για δημιουργία καλλιεργήσιμων εκτάσεων, εκμετάλλευση βουνοκορφών από επενδυτικές εταιρείες για εγκατάσταση αιολικών πάρκων, ιδιωτικοποίηση δημόσιας γης για εξόρυξη μεταλλευμάτων).

⁶ Βλ. Βιβλιογραφία: ΟΔΗΓΙΑ 2004/35/ΕΚ.

⁷ Οικοκτονία (ορισμός): Γενικευμένη περιβαλλοντική καταστροφή που πλήττει την ευζωία ανθρώπου και φύσης, διακινδυνεύοντας ακόμα και την ίδια την ύπαρξη του πρώτου. Με αφορμή την εκτεταμένη καταστροφή του Αμαζονίου και κάτω από τις πιέσεις των φυλών που κατοικούν και ζουν από το δάσος, γίνονται σοβαρές προσπάθειες η καταστροφή του περιβάλλοντος να αποτελέσει αυτοτελές διεθνές έγκλημα, όπως τα εγκλήματα πολέμου και οι γενοκτονίες (Φουσκαρίνης, 2021).

προστατεύεται ως έννομο αγαθό (Βαβίζος & Καραγιάννης, 2017). Ταυτόχρονα, η προστασία του θεωρείται για τους ανθρώπους δημόσιο αγαθό⁸ (Παπαθεοδώρου, 2020) αλλά και συλλογικό δικαίωμα (Δημητριάδης, 2005). Για αυτό και η κοινωνική πολιτική που ασκείται για την προστασία του περιβάλλοντος λειτουργώντας σε αυτές τις βάσεις, κατευθύνεται ανάλογα με την υπάρχουσα αντίληψη για τη θέση του ανθρώπου μέσα σε αυτό, όπως φαίνεται στη συνέχεια.

⁸ Στοιχεία αναγνώρισης των δημόσιων αγαθών είναι ότι έχουν ίση πρόσβαση όλοι οι πολίτες, δεν μπορούν να αποκλειστούν από αυτά μέσω των δυνάμεων της αγοράς και ταυτόχρονα δεν μπορεί να καταργηθεί η πρόσβαση σε αυτά τα αγαθά από τα ίδια τα άτομα. Ένα άλλο παράδειγμα δημόσιου αγαθού αποτελεί η στρατιωτική άμυνα ενός κράτους (Παπαθεοδώρου, 2020).

1.2 Προστασία του περιβάλλοντος: ο ρόλος της Κοινωνικής Πολιτικής

Δεδομένων όλων των παραπάνω, κράτη και υπερεθνικοί φορείς (Ε.Ε., ΟΗΕ), μέσα από συμβάσεις και νομοθετήματα, προσπαθούν να προασπίσουν το περιβάλλον μέσα στα όρια του νεοφιλελεύθερου οικονομικού συστήματος που ολοένα και εξαντλεί τους φυσικούς πόρους και τη γη με σωρεία αρνητικών επιπτώσεων πάνω στις ζωές των ανθρώπων (Αποστολοπούλου, 2021). Η *‘πράσινη’ ανάπτυξη*⁹ ως μία άλλη όψη οικονομικής μεγέθυνσης του υπάρχοντος οικονομικού συστήματος (Εσκομπάρ, 2016) (Βλ. Κεφάλαιο 2.1) δρα ενάντια στα δικαιώματα του περιβάλλοντος, καθώς αναγάγει τα δημόσια αγαθά του (νερό, δάσος, θάλασσες) ή αλλιώς commons (=κοινά) σε πεδία οικονομικού ανταγωνισμού και με την πρόφαση του *‘πράσινου’* (=φιλικού προς το περιβάλλον) συγκαλύπτει την καταπάτηση των δικαιωμάτων του (Νικολόπουλος, 2021). Στην προσπάθεια οριοθέτησης αυτών των δυνάμεων οι θεσμικοί φορείς υιοθετούν οικονομικά μέτρα όπως: περιβαλλοντικούς φόρους (όταν υφίσταται καταστροφή του περιβάλλοντος), οικονομικές επιδοτήσεις (για να γίνει χρήση οικολογικών μεθόδων) και ελεγκτικές ρυθμίσεις που τοποθετούν τα *«επιτρεπτά»* όρια μίας ρύπανσης (Καραγιάννη & Πεμπεντζόγλου, 2020).

Η Διακήρυξη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον (1992) αποτελεί μία σύμβαση–σταθμό που θεσμοθετεί την αναγκαιότητα της προστασίας του περιβάλλοντος, την οποία προσυπογράφει και η Ελλάδα, και είναι γνωστή και ως Συνθήκη του Ρίο (Δεκλερής, 2006). Η ίδια έθεσε τους όρους, με τους οποίους τα 197 κράτη–μέρη, συμφώνησαν να δράσουν για τον έλεγχο της κλιματικής αλλαγής μέσα από παρεμβάσεις τους (Καραγιάννη & Πεμπεντζόγλου, 2020). Ταυτόχρονα, τέθηκαν οι βασικές αρχές της *αειφόρου ανάπτυξης*¹⁰ και οι τρόποι που μπορεί να επιτευχθεί (Βαβίζος & Καραγιάννης, 2017). Από εκεί και έπειτα πλήθος διατάξεων και οδηγιών

⁹ *‘Πράσινη’ ανάπτυξη* (Green growth/development): Πρόκειται για την οικονομική μεγέθυνση σύμφωνα με τις αρχές του νεοφιλελευθερισμού (συρρίκνωση του κρατικού ελέγχου, ιδιωτικοποιήσεις δημόσιων αγαθών, προώθηση μεικτών προτύπων διακυβέρνησης κ.ο.κ.), που πηγάζει από την εκμετάλλευση του μη βιοτικού περιβάλλοντος (θάλασσα, ποτάμια) και κυρίως των φυσικών πόρων ως ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (φιλικές προς το περιβάλλον) μετατρέποντάς τα σε μέσα παραγωγής (Νικολόπουλος 2021, Αποστολοπούλου, 2021 & Siamanta, 2017). Σήμερα, γίνεται λόγος για πλήρη μετατροπή των ίδιων των φυσικών πόρων και της γης σε οικονομικό κεφάλαιο και πηγή συσσώρευσης πλούτου μέσω ιδιωτικών επενδύσεων, χωρίς κανένα σεβασμό στο ίδιο το περιβάλλον (π.χ. αλλαγή χρήσης εύφορης γης για εγκατάσταση φωτοβολταϊκών πάρκων). Αποτέλεσμα αυτού είναι η εξάντλησή τους με απώροιες στην ίδια την φύση, στην υγεία των ανθρώπων και τελικά την οικονομία (Νικολόπουλος, 2021). Μέσα στη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 προωθήθηκε έντονα στο δημόσιο λόγο ως εναλλακτική δημιουργίας προσόδων για κράτη που επλήγησαν, όπως η Ελλάδα (Αποστολοπούλου, 2021).

¹⁰ Η οικονομική ανάπτυξη που συνδυάζει τους οικονομικούς της στόχους με το σεβασμό και την προστασία του περιβάλλοντος (Βαβίζος & Καραγιάννης, 2017).

προωθούνται από την ΕΕ, όσων αφορά την προστασία της βιοποικιλότητας, τις προστατευόμενες περιοχές Natura, τη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων, τη χρήση ένδικων μέσων σε περίπτωση καταστρατήγησης δικαιωμάτων του περιβάλλοντος (Δημητριάδης, 2005).

Η οικονομική κρίση του 2010, θίγοντας βαθιά την ευημερία των πολιτών σε όλα τα επίπεδα της ζωής τους (εργασία, κοινωνική πρόνοια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, στέγαση κ.ο.κ.) (Μιχοπούλου, 2014), δεν άφησε ανέπαφη και την προστασία του περιβάλλοντος, η οποία τέθηκε σε τελευταία μοίρα με παραδείγματα από όλο τον κόσμο (π.χ. Λατινική Αμερική) (Κούση, 2014 & Αποστολοπούλου, 2021), καθώς οι οικονομικές απαιτήσεις των διεθνών φορέων (ΔΝΤ, ΕΚΤ) τέθηκαν στο επίκεντρο προσοχής των κρατών (Αποστολοπούλου, 2017 & Μιχοπούλου, 2014). Ειδικά στην Ελλάδα, άλλαξαν σε σημαντικό βαθμό νομοθεσίες που αφορούσαν την περιβαλλοντική προστασία, όπως αρνητικές αλλαγές στις μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων, υφαρπαγή γης από επενδυτικές εταιρίες, υπονόμευση της δασικής νομοθεσίας, προσπάθεια ιδιωτικοποίησης δημόσιων φυσικών πόρων (νερό), υποστελέχωση αρμόδιων δημόσιων φορέων (Αποστολοπούλου, 2017 & 2021) (π.χ. fast track αδειοτήσεις για εγκατάσταση αιολικών/ φωτοβολταϊκών πάρκων).

Το 2015, έλαβε χώρα στο Παρίσι η Συμφωνία για το Κλίμα και αποτελεί την πρώτη νομική δέσμευση των 181 κρατών-μερών (Καραγιάννη & Πεμπεντζόγλου, 2020) και η Ελλάδα δεσμεύτηκε για το 'Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα'¹¹. Το 2019, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοινώνει μία σειρά κανόνων μέσα από την *Πράσινη Συμφωνία (Green Deal)* με στόχο την ευημερία των πολιτών σε ένα υγιές περιβάλλον στο παρόν και στο μέλλον¹², αναδεικνύοντας και τη διαγενεακή αξία της προστασίας του. Σε συνέχεια αυτής, το Νοέμβριο του 2021, έγινε συνάντηση ηγετών από όλα τα κράτη του κόσμου στη Γλασκόβη, με επίκεντρο των συζητήσεων την αντιμετώπιση της ταχύτατης κλιματικής αλλαγής και την ανανέωση των στόχων της Συνάντησης του Παρισιού¹³. Η Ελλάδα ακολουθώντας τις οδηγίες των παραπάνω συναντήσεων, υιοθετεί διπλή κατεύθυνση πολιτικών: μείωση των εκπομπών αερίων που προκαλούν το φαινόμενο του θερμοκηπίου και σταδιακή μεταστροφή σε εναλλακτικούς τρόπους παραγωγής ενέργειας (π.χ. ΑΠΕ)¹⁴. Τα εν λόγω κείμενα έχουν δεχθεί έντονη κριτική, καθώς

¹¹ Βλ. Βιβλιογραφία: Μακροχρόνια Στρατηγική για το 2050.

¹² Βλ. Βιβλιογραφία: Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία.

¹³ Βλ. Βιβλιογραφία: Διάσκεψη κορυφής για την κλιματική αλλαγή COP26.

¹⁴ Βλ. Βιβλιογραφία: Μακροχρόνια Στρατηγική για το 2050.

θεωρείται πως δε στοχεύουν σε μία ουσιαστική επίλυση των οικολογικών ζητημάτων, αλλά σε μία διαχείρισή τους με οικονομικά κριτήρια (Νικολόπουλος, 2021 & ENA, 2020).

Μέσα από αυτές τις οδηγίες, αν και υπάρχει διασύνδεση των τοπικών διακυβερνήσεων με τις διεθνείς (Treib et al., 2011), ταυτόχρονα, εγείρονται περιβαλλοντικές ανισότητες μεταξύ των κρατών-μερών (Ανταμί, 2019) αλλά και ενδοκρατικά (Καραγιάννη & Πεμπεντζόγλου, 2020), από την πρόσβαση σε φυσικούς πόρους μέχρι τις επιπτώσεις μιας περιβαλλοντικής υποβάθμισης (Ανγκουελόφσκι, 2016). Κατά τον ίδιο τρόπο, αν και θεσμικά όλοι οι πολίτες κατέχουν το έννομο δικαίωμα να προσβάλλουν αποφάσεις που αφορούν μία εν δυνάμει καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος στον τόπο τους (Βαβίζος & Καραγιάννης, 2017), ωστόσο δεν κατέχουν όλοι ίση πρόσβαση έμπρακτα (Καραγιάννη & Πεμπεντζόγλου, 2020). Ως εκ τούτου, αναδεικνύονται και ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης μέσα από την προστασία του περιβάλλοντος (Ανγκουελόφσκι, 2016 & Αποστολοπούλου, 2021), κάτι που αναδεικνύεται περισσότερο στο επόμενο κεφάλαιο μέσα από τις πολλαπλές επιπτώσεις της καταστροφής του.

Ολοκληρώνοντας, αν και φαίνεται ότι η περιβαλλοντική προστασία ενυπάρχει αποσπασματικά στις ασκούμενες πολιτικές σε υπερεθνικούς φορείς και στην Ελλάδα, ωστόσο, δεν έχει οργανωμένο θεσμικό πλαίσιο ασκούμενων κοινωνικών πολιτικών για το περιβάλλον αυτό καθ' αυτό. Αυτό εξηγείται ως ένα βαθμό από την ιστορική εξέλιξη της Κοινωνικής Πολιτικής γενικότερα, από τις ιδιαιτερότητες του πεδίου τις Περιβαλλοντικής Κοινωνικής Πολιτικής ως πιο πρόσφατα αναπτυγμένου¹⁵ (Treib et al., 2011), αλλά και από τη ρευστότητα του ορισμού του περιβάλλοντος (Δημητρίου-Κοτσώνη, 2005). Παρ' όλα αυτά, το ίδιο αποτελεί πεδίο ανάπτυξης της κοινωνικής ευημερίας (Cahill, 2012) και η διατήρησή του πανανθρώπινο δικαίωμα (Handl, 2020) απ' όπου απορρέουν επιμέρους κοινωνικά δικαιώματα αλλά και ανισότητες, ενώ εκπηγάζουν και άλλοι τομείς με τους οποίους ασχολείται η κοινωνική πολιτική (Wallimann, 2013). Πολύ σημαντικός εξ αυτών είναι αυτός της υγείας και της κοινωνικής ασφάλειας των πολιτών, πεδίο που κατέχει εξέχουσα θέση στην Κοινωνική Πολιτική (Treib et al., 2011). Μέσα σε αυτό λαμβάνουν χώρα τα κοινωνικά προβλήματα και διά μέσω αυτού επιτυγχάνεται και η ανάπτυξη των ανθρώπων (Wallimann, 2013 & Αποστολοπούλου, 2021). Η περιβαλλοντική

¹⁵ Για παράδειγμα, η διαμόρφωση κρατών πρόνοιας στα Ευρωπαϊκά κράτη κατέχει ρόλο εθνικής συνοχής κάτι που δεν ισχύει τόσο έντονα για το πεδίο του περιβάλλοντος, ενώ υφίσταται μία δυσκολία ως προς τη διαμόρφωση των επιμέρους πολιτικών σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο και στη μεταξύ τους συνδιαλλαγή. Παράλληλα, το ίδιο δεν αποτελούσε, μέχρι πρότινος τουλάχιστον, πεδίο έντονων συγκρούσεων κι έτσι οι παραγόμενες πολιτικές δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα με την ίδια δυναμική όπως συμβαίνει με άλλους τομείς της Κοινωνικής Πολιτικής (π.χ. εργασία) (Treib et al., 2011).

δικαιοσύνη αποτελεί αίτημα κοινωνικής δικαιοσύνης (Cahill, 2012) και ως εκ τούτου θα πρέπει να υποστηριχθεί η δημιουργία μία ενιαίας Περιβαλλοντικής Κοινωνικής Πολιτικής (Wallimann, 2013), μέσα από την πολιτική θέαση του περιβάλλοντος (Δημητρίου-Κοτσώνη, 2005). Οι θεσμοθετήσεις της θα πρέπει να στραφούν περισσότερο από ποτέ στους βασικούς της στόχους της Κοινωνικής Πολιτικής - της δικαιοσύνης και της ισότητας -, μέσα από ενίσχυση του κρατικών φορέων σε συνδυασμό με τη σαφή οριοθέτηση του εύρους άσκησης ιδιωτικών πρωτοβουλιών (Καραγιάννη & Πεμπεντζόγλου, 2020). Στις προτεραιότητές της θα πρέπει να τοποθετηθούν οι ιδιαίτερες ανάγκες και τα τοπικά χαρακτηριστικά των κοινωνιών (Λιαργκόβας κ.ά., 2015), η ταυτότητα και ο πολιτισμός (Πόλσον, 2016) και η διαχείριση των κοινών πόρων (Αποστολοπούλου, 2021). Η βάση των αρχών της θα πρέπει να στοχεύει σε μία ουσιαστική βιωσιμότητα, πρώτα για το ίδιο το περιβάλλον κι έπειτα για τους ανθρώπους που ζουν σε αυτό (Δεκλερής, 2006) και ίσως η δυσκολία οριοθέτησής του τελικά να αποτελέσει ένα πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης καινοτόμων δράσεων που θα ανταποκρίνονται σε όλες τις παραπάνω αξίες.

1.3 Κλιματική αλλαγή ή οικολογική κρίση;

Η ύπαρξη κλιματικής αλλαγής, δηλαδή οποιαδήποτε έντονη αλλαγή του κλίματος με το πέρασ του χρόνου, που προκύπτει είτε από φυσικά είτε από ανθρωπογενή αίτια, δεν είναι κάτι που μπορεί να αμφισβητηθεί. Κάποια ενδεικτικά σημεία με τα οποία γίνεται εμφανής, είναι η αύξηση της θερμοκρασίας της γης εξαιτίας του φαινομένου του θερμοκηπίου, ερημοποίηση μεγάλων εκτάσεων¹⁶, παράλληλη αύξηση της θερμοκρασίας των ωκεανών και δημιουργία τυφώνων, όπως και άλλα καταστροφικά καιρικά φαινόμενα (Γκαργκάνας, 2020), λειψυδρία, πλημμύρες, καύσωνες (Σκορδούλης, 2020). Αν και η κλιματική αλλαγή είναι κάτι που συμβαίνει σε όλη την πορεία ζωής του πλανήτη μας, έρευνες δείχνουν ότι η δραστική και χωρίς μέτρο παρέμβαση του ανθρώπου την επηρεάζει αρνητικά (Γκαργκάνας, 2020 & Σκορδούλης, 2020). Η εκτεταμένη χρήση ορυκτών καυσίμων για την κάλυψη των ενεργειακών αναγκών, η παρεπόμενη εκπομπή αερίων του άνθρακα που προκαλεί το φαινόμενο του θερμοκηπίου (Μπόλαρης, 2020) σε συνδυασμό με την αποψίλωση τεράστιων δασικών εκτάσεων (Αμαζόνιος), που αποτελούν πηγή ζωής για τον πλανήτη (Φουσκαρίνης, 2021), θεωρούνται ως βασικοί παράγοντες της έντονης κλιματικής αλλαγής.

Για όλα τα παραπάνω, σήμερα γίνεται λόγος για εκτεταμένη οικολογική κρίση με παγκόσμιες διαστάσεις και πολλαπλές επιπτώσεις που επηρεάζουν την επιβίωση τόσο του οικοσυστήματος (Abolina & Luzadis, 2013) όσο και του ίδιου του ανθρώπου (Orme-Evans & Mirle, 2013). Η ίδια αποδεικνύει ακριβώς τα όρια του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος (Νικολόπουλος, 2021), το οποίο μη αποδεχόμενο τα όριά του αυτά, έχει ξεπεράσει και τα όρια του ίδιου του πλανήτη σε πόρους, επιφέροντας σειρά κοινωνικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων (Φάρλεϊ, 2016). Η πανδημία του covid-19 θεωρείται από πολλούς επιστήμονες ως μία τέτοια γενικευμένη επίπτωση (Usman, et al., 2021) και γι' αυτό η οικολογική κρίση είναι αλληλένδετη με άλλου είδους κρίσεις όπως η οικονομική (Νικολόπουλος, 2021). Συνδέεται και με πληθώρα κοινωνικών προβλημάτων όπως φτώχεια, κοινωνικό αποκλεισμό (Dominelli, 2018 & Νικολόπουλος, 2021), αδυναμία κάλυψης διατροφικών αναγκών ή κακής ποιότητας διατροφής για μεγάλο μέρος του πληθυσμού (Shafer, 2013, Walker & Burningham, 2011), ζητήματα ψυχικής υγείας (Marazziti, et al, 2021) και μετανάστευση (*climate/environmental refugees*)¹⁷. Ειδικά, όσον

¹⁶ Βλ. Βιβλιογραφία: Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), 2020.

¹⁷ Βλ. Βιβλιογραφία: European Parliament (2021). The concept of 'climate refugee': Towards a possible definition.

αφορά την περιβαλλοντική μετανάστευση, φαίνεται πως η Ελλάδα θα ζήσει φέτος για πρώτη φορά αυτό το φαινόμενο, μετά τις πυρκαγιές του καλοκαιριού στη Β. Εύβοια (Maglajlic & Ioakimidis, 2021). Εγείρονται λοιπόν, ζητήματα σοβαρών κοινωνικών ανισοτήτων, οικονομικά και γεωγραφικά προσδιορισμένα, τόσο πρόσβασης σε ενεργειακούς πόρους (ενεργειακή φτώχεια), όσο και στο βαθμό επιρροής από τις κλιματικές επιπτώσεις (π.χ. τα νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος δεν μπορούν να ανταποκριθούν με την ίδια ευκολία μπροστά σε μία περιβαλλοντική καταστροφή) (Καραγιάννη & Πεμπέτζογλου, 2020).

Η λύση σε αυτή, όπως και σε κάθε άλλη κρίση είναι το πρίσμα από την οποίο την αντιμετωπίζει ο άνθρωπος και η ουσία που της δίνει (Σκορδούλης, 2020), για αυτό και η οικολογική κρίση θα πρέπει να ιδωθεί ως μέρος μίας γενικότερης κρίσης του υφιστάμενου οικονομικού συστήματος (Νικολόπουλος, 2021). Η περιβαλλοντική κοινωνική πολιτική καλείται να αντιμετωπίσει τις επιπτώσεις της μέσω των παρεμβάσεών της (Cahill, 2012), στοχεύοντας στη διαμόρφωση μιας οικονομίας που θα έχει σε πρώτη προτεραιότητα τη θετική εξέλιξη ανθρώπου και περιβάλλοντος και όχι το οικονομικό κέρδος αυτό καθ' αυτό (Φάρλεϊ, 2016), άρα έχοντας οικοκεντρικό πρόσημο. Για να επιτευχθεί αυτό είναι αναγκαία η παρουσία του κράτους, καθώς η μέχρι τώρα εμπειρία αποδεικνύει την αποτυχία των δυνάμεων της αγοράς, ενώ είναι απαραίτητη και μία προληπτική προοπτική των παρεμβάσεων αυτών (Καραγιάννη & Πεμπεντζόγλου, 2020). Με πιο απλά λόγια, βρισκόμαστε στο κρίσιμο εκείνο σημείο όπου πρέπει να κοιτάζουμε το δάσος και ταυτόχρονα καλούμαστε να εξετάσουμε ένα ένα τα δέντρα του με τις μεταξύ τους συνδέσεις, παρεμβαίνοντας σε αυτές.

2. Αναζητώντας απαντήσεις στην κλιματική κρίση

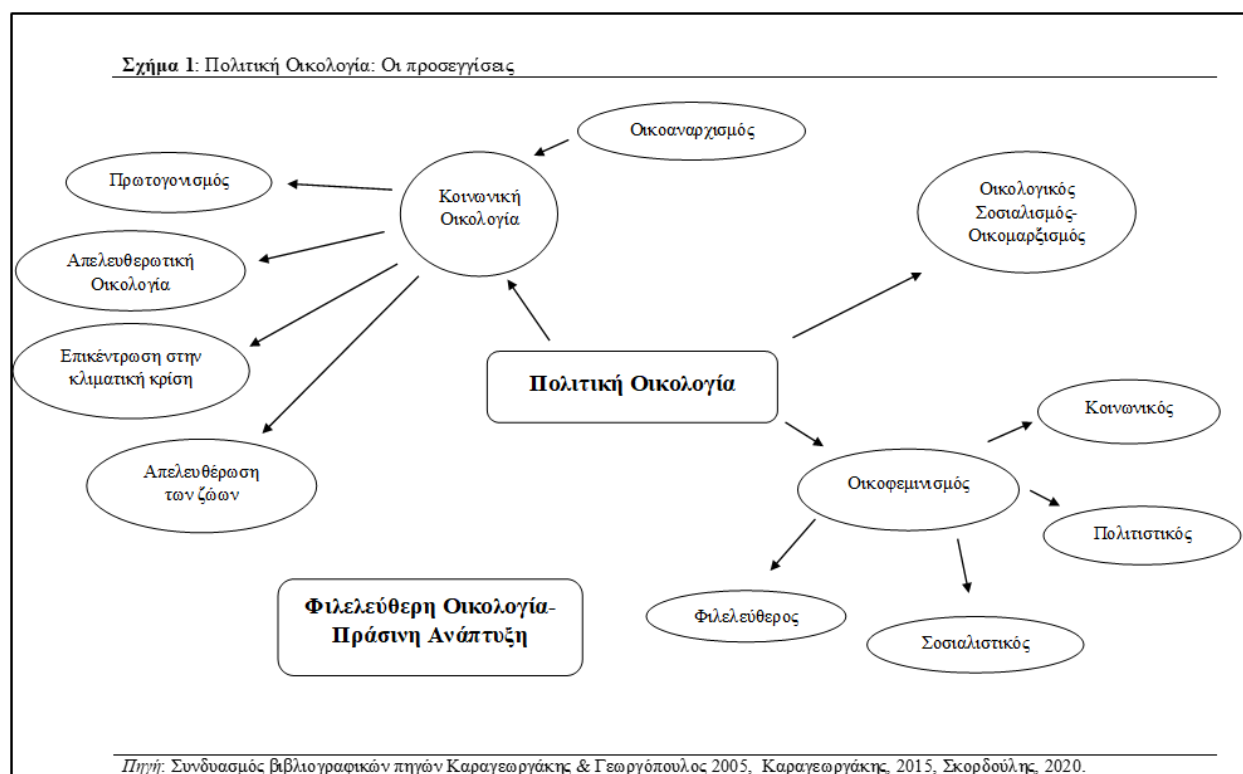
2.1 Η προσέγγιση της Πολιτικής Οικολογίας

Η *Πολιτική Οικολογία* βρίσκει τις ρίζες της στη θεωρητική βάση του *οικοκεντρισμού*, σύμφωνα με την οποία η θέση του ανθρώπου βρίσκεται στην ίδια συνδετική αλυσίδα του φυσικού περιβάλλοντος ως επιμέρους κρίκος μαζί με τα ζώα, τα φυτά, το υπόλοιπο φυσικό περιβάλλον και όχι ως κάτοχος και χρήστης αυτών. Αυτή η θέαση έχει ως αποτέλεσμα την από-εργαλειοποίηση της φύσης από τον άνθρωπο, που απαιτεί μια ιδιαίτερη «ηθική υπευθυνότητα» από τον ίδιο (Καραγεωργάκης & Γεωργόπουλος 2005).

Σύμφωνα με τον πιο πρόσφατο ορισμό της επιστήμης της πολιτικής οικολογίας, η ίδια αποτελεί διεπιστημονικό πεδίο έρευνας της αλληλένδετης και συνεχώς εξελισσόμενης σχέσης της ανθρώπινης κοινωνίας με το φυσικό περιβάλλον, ενώ παράλληλα δίνει και εναλλακτικές προτάσεις για στην αντιμετώπιση αυτής της σχέσης από τους ίδιους ανθρώπους (μη καταχρηστικά) με απώτερο σκοπό την κοινωνική δικαιοσύνη (Βελεγράκης, 2017). Έτσι, υιοθετεί μία κριτική σκοπιά του status quo που προκύπτει από τον καπιταλισμό, συνδυάζοντας τις πολιτικές/κοινωνικές επιστήμες αλλά και αυτές του περιβάλλοντος (Robbins, 2012). Υποστηρίζει τις αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων που ξεκινούν ‘από τα κάτω’ και για αυτό το λόγο και θέτει τις τοπικές κοινότητες στο επίκεντρο της δράσης (Καραγεωργάκης & Γεωργόπουλος 2005, Καραγεωργάκης, 2015). Ταυτόχρονα αντιμετωπίζει τους πολίτες ως πολιτικούς δρώντες και όχι ως παθητικούς αποδέκτες (Robbins, 2012). Ως εκ τούτου αποτελεί τη βασική θεωρητική τοποθέτηση των περιβαλλοντικών κοινωνικών κινημάτων (Βελεγράκης, 2017, Heynen & Van Sant, 2015), ενώ θέτει το ιδεολογικό υπόβαθρο σε πολλά φιλο-περιβαλλοντικά πολιτικά κόμματα σε όλο τον κόσμο (Βαβίζος & Καραγιάννης, 2017). Δεν είναι τυχαίο που σε όλη τη βιβλιογραφική ανασκόπηση της πολιτικής οικολογίας τα κινήματα είναι παντού παρόντα. Παράλληλα, εξετάζει τη δυνατότητες ισότιμης πρόσβασης σε φυσικούς πόρους, την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος και τις επιπτώσεις αυτού (Robbins, 2012). Στο ερευνητικό της πεδίο εντάσσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των τοπικών κοινωνιών (γεωγραφική θέση, πολιτισμός, κουλτούρα, κοινωνικές ταυτότητες, φυλή, φύλο, οικονομικές δυνατότητες, ιστορικό πλαίσιο) στο ενιαίο σύστημα του περιβάλλοντος και ερευνά την αλληλεπίδραση αυτών (Batterbury, 2015 & Πόλσον, 2016). Για αυτό χρησιμοποιεί κυρίως τα ποιοτικά δεδομένα για εξαγωγή συμπερασμάτων

(Βελεγράκης, 2017), λαμβάνοντας σοβαρά υπόψιν της τα νοήματα που δίνουν οι ίδιοι οι άνθρωποι μέσα στο οικο-λογικό πλαίσιο (οικονομία, κοινωνία) που ζουν (Robbins, 2012).

Η πολιτική οικολογία παρουσιάζει διάφορες εκφάνσεις ανάλογα με την πολιτική ιδεολογία στην οποία εντάσσεται αν και έχει εγκαθιδρυθεί στη βάση της ‘αριστερής’ σκέψης λόγω του ριζοσπαστικού της χαρακτήρα και της ιστορικής της εξέλιξης (Βελεγράκης κ.ά., 2017). Τοποθετεί τις ιδεολογικές της εμπνεύσεις κυρίως στον *οικοαναρχισμό* και την *κοινωνική οικολογία* (Καραγεωργάκης & Γεωργόπουλος 2005, Σκορδούλης, 2020), τον *οικολογικό σοσιαλισμό* (*eco-socialism*) (Σκορδούλης, 2020).

Στην αντίπερα όχθη βρίσκεται ο φιλελευθερισμός και νεοφιλελευθερισμός με βασικές αρχές την πρωτοκαθεδρία της ατομικής/ιδιωτικής πρωτοβουλίας έναντι της κοινότητας, το *laissez-faire* της αγοράς (=η αγορά ρυθμίζεται από μόνη της), ως ‘φυσικό’ κατασκευάσμα, την ολοένα και αυξανόμενη οικονομική συσσώρευση από τα κάτω προς τα πάνω, τη σταδιακή απομάκρυνση του κρατικού ελέγχου από πόρους και αγαθά που είναι δημόσια, την υιοθέτηση πρόσκαιρων επιφανειακών λύσεων στα περιβαλλοντικά ζητήματα (Αποστολοπούλου, 2021). Έτσι, στην άκρατη μορφή του, βασική τοποθέτηση αποτελεί η παντοδυναμία της αγοράς ως ρυθμιστικός

παράγοντας της κοινωνικής ζωής, και βασικό πρόβλημα της περιβαλλοντικής κρίσης αποτελεί η απουσία οικονομικής αξίας σε πολλά αγαθά του φυσικού περιβάλλοντος (Doyle & McEachern, 2008). Κεντρικός όρος που αποτυπώνει αυτή την κατεύθυνση είναι η *πράσινη ανάπτυξη* (*green development*), όπου σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (2011) «νοείται η προώθηση της οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης, διασφαλίζοντας παράλληλα ότι τα φυσικά περιουσιακά στοιχεία (*natural assets*) συνεχίζουν να παρέχουν τους πόρους και τις υπηρεσίες οικοσυστημάτων πάνω στα οποία βασίζεται η ευημερία μας». Ένα παράδειγμα αυτής της αρχής αποτελεί και το χρηματιστήριο αέριων ρύπων, το οποίο θεωρητικά στόχο έχει τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου (Καραγιάννη & Πεμπεντζόγλου, 2020). Άλλες επιμέρους προσεγγίσεις της πολιτικής οικολογίας είναι ο *οικοφεμινισμός*, με τις υποδιαίρεσεις του, η *κοινωνική οικολογία*, που σε πολλές περιπτώσεις ταυτίζεται με την πολιτική λόγω της ιστορικής συνέχειάς τους, και ο *οικολογικός μαρξισμός* (Καραγεωργάκης & Γεωργόπουλος 2005, Σκορδούλης, 2020, Καραγεωργάκης, 2015).

Για την πολιτική οικολογία η περιβαλλοντική κρίση αποτελεί κοινωνικό ζήτημα (Καραγεωργάκης, 2015) καθώς παράγει σειρά άλλων ζητημάτων όπως φτώχεια, ανισότητα των φύλων, εργασιακή επισφάλεια, ενώ συνδέεται και συμπορεύεται με άλλες κρίσεις (Νικολόπουλος, 2021). Για να ξεπεραστεί η ίδια είναι απαραίτητη η υιοθέτηση *συμπληρωματικών δράσεων*, όπως προτείνει ο Bookchin (για πολλούς θεωρείται ο πατέρας της πολιτικής οικολογίας), δηλαδή οι διαφορετικοί τρόποι αντιμετώπισης του περιβάλλοντος από τον άνθρωπο, ο οποίος γίνεται υπεύθυνος της προστασίας της φύσης λόγω της φύσης του, ως έλλογο ον (Καραγεωργάκης & Γεωργόπουλος 2005). Σήμερα, τέτοιες δράσεις είναι οι νόμοι, οι θεσμοί και η καθημερινή πρακτική των κοινωνιών. Ως φυσικό επακόλουθο, η περιβαλλοντική δικαιοσύνη αποτελεί αίτημα κοινωνικής δικαιοσύνης (Καραγεωργάκης, 2015), καθώς το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον αποτελεί συλλογικό δικαίωμα (Δημητριάδης, 2005). Αντιδρά στην νεοφιλελεύθερη (ατομιστική) οπτική του υπερκαταναλωτισμού και της εξάντλησης των φυσικών πόρων (Bookchin, 1980), ενώ προτείνει την καλύτερη διαχείριση της υπάρχουσας ενέργειας (Καραγεωργάκης, 2015), παρά τη συνεχόμενη εύρεση και εξάντληση νέων ενεργειακών πόρων.

Η εμπειρία μέχρι τώρα έχει αποδείξει ότι οι οικονομικές κρίσεις, ως απόρροια του (νεο)φιλελεύθερου οικονομικού τρόπου σκέψης και διαχείρισης, έχουν ως άμεσο αποτέλεσμα την απαξία εργασίας και φυσικών πόρων. Η οικονομία για να ξεπεράσει την κρίση που βιώνει εξαντλεί και υποβιβάζει και τα δύο που προαναφέρθηκαν (Νικήσιανης, 2017). Αυτό έχει ως

έμμεσο αλλά αρνητικά βαθύ αποτέλεσμα την αποστασιοποίηση του ανθρώπου τόσο από την εργασία όσο και από την φύση, η εργασία έγινε απασχολησιμότητα και η φύση, κτήμα. Ακόμη, η οικολογική κρίση έχει διαφορετικές επιπτώσεις όπως και η οικονομική, ούσα προσδιορισμένη ταυτόχρονα τοπικά αλλά και διεθνώς, δημιουργώντας και τις αντίστοιχες ανισότητες (Νικήσιανης, 2017 & Νικολόπουλος, 2021). Τέλος, η σταδιακή ιδιωτικοποίηση αγαθών/ πόρων μέχρι τώρα φυσικών και δημόσιων σε συνδυασμό με την ύπαρξη της ίδιας της κρίσης, όπως το νερό, εγείρει ζητήματα κάλυψης βασικών αναγκών, ακόμα και στις αναπτυγμένες δυτικές κοινωνίες, θίγοντας βασικές δημοκρατικές αρχές (Αποστολοπούλου, 2021). Όλα αυτά αποκαλύπτουν τα περιορισμένα όρια και τις αντιφάσεις του νεοφιλελεύθερου πολιτικού συστήματος ως προς τις δυνατότητές του, τόσο να προστατέψει το ίδιο το περιβάλλον, όσο και τον άνθρωπο μέσα σε αυτό (Νικολόπουλος, 2021).

Εν κατακλείδι, η θεωρητική προσέγγιση της πολιτικής οικολογίας είναι ικανή να ανταποκριθεί και έμπρακτα στα σύγχρονα περιβαλλοντικά ζητήματα συνδυάζοντας την ηθική εξέλιξη του ανθρώπου, αλλά και την ευζωία του μέσα στο περιβάλλον όπου ζει (Καραγεωργάκης, 2015). Το ερώτημα που παραμένει είναι, αν, και σε ποιο βαθμό, η ασκούμενη κοινωνική πολιτική δύναται να εντάξει στην ατζέντα της όλα τα στοιχεία που αναλύθηκαν παραπάνω.

2.2 Όψεις της «πράσινης» ανάπτυξης για τη διαχείριση της περιβαλλοντικής κρίσης: η πρόταση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας

Η ενέργεια αποτελεί ένα από τα βασικά μέσα για την εύρυθμη λειτουργία μιας κοινωνίας, ενώ είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το οικονομικό σύστημα (Λαμπριανίδης, 2021). Οι ανάγκες του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος για συνεχή μεγέθυνση και πολλαπλασιασμό των προσόδων, απαιτεί ολοένα και μεγαλύτερη αύξηση της παραγωγής (Εσκομπάρ, 2016) και άρα εξάντλησης των φυσικών πόρων, ως κινητήρια δύναμη για τη λειτουργία της βιομηχανίας (Νικολόπουλος, 2021). Στην ανάγκη αναζήτησης νέων μέσω παραγωγής και κάτω από τις αυξανόμενες ενεργειακές του νεοφιλελευθερισμού έρχεται να απαντήσει η ‘πράσινη’ ανάπτυξη (βλ. Κεφάλαιο 1.1 & 2.1), αξιοποιώντας τις *Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΑΠΕ) (renewable energy sources)* ως λύση απέναντι στην κλιματική αλλαγή (Bumpus & Liverman, 2011 & Νικολόπουλος, 2020). Οι ίδιες, βασιζόμενες στην εξέλιξη της τεχνολογίας, αξιοποιούν πηγές ενέργειας που παραμένουν αναλλοίωτες σε βάθος χρόνου από την φύση τους, για την παραγωγή ηλεκτρισμού, ως εναλλακτική πρόταση απέναντι στα ορυκτά καύσιμα, που χρησιμοποιούνται ως τώρα. Σε αυτές περιλαμβάνονται η αιολική, η ηλιακή, η γαιοθερμική, η παλλιροιακή, η βιομάζα κ.ο.κ.¹⁸, χωρίς να απαιτούν τις ίδιες βαριές-εξοδοφόρες υποδομές όπως αυτές των ορυκτών καυσίμων (Λαμπριανίδης, 2021). Οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, οι ολοένα και αυξανόμενες ενεργειακές ανάγκες παγκόσμια σε συνδυασμό με την περιβαλλοντική κρίση, κάνουν τις ΑΠΕ μία πολύ θελκτική πρόταση (Τσαντόπουλος & Μπαντούδη, 2018), ενώ αποτελούν και βασικό στόχο ευρωπαϊκών και διεθνών πολιτικών (Βαβίζος & Καραγιάννης, 2017) (π.χ. σε όλες τις ευρωπαϊκές οδηγίες που αναφέρθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο, υπάρχει ξεχωριστή μνεία στις ΑΠΕ). Προτείνουν τρόπους αποκέντρωσης της ενέργειας και των οικονομικών προσόδων που προσφέρει, από τα ολιγοπώλια που μέχρι τώρα υφίστανται στον ενεργειακό τομέα, προς το κράτος και τις τοπικές κοινότητες, προάγοντας τις δημοκρατικές διαδικασίες (Λαμπριανίδης, 2021). Στη χώρα μας υπάρχει παράδειγμα θετικής αξιοποίησης των ΑΠΕ στο νησί της Τήλου¹⁹.

¹⁸ Βλ. Βιβλιογραφία: Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας & Δημοσίων Έργων (ΥΠΕΧΩΔΕ). (2007).

¹⁹ Βλ. Βιβλιογραφία Howard, R. (2017). *Tilos, Greece: the first island in the Med to run entirely on wind and solar power*.

Από την άλλη μεριά δεν μπορούν να αμφισβητηθούν και οι αρνητικές επιπτώσεις²⁰ που παρουσιάζουν στο φυσικό περιβάλλον και στη βιοποικιλότητας ενός τόπου, όπως προκύπτει από στοχευμένες μελέτες αξιολόγησης σε διεθνές επίπεδο (Λαζάρου, 2021, Gorayeba, et al., 2018, Farfán, et al., 2009 & Woods, 2003). Όπως φαίνεται δε δημιουργούν πλήθος θέσεων εργασίας, δεν εγγυώνται μείωση στην τιμή του ρεύματος, χρήζουν απαραίτητης υποστήριξης από τα σταθερά ορυκτά καύσιμα για ενεργειακή συνέχεια και ασφάλεια σε έναν τόπο (Λαμπριανίδης, 2021). Παράλληλα, αποτελούν αιτία εκχώρησης υψηλής αξίας γης σε ιδιωτικές εταιρείες ενέργειας (πράσινη²¹ και μη πράσινη υπαφαρπαγή²²) την εγκατάσταση των έργων υποδομής (Woods, 2003).

Στην χώρα μας, οι ΑΠΕ εισήχθησαν στο δημόσιο διάλογο (discourse) πολύ έντονα με το ξεκίνημα της δημοσιονομικής κρίσης το 2009²³, υποστηριζόμενες από όλες τις κυβερνήσεις, από την κοινωνία των πολιτών (π.χ. ΠΜΚΟ), τα ΜΜΕ και τις τράπεζες. Δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στην εγκατάσταση φωτοβολταϊκών και αιολικών πάρκων με τα επιχειρήματα του ανοίγματος νέων 'πράσινων' θέσεων εργασίας, αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και της οικονομικής κρίσης (Siamanta, 2017). Όσον αφορά την αιολική ενέργεια, η οποία αφορά την παρούσα έρευνα, είναι μία από τις πολυσυζητημένες ΑΠΕ στην Ελλάδα και πρόκειται για παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας με την αξιοποίηση του ανέμου μέσα από τη λειτουργία ανεμογεννητριών²⁴. Τα τελευταία χρόνια έχει δημιουργηθεί ένα έντονο κλίμα καχυποψίας/άρνησης απέναντι στις ΑΠΕ από τους πολίτες με σειρά επιχειρημάτων που αναφέρονται αναλυτικότερα παρακάτω.

Η ΕΕ ασκεί έντονες πιέσεις για στροφή στις ΑΠΕ με σκοπό την αύξηση της παραγόμενης ενέργειας (Λαμπριανίδης, 2021 & Siamanta, 2017), και τη σταδιακή απανθρακοποίηση των κρατών-μελών (Krommyda, Gialis & Stratigea, 2022), χωρίς όμως να

²⁰ Στοιχεία που επιβεβαιώνονται από την εμπειρία στην Ελλάδα και σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες όπως η Γαλλία και η Γερμανία, όπως αντικατοπτρίζεται σε ντοκιμαντέρ που αφορούν το συγκεκριμένο ζήτημα. Βλ. Βιβλιογραφία – Χρήσιμα βίντεο και ντοκιμαντέρ.

²¹ Για την πράσινη υπαφαρπαγή βλ. Υποσημείωση σελ. 11.

²² Ως μη πράσινη υπαφαρπαγή ορίζεται οποιαδήποτε αλλαγή χρήσης γης ή εκμετάλλευσης φυσικών πόρων που θεωρείται προστατευόμενη από διεθνείς συνθήκες. Και οι δύο αποτελούν βασικές μεθόδους εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων στοχεύοντας σε μία οικονομική ανάπτυξη με αρνητικές απόρροες στο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον (Αποστολοπούλου, 2021)

²³ Και αναζωπυρώθηκε με την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία. Για περισσότερα, βλ. Βιβλιογραφία: EPT News (06/04/2022) & Τράπεζα της Ελλάδος (2022).

²⁴ Βλ. Βιβλιογραφία: Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας & Δημοσίων Έργων (ΥΠΕΧΩΔΕ). (2007).

δίδεται ίση βαρύτητα και σε θεσμικές πρακτικές που αφορούν την καλύτερη διαχείριση της υπάρχουσας ενέργειας (Σκορδούλης, 2020). Οι υπαρκτές αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις που προκύπτουν από τα έργα υποδομής και η απουσία χωροταξικού σχεδιασμού με προτεραιότητα στο περιβάλλον (Λαμπριανίδης, 2021 & Μπόλαρης, 2020) είναι κάποια από τα βασικά επιχειρήματα κατά των ΑΠΕ. Ο ΠΟΥ (2018) κάνει λόγο για τους παραγόμενους θορύβους (υπόχους) από τη λειτουργία των Α/Γ, με πολλαπλές επιπτώσεις στη σωματική και ψυχική υγεία των κατοίκων (π.χ. καρδιαγγειακά προβλήματα, προβλήματα στον ύπνο κ.ά.), ενώ υφίσταται και η οπτική όχληση στο τοπίο από την παρουσία τους (Woods, 2003). Ακόμη, η έμπρακτη ολιγοπώληση των ιδίων των ΑΠΕ από εταιρείες που ήδη κυριαρχούν στην ενέργεια (Λαμπριανίδης, 2021 & Μπόλαρης, 2020), ακόμα και σε πεδία που καταστρέφουν το περιβάλλον (Μπόλαρης, 2020) ή επηρεάζουν την πολιτική ζωή του τόπου έμμεσα ή άμεσα (Siamanta, 2017 & Λαμπριανίδης, 2021) σε συνδυασμό με την σταδιακή από-κρατικοποίηση και ιδιωτικοποίηση της ΔΕΗ (Αστρουλάκης, 2019) διαμορφώνουν μεγαλύτερο αρνητικό κλίμα, καθώς εγείρονται ζητήματα σχετικά με τη διακυβέρνηση των ΑΠΕ. Ενδεικτική είναι η αναφορά στο επίσημο site της ΡΑΕ, ως εξωτερικός και ρυθμιστικός επιβλέπων που έχει αναλάβει τις γνωμοδοτήσεις και αδειοδοτήσεις για τις ΑΠΕ στην Ελλάδα και «λαμβάνει μέτρα για την απελευθέρωση των αγορών σε ό,τι αφορά την ηλεκτρική ενέργεια και το φυσικό αέριο». Όλα τα παραπάνω οξύνουν τις κοινωνικές ανισότητες, μειώνοντας τις αξίες του δημοκρατικού πολιτεύματος (Λαμπριανίδης, 2021).

Για την καλύτερη δυνατή χρήση των ΑΠΕ στη χώρα μας, ο Λαμπριανίδης (2021) προτείνει τη δημιουργία μεικτών μορφών διαχείρισης-χρηματοδότησής (δημοσίου και ιδιωτικού τομέα) με πλήθος παραγωγών-καταναλωτών όπως: ιδιωτική τοποθέτηση φωτοβολταϊκών στις σκεπές που θα εξασφαλίζουν ενεργειακή ανεξαρτησία, σύσταση ενεργειακών (συνεταιριστικών) κοινοτήτων σε τοπικό επίπεδο με το δημόσιο ως κάτοχο της διαχείρισης τους έχοντας ενεργειακή και οικονομική ωφέλεια από αυτές, παραγωγή ανακυκλώσιμων συστατικών μερών των ΑΠΕ εντός της χώρας. Όλα αυτά όμως για να πραγματοποιηθούν απαιτούν θεσμικές παρεμβάσεις κοινωνικής πολιτικής που θα είναι στοχοπροσηλωμένες στις ανάγκες των τοπικών κοινωνιών, στην υποστήριξη του δημόσιου-κρατικού τομέα (Λαμπριανίδης, 2021 & Siamanta, 2021), στην αξιοποίηση των υπαρχουσών οδηγιών για την προστασία του περιβάλλοντος και του φυσικού τοπίου²⁵. Σε αυτό το σημείο είναι

²⁵ Βλ. Βιβλιογραφία: Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020)

αναγκαίο να τονιστεί η πολλαπλή σημασία της παροχής ηλεκτρικής ενέργειας από δημόσιο φορέα, καθώς μέσα από αυτή εξασφαλίζεται η ευρεία κοινωνική ωφέλεια των πολιτών (σταθερές τιμές ρεύματος, υποχρέωση σεβασμού στους περιβαλλοντικούς όρους προστασίας) είναι κάτι που επιβεβαιώνεται και από την εμπειρία (Αστρουλάκης, 2019).

Συνοψίζοντας, η ενέργεια αποτελεί πεδίο της κοινωνικής πολιτικής με οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό αποτύπωμα. Οι ΑΠΕ δεν ορίζονται αφ' εαυτού καταστροφικές. Τα αναμενόμενα ερωτηματικά εγείρονται μέσα από τους λόγους επιτακτικότητας, τη μεθόδευση προώθησής τους αλλά και τη χρήση τους ως τώρα, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στην Ευρώπη (Μπόλαρης, 2020 & Siamanta, 2017). Παράλληλα, τίγονται ζητήματα γύρω από τις ενεργειακές ανάγκες μίας περιοχής, καθώς, για παράδειγμα οι στόχοι χρήσης ΑΠΕ για την Ελλάδα έχουν ήδη υπερκαλυφθεί σύμφωνα με μελέτες (Μποζίνης, 2021 & Λιαλιός, 2020). Τα πλαίσια της οικονομικής ανάπτυξης καλούνται να εγκολπώσουν τα πολιτισμικά, ιστορικά χαρακτηριστικά ενός τόπου, και όχι μονομερώς την προτεραιότητα της οικονομικής μεγέθυνσης (Εσκομπάρ, 2016), και αντί για 'πράσινη' ανάπτυξη, να προωθηθεί μία οικολογική οικονομία (Νικολόπουλος, 2021) μέσω των παρεμβάσεων της κοινωνικής πολιτικής. Η αντιμετώπιση των φυσικών πόρων ως κοινών αγαθών (commons) μέσα από μία ηθική περιβαλλοντική σκοπιά θα πρέπει να πρέπει να είναι ο στόχος της Περιβαλλοντικής Κοινωνικής Πολιτικής (Siamanta, 2021). Οι συμπράξεις δημοσίου και ιδιωτικού τομέα (ΣΔΙΤ) εμφανίζονται και στο πεδίο της ενέργειας, ως η καλύτερη λύση μέσα στην υπάρχουσα κατάσταση (οικονομικά και περιβαλλοντικά) με σαφείς στόχους και σύμφωνα με τις κρατικές οδηγίες (Καραγιάννη & Πεμπεντζόγλου, 2020), ενώ μία διαφορετικού τύπου προσέγγιση υιοθετεί η Siamanta (2021) μέσα από τις *Κοινοτικές Οικολογίες Ανανεώσιμης Ενέργειας (KOAE) (Community Renewable Energy Ecologies)*²⁶. Σε κάθε περίπτωση, μία εγκατάσταση ΑΠΕ θα πρέπει να έχει σε πρώτη προτεραιότητα τον αυστηρό χωροταξικό σχεδιασμό, την προστασία φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος ενός τόπου (Bee Green, 2021) και κατ' επέκταση την ευζωία των κατοίκων του.

²⁶ Πρόκειται για συνεργατικές κοινότητες παραγωγής ενέργειας μέσα από ανανεώσιμες πηγές. Οι ίδιες, υιοθετώντας τις αρχές του οικοκεντρισμού και της πολιτικής οικολογίας, λειτουργούν αμεσοδημοκρατικά στις τοπικές κοινότητες, καθώς υιοθετούν χαρακτηριστικά κινημάτων βάσης σε όλο το εύρος της λειτουργίας τους (λήψη αποφάσεων, διαχείριση ενέργειας κ.ο.κ.). Χρησιμοποιούν τις νέες τεχνολογίες στη βάση της παραγωγής ενέργειας που είναι απαραίτητη για την κάλυψη των αναγκών και όχι για την εξάντληση των φυσικών πόρων με στόχο το οικονομικό όφελος. Σέβονται τα ιδιαίτερα περιβαλλοντικά και πολιτιστικά στοιχεία των κοινοτήτων και λειτουργούν, καθώς αναπτύσσονται από τους ίδιους τους ανθρώπους και απευθύνονται σε αυτούς, με γνώμονα τις ανάγκες τους. Ως εκ τούτου, αποτελούν μία εναλλακτική λύση απέναντι στην κυρίαρχη αντιμετώπιση της φύσης από τις μεγάλες επενδυτικές εταιρείες ενέργειας (Siamanta, 2021).

2.3 Όταν οι άνθρωποι διεκδικούν για τον τόπο τους: κινήματα βάσης για το περιβάλλον & τους τοπικούς πόρους

Ιστορικά, η εμφάνιση των κινήματων γίνεται σε περιόδους κοινωνικής αναταραχής, ως αντίδραση στις υπάρχουσες πολιτικοοικονομικές συνθήκες (Hughes & Kroehler, 2007), ενώ ταυτόχρονα ευνοείται και από αυτές (Αλεξανδρόπουλος κ.ά, 2007). Ένα *κοινωνικό κίνημα (social movement)* διαθέτει συλλογική ταυτότητα των δρώντων-ατόμων προς τον σκοπό και τους επιμέρους στόχους, ως συνεκτικό στοιχείο (Porta & Diani, 2010) και έχοντας πίστη και προσανατολισμό στην *κοινωνική αλλαγή (social change)* (Hughes & Kroehler, 2007). Ταυτόχρονα έχει και ένα κοινό αίσθημα του ανήκειν στην ίδια την κοινότητα του κινήματος και εμπιστοσύνη μεταξύ των μελών, δηλώνοντας ρητά μία θέληση σύγκρουσης/ρήξης με την καθεστηκυία τάξη των πραγμάτων (Porta & Diani, 2010) με επίκεντρο της κριτικής τους το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα, ως δημιουργό κοινωνικών ανισοτήτων (Εσκομπάρ, 2016 & Ιακωβίδου, 2016). Τα μέλη μοιράζονται μέσα σε ένα φάσμα, πέρα από τις κοινούς αγώνες, κοινά βιώματα, κοινές αξίες και κοινές προσδοκίες από το κίνημα, στη βάση της δημοκρατίας (Porta & Diani, 2010 & Ιακωβίδου, 2016). Συμβολικά θα λέγαμε ότι μοιάζει με μία βεντάλια που αν κι έχει πολλά διαφορετικά μέρη, έχει μία και μοναδική αρχή. Παρουσιάζει συνέχεια στο χρόνο και επέκταση στο χώρο, διαμορφώνει πολιτική τοποθέτηση, και δημιουργεί άτυπα δίκτυα δράσης ως απαραίτητο οργανωτικό στοιχείο (Porta & Diani, 2010). Όμως, παρ' όλη τη μαζικότητα, δεν αποτελεί θεσμικό όργανο της πολιτείας παρ' όλο που μπορεί να κατέχει κάποια επιμέρους χαρακτηριστικά (π.χ. η οργάνωση) (Ανγκουελόφσκι, 2016), ενώ μία τέτοια αφομοίωση από θεσμικούς φορείς σημαίνει και την αρχή του τέλους του (Μποτετζάγιας, 2015).

Τα περιβαλλοντικά κινήματα κατέχουν όλα τα παραπάνω γενικά χαρακτηριστικά και διαφοροποιούνται εξαιτίας του σκοπού τους: διεκδίκηση περιβαλλοντικής δικαιοσύνης ως επιμέρους στοιχείο της κοινωνικής δικαιοσύνης (Roberts, 2007 & Ανγκουελόφσκι, 2016). Οι διεκδικήσεις τους είναι ικανές να επηρεάσουν την κοινωνική πολιτική με πολλαπλούς τρόπους. Διαμορφώνουν την κοινή γνώμη (discourse) για τα περιβαλλοντικά ζητήματα φέρνοντάς τα στο προσκήνιο, δίνοντάς τους νόημα και κατονομάζοντας τους υπεύθυνους για αυτά (Ανγκουελόφσκι, 2016), αρκεί και η κοινωνία να τα θεωρήσει ως σημαντικά. Αυτό συνδέεται άμεσα και με την εικόνα που εξάγεται από την εικόνα που δημιουργείται απέναντι στους κινήματιες (π.χ. διεκδικητές δικαιοσύνης ή γραφικοί;) (Μποτετζάγιας, 2015). Οι πιέσεις

που ασκούνται στην εκάστοτε κυβέρνηση μπορεί να οδηγήσουν στην υιοθέτηση των θέσεων του κινήματος ή μέρους αυτών για διαχείριση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Αυτό έχει άμεση σχέση με το κατά πόσο οι ασκούμενες πολιτικές είναι μόνο κρατικές ή επηρεάζονται και από διεθνείς φορείς (π.χ. ΕΕ, ΔΝΤ). Έχει φανεί πως μία θετική κυβερνητική διαχείριση των περιβαλλοντικών ζητημάτων, αυτόματα περιορίζει τη δράση του κινήματος (Μποτετζάγιας, 2015), γεγονός που ερμηνεύεται από την αίσθηση του ίδιου ότι τα αιτήματά του έχουν καλυφθεί. Συνοψίζοντας, τα περιβαλλοντικά κινήματα στόχο έχουν όχι μόνο την προστασία των φυσικών πόρων αλλά και τη δίκαιη πρόσβαση όλων σε αυτούς ως κοινά (Ανγκουελόφσκι, 2016).

Ιδιαίτερη μορφή συλλογικών δράσεων είναι τα *κινήματα βάσης* (*grassroots movements*), τα οποία αποτελούνται από δράσεις και οργανώσεις ανθρώπων κινηματικού χαρακτήρα, τοπικά προσδιορισμένες έχοντας βασικό χαρακτηριστικό τη σύσταση και την οργάνωσή τους ‘από τη ρίζα’ (Ιακωβίδου, 2016). Με λίγα λόγια, θα λέγαμε ότι κατέχουν όλα τα χαρακτηριστικά, ενός κοινωνικού κινήματος σε μικρότερη κλίμακα. Διαθέτουν συνέλευση, η οποία λαμβάνει τις τελικές αποφάσεις των δράσεων μέσα από αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες (Ζωγράφος, 2016), δημιουργούν δυναμικά δίκτυα με άλλα κινήματα βάσης και χρηματοδοτούνται από ιδίους πόρους. Ιδιαίτερα στο Νότο αποτελούν συλλογικές πρωτοβουλίες που αναπτύσσουν ιδέες ρήξης και όχι διαχείρισης του υπάρχοντος συστήματος, διεκδικώντας κοινωνική δικαιοσύνη. Οι τοποθετήσεις τους προσδιορίζονται με βάση τα τοπικά ζητήματα (local) που έχουν να επιλύσουν, όχι όμως αποκομμένα από τις εθνικές και διεθνείς οικονομικές/κοινωνικές συνθήκες (global) (Ιακωβίδου, 2016).

Στο διεθνή χώρο ένα περιβαλλοντικό κίνημα με δυναμική παρουσία αποτελεί το «Χωρίς Γη» από τη Βραζιλία (Ιακωβίδου, 2016). Στο επίκεντρό του βρίσκεται η κριτική του απέναντι στο νεοφιλελευθερισμό και στους λανθασμένους τρόπους που εξοντώνει το φυσικό περιβάλλον, τοποθετώντας και τη διάσταση του φύλου στις διεκδικήσεις του²⁷. Αντίστοιχες δράσεις παρουσιάζει και το παγκόσμιο δίκτυο περιβαλλοντικών κινήματων «Via Campesina» (Καραγεωργάκης, 2015) με παρουσία σε 81 χώρες και με πάνω από 200 εκατομμύρια συμμετέχοντες/ουσες²⁸. Σήμερα, το περιβαλλοντικό κίνημα διεθνώς κατέχει δυναμική παρουσία στην κοινωνική ζωή (Βερδέ, 2020)²⁹.

²⁷ Από το επίσημο site “Stuggles for Land and Natural Resources Forum”.

²⁸ Από το επίσημο site «Via Campesina». <<https://viacampesina.org/en/who-are-we/what-is-la-via-campesina/>>.

²⁹ «Στις 20 και 27 Σεπτέμβρη του 2019, 7.000.000 άνθρωποι ξεσηκώθηκαν σε όλο τον πλανήτη ενάντια στην κλιματική αλλαγή και την καταστροφή του περιβάλλοντος» (Βερδέ, 2020).

Η Ελλάδα, ακολουθώντας τις ίδιες τάσεις, αλλά και βιώνοντας τα δικά της περιβαλλοντικά ζητήματα, έρχεται να απαντήσει με τα δικά της παραδείγματα. Σύμφωνα με την Κούση (2014), τα κινήματα βάσης στη χώρα μας και τον ευρωπαϊκό νότο φαίνεται πως κατέχουν καίριο ρόλο στις διεκδικήσεις για την προστασία του περιβάλλοντος περισσότερο από κάθε άλλο κινηματικό φορέα και όπως αποδεικνύεται και από την ιστορική εξέλιξη του περιβαλλοντικού κινήματος στην Ελλάδα (Αλεξανδρόπουλος, κ.ά, 2007, Μποτετζάγιας & Κουρουζίδης, 2011 & Κούση, 2014) πρόκειται για μία ζωντανή οντότητα, που συνεχώς εξελίσσεται. Ιδιαίτερα από τα χρόνια της οικονομικής κρίσης, οι πολιτικές λιτότητας που εξάντλησαν τους πολίτες σε συνδυασμό με πολιτικές που καταστρέφουν το φυσικό περιβάλλον (Siamanta, 2017 & Κούση, 2014), έδωσαν στο περιβαλλοντικό κίνημα μία άλλη δυναμική (Αποστολοπούλου, 2021). Τα κινήματα βάσης στη χώρα πληθαίνουν και υιοθετούν μεγαλύτερο εύρος διεκδικήσεων, με κοινή συνισταμένη την προάσπιση του φυσικού περιβάλλοντος ως κοινό αγαθό (Βερδέ, 2020 & Ηλίας, 2020) (βλ. Εικόνες 22-25 στο Παράρτημα). Για την θεσμική επιρροή τους, όπως αποδεικνύεται και από την εμπειρία (βλ. Εικόνες 12-14 στο Παράρτημα), κάνουν χρήση ένδικων μέσων (π.χ. παραπομπή στο ΣτΕ) και συγκρουσιακών συσχετισμών μέσω διαμαρτυριών (Μποτετζάγιας, 2015), ενώ παράλληλα ενεργώ συμμετοχή στις περιβαλλοντικές διεκδικήσεις παρουσιάζουν και άλλοι συλλογικοί φορείς (π.χ. εργατικά συνδικάτα) (Βερδέ, 2020), γεγονός που δείχνει την επαναανοηματοδότηση της αξίας του περιβάλλοντος στη ζωή των ανθρώπων και ενδυναμώνει το περιβαλλοντικό κίνημα στη χώρα.

Ολοκληρώνοντας, η Κοινωνική Πολιτική παρεμβαίνοντας για την προάσπιση καθολικών δικαιωμάτων καλείται να αναγνωρίσει τα περιβαλλοντικά κινήματα και τις τοπικές συλλογικές δράσεις ως εκφραστές μαζικών και κοινών αιτημάτων για κοινωνική δικαιοσύνη και προστασία του φυσικού τοπίου και να δράσει υπέρ τους (Αποστολοπούλου, 2021).

2.4 Η Οικολογική – ‘Πράσινη’ Κοινωνική Εργασία ως απάντηση στις περιβαλλοντικές κρίσεις

Σύμφωνα με τον τελευταίο ορισμό που εξέδωσε η Διεθνής Ομοσπονδία Κοινωνικών Λειτουργών τον Ιούλιο του 2014, η Κοινωνική Εργασία ορίζεται ως³⁰:

Εφαρμοσμένο επάγγελμα αλλά και ακαδημαϊκό πεδίο που προωθεί την κοινωνική αλλαγή και ανάπτυξη, την κοινωνική συνοχή και την ενδυνάμωση και απελευθέρωση των ανθρώπων. Οι αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της συλλογικής ευθύνης και του σεβασμού της διαφορετικότητας είναι κεντρικές στην κοινωνική εργασία, η οποία θεμελιώνεται από τις θεωρίες της κοινωνικής εργασίας, των κοινωνικών επιστημών, των ανθρωπιστικών επιστημών και τη γηγενή γνώση και συνδέει ανθρώπους και δομές για να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις της ζωής αλλά και να ενισχύσει την ευημερία τους. Ο παραπάνω ορισμός μπορεί να διευρυνθεί σε εθνικό/ περιφερειακό επίπεδο. (IFSW, 2014).

Μέσα από αυτό τον ορισμό αναδεικνύονται τα μέσα, οι στόχοι και οι λειτουργίες της Κοινωνικής Εργασίας, ως επιστήμη και ως επάγγελμα. Με λίγα λόγια, η ίδια λαμβάνει υπόψιν τις συνθήκες μέσα στις οποίες δρα (τόπος, χρόνος, κοινωνία, οικονομία) και διαφοροποιεί την πρακτική της ανάλογα με αυτές. Απώτεροι στόχοι της είναι: η προστασία των ευάλωτων ομάδων (Καλλινικάκη, 2011), η ενίσχυσή τους, η ανταπόκριση στις αναδυόμενες κοινωνικές ανάγκες, η επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, η προσπάθεια για θετική κοινωνική μεταβολή (Καλλινικάκη, 2011 & Payne, 2014). Για την επίτευξη όλων αυτών είναι απαραίτητη η σύνδεσή της με άλλες επιστήμες όπως η Κοινωνική Πολιτική, η Ψυχολογία, η Κοινωνιολογία, η Κοινωνική Ανθρωπολογία, η Ψυχιατρική και άλλες (διεπιστημονική) (Καλλινικάκη, 2011), ενώ ταυτόχρονα και η ίδια κατέχει το δικό της ξεχωριστό θεωρητικό υπόβαθρο (Payne, 2014). Συνοπτικά, η εργασία των κοινωνικών λειτουργών διαφοροποιείται ανάλογα με τις επιμέρους θεωρητικές προσεγγίσεις που υιοθετούν (Payne, 2014), τα αναδεικνυόμενα κοινωνικά προβλήματα, την ασκούμενη κοινωνική πολιτική και την εξέλιξη του επαγγέλματος μέσα από καλές πρακτικές (Καλλινικάκη, 2011).

Η Οικολογική – ‘Πράσινη’ Κοινωνική Εργασία (*Ecological and ‘Green’ Social Work*) αποτελεί μία ξεχωριστή προσέγγιση με σαφείς παρεμβάσεις σε άτομα, ομάδες/οικογένειες και κοινότητες. Πρόκειται για συνδυασμό θεωρητικών προσεγγίσεων ξεκινώντας από τη *θεωρία των οικολογικών συστημάτων (ecological systems theory)* σύμφωνα με την οποία τα άτομα

³⁰ Επίσημο site της International Federation of Social Workers (IFSW). <<https://www.ifsw.org/>>.

δύνανται να κατανοήσουν την κοινωνική πραγματικότητα που ζουν και τους εαυτούς τους ως μέρος αυτής με όλες τις αλληλεπιδράσεις, τα δυνατά σημεία και τους ανασταλτικούς παράγοντες που τα ενισχύουν ή τα εμποδίζουν να εξελιχθούν αντίστοιχα (Shaw, 2011 & Payne, 2021). Στο επίκεντρο τίθενται όλα τα συστήματα σε μικρό, μέσο και μεγάλο επίπεδο (περιβάλλον, οικογένεια, σχέσεις με ομάδες, θεσμικές δομές, καπιταλιστικό σύστημα, κοινωνική τάξη, κ.ο.κ.) στα οποία συμμετέχει το άτομο. Τα κοινωνικά προβλήματα που προέρχονται από την επίδραση των συστημάτων αυτών, λαμβάνονται υπόψιν όχι ως ατομικές μειονεξίες αλλά ως συστημικά ζητήματα που καλείται το άτομο να ανταπεξέλθει (Payne, 2021) (π.χ. η ανεργία στα χρόνια της δημοσιονομικής κρίσης).

Η ανάδειξη περιβαλλοντικών ζητημάτων όπως: η μαζική εκβιομηχάνιση και η οικολογική κρίση, οι φυσικές και ανθρωπογενείς καταστροφές, η περιβαλλοντική μόλυνση (Dominelli, 2012), η επισιτιστική ανασφάλεια (food insecurity) (Gordon, 2017), εντάσσουν το στοιχείο του φυσικού περιβάλλοντος ως το ευρύτερο σύστημα όπου ζει το άτομο (Dominelli, 2012).

Η συγκεκριμένη προσέγγιση προασπίζεται τις αρχές της δημοκρατίας και της ισότητας, αρχής γενομένης από την ίση πρόσβαση ατόμων και κοινοτήτων σε πόρους. Διατηρεί κριτική στάση απέναντι στο νεοφιλελεύθερο οικονομικό σύστημα, προωθώντας την κοινωνική αλλαγή. Προσπαθεί για την επίτευξη ενός υγιούς περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο θα διαβιούν άνθρωποι, ζώα και φυτά, αναγνωρίζοντας τα εγγενή δικαιώματά τους, ώστε να μπορούν να αναπτυχθούν χωρίς να κινδυνεύουν (Dominelli, 2012), προσπαθώντας να μειώσει τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (Booth, 2019, Στο: Παπαδοπούλου, 2020). Ταυτόχρονα, αναζητά και μια συνέχεια στο χώρο και στο χρόνο (Dominelli, 2012 & Gordon, 2017), διεκδικώντας κοινωνική και περιβαλλοντική δικαιοσύνη, καθώς δε δρα μόνο «στο εδώ και στο τώρα» (Dominelli, 2018).

Η προσέγγιση αυτή παρεμβαίνει πολυεπίπεδα και «ολιστικά» (Dominelli, 2018). Καταγράφονται τα δυνατά σημεία ατόμων/ ομάδων/ κοινοτήτων, όπως: πρόσβαση σε υπηρεσίες και πόρους (οικονομικούς και φυσικούς), αναγνώριση ύπαρξης υγιούς περιβάλλοντος που επιτρέπει την ανάπτυξη των ατόμων, ύπαρξη δικτύωση με ομάδες και φορείς, στοιχεία των ατόμων που τους επιτρέπουν να προσαρμόζονται σε νέες καταστάσεις (θετικές εμπειρίες ζωής). Οπουδήποτε αναδεικνύονται ελλείψεις, ο/η επαγγελματίας παρεμβαίνει με στόχο την κάλυψή τους αξιολογώντας την προτεραιότητά τους σε συνεργασία με τα ίδια τα άτομα (Payne, 2021). Για παράδειγμα, αν μία οικογένεια δεν έχει πρόσβαση σε καθαρό νερό, ενώ όλα της τα μέλη δεν

εργάζονται, η άμεση παρέμβαση θα είναι η κάλυψη της βασικής ανάγκης του νερού. Ταυτόχρονα, αναγνωρίζει και τα στοιχεία εκείνα που καθιστούν έναν πληθυσμό σε μεγαλύτερο ρίσκο αποκλεισμού/ αυξημένη ευάλωτοτητα μπροστά σε μία οικολογική καταστροφή (π.χ. κοινωνικοοικονομικά και φυλετικά χαρακτηριστικά, αναπηρία) καθώς θα τον εμποδίζουν να ανακάμψει σύντομα. Έτσι δρα προληπτικά στη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων, κάνοντας χρήση όσων πόρων (οικονομικών, συναισθηματικών, κοινωνικών) είναι διαθέσιμοι στο συγκεκριμένο κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον (Dominelli, 2018), αλλά και στη μείωση έκθεσης σε επόμενο κίνδυνο (Teixeira, Mathias & Krings, 2019). Για να επιτευχθεί αυτό, προϋποτίθεται η γνώση και συνεργασία με φορείς υποστήριξης για την κάλυψη των αναγκών των ατόμων (Payne, 2021). Η ένταξή τους σε ομάδες και συλλογικές δράσεις και η δικτύωση ομάδων, κοινοτήτων και φορέων με απώτερους στόχους την ενίσχυση της αίσθησης του ανήκειν, της *ανθεκτικότητάς* τους (*resilience*)³¹ (Payne, 2021 & Dominelli, 2012), αλλά και η προοπτική κοινών διεκδικήσεων (Dominelli, 2018) αποτελούν βασικά εργαλεία των παρεμβάσεων αυτής της προσέγγισης. Ακόμη, έχει εκπαιδευτικό χαρακτήρα, καθώς προσπαθεί να αναδείξει τον πολιτικό ρόλο που κατέχουν τα άτομα μέσα στην κοινωνία τους, ενθαρρύνοντας την κριτική τους σκέψη (Payne, 2021). Εξετάζει τη σχέση του τοπικού περιβάλλοντος (φυσικού και κοινωνικού) του ατόμου/ κοινότητας με το εθνικό/ υπερεθνικό, καθώς και οι μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις από το ένα στο άλλο (glocal) (Dominelli, 2012). Έτσι για παράδειγμα, η γνώση της ασκούμενης κοινωνικής πολιτικής σε περιβαλλοντικά ζητήματα μπορεί να παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για πρόσβαση θεσμούς από μία κοινότητα που πλήττεται από αυτά.

Η πρακτική της αποκτά και κάποια επιπλέον χαρακτηριστικά όταν πρόκειται για παρέμβαση σε περιβαλλοντική καταστροφή αμέσως μετά από αυτή. Όπως αναφέρει ο Maglaglic (2018) (στο Παπαδοπούλου, 2020), πρώτα και κύρια καλύπτονται οι άμεσες βιοτικές ανάγκες των ανθρώπων (τρόφιμα, ρούχα, ασφαλής στέγαση) όπως και οι πιο ιδιαίτερες όπως μία αναπηρία (Morris et al., 2018). Σταδιακά αναδεικνύονται οι επόμενες βαθύτερες ψυχοκοινωνικές ανάγκες, όπως η διαχείριση του τραύματος (Zheng Liu & Yuchen Han, 2009, Simetal, 2013, Στο: Παπαδοπούλου, 2020) με απώτερο στόχο των παρεμβάσεων η επιστροφή στην -πριν την καταστροφή περίοδο- (Παπαδοπούλου, 2020). Πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί η δράση των

³¹ Η δυνατότητα ανάκαμψης ή/και προσαρμογής των ανθρώπων σε νέες συνθήκες ζωής μετά από μία σημαντική αλλαγή που προκύπτει είτε μέσα από ενδογενείς παράγοντες (π.χ. τα αναπτυξιακά στάδια του ατόμου), είτε από εξωγενείς/κοινωνικούς/περιβαλλοντικούς παράγοντες (π.χ. ανεργία) ή/και τραυματικά γεγονότα ζωής (π.χ. μία περιβαλλοντική καταστροφή) (Αλπέρτη, 2019).

κλιμακίων άμεσης παρέμβασης (Υπουργείο Υγείας, ΜΚΟ) άμέσως μετά τις πυρκαγιές της Β. Εύβοιας. Μία ακόμα καλή πρακτική αποτελεί η ενίσχυση της αλληλοϋποστήριξης μεταξύ των κατοίκων λειτουργώντας ενδυναμωτικά για την ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ τους (Dominelli, 2018 & Payne, 2021).

Όπως φαίνεται από όλα τα παραπάνω, η συγκεκριμένη προσέγγιση κατέχει μία προοπτική κοινοτικού τύπου, ακόμα κι αν παρεμβαίνει σε ατομικό επίπεδο (Παπαδοπούλου, 2020). Ο/Η επαγγελματίας καλείται να λειτουργήσει με βάση τις αρχές ηθικής και δεοντολογίας του επαγγέλματος, της αντι-καταπιεστικής και της κριτικής θεωρητικής προσέγγισης, με σεβασμό απέναντι στους ανθρώπους. Κατέχει ρόλο συνηγορίας και υπεράσπισης των δικαιωμάτων των ανθρώπων μέσα από τη δράση του/της (Dominelli, 2018). Μπορεί να έχει ενισχυτικό και οργανωτικό ρόλο στις συλλογικές διεκδικήσεις των ανθρώπων που έχουν πληγεί, δρώντας μαζί τους (Pentaraki, 2011), δίνοντάς τους την ώθηση να αυτενεργήσουν περαιτέρω (Lavalette, 2011). Παράλληλα ζητείται να κατέχουν κριτική σκέψη απέναντι στο κοινωνικό γίγνεσθαι που οι ζουν οι ίδιοι και οι άνθρωποι με τους οποίους δουλεύουν (Dominelli, 2018). Η γνώση της υπάρχουσας Κοινωνικής Πολιτικής και η προσπάθεια επιρροής της μέσα από το ρόλο τους αποτελεί απόρροια αυτού (Colby, 2013 & Mama, 2013). Όπως αποδεικνύει και η εμπειρία η ασκούμενη κοινωνική πολιτική επηρεάζει τις παρεμβάσεις των επαγγελματιών και οι ίδιοι/ες καλούνται να την προσαρμόσουν στις ανάγκες των ανθρώπων (Noble, 2018). Η μεθοδολογία των ιδίων τείνει να ενισχυθεί ακόμα περισσότερο μέσα από την έρευνα (Mason, et al., 2017), καθώς καλούνται να αντιμετωπίσουν ολόένα και πιο σύνθετες απόρροιες της οικολογικής κρίσης όπως η *περιβαλλοντική μετανάστευση (environmental migration)* (Powers, et al, 2018) και το εντεινόμενο άγχος στους νέους οφειλόμενο στην κλιματική αλλαγή (*eco-anxiety*) (Hickman, et.al., 2021). Τέλος, προτείνεται ως θετική η παράλληλη κινηματική τους δράση, προασπιζόμενοι/ες την περιβαλλοντική δικαιοσύνη, όπως έδειξαν παραδείγματα από τη Λατινική Αμερική (Ortiz, 2018).

Συνοψίζοντας, μέσα από αυτή την ανάλυση αναδεικνύονται τα δυνατά σημεία της Οικολογικής – ‘Πράσινης’ Κοινωνικής Εργασίας, με τα οποία οι παρεμβάσεις της θα μπορούσαν να ενισχύσουν τις διεκδικήσεις των κατοίκων του Βερμίου, προσαρμοσμένες στις ανάγκες τους, αναγνωρίζοντας τα ατομικά τους χαρακτηριστικά σε δυναμική αλληλεπίδραση με τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα της περιοχής. Η δικτύωση με θεσμικούς φορείς και αυτοργανωμένες συλλογικότητες θα ενδυναμώσει θετικά τους κατοίκους, μέσω της ανάπτυξης των κοινωνικών σχέσεων και της εκπλήρωσης ιδιαίτερων αναγκών κάποιων πολιτών (π.χ.

διεκπεραίωση εγγράφων για παροχή επιδομάτων, ένταξη σε ομαδικές δραστηριότητες). Ταυτόχρονα, η συστηματική καταγραφή και η ανάλυσή των «γεγονότων»-δεδομένων μέσω της κοινωνικής έρευνας, θα μπορούσε να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο επιρροής της κοινωνικής πολιτικής στο τοπικό επίπεδο. Τέλος, η προσήλωση στις αξίες της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης θα ενισχύσει επαγγελματίες και πληθυσμούς να ανταπεξέλθουν στις περιβαλλοντικές κρίσεις και να διεκδικήσουν καλύτερη ποιότητα για τις ζωές τους (Lavalette, 2011).

3. Η Έρευνα

3.1 Σύντομη παρουσίαση της περιοχής έρευνας: το Βέρμιο ως πεδίο περιβαλλοντικών διακυβευμάτων (Ν. Ημαθίας)

Η περιφερειακή ενότητα Ημαθίας, γεωγραφικά βρίσκεται στην Κεντρική Μακεδονία και διοικητικά ανήκει στην ομώνυμη Περιφέρεια. Διαχωρίζεται σε τρεις Δήμους: Δήμος Βέροιας (που αποτελεί και την πρωτεύουσα του νομού), Δήμος Ηρωικής Πόλεως Νάουσας και Δήμος Αλεξάνδρειας³². Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ³³ ο νομός έχει πληθώρα οικισμών (πάνω από 100) που εκτείνονται από τις κορυφές του Βερμίου, στους πρόποδες του οποίου έχει αναπτυχθεί και η πόλη της Βέροιας, μέχρι και τον κάμπο της Ημαθίας. Ο τελευταίος καλείται και ως η ‘Καλιφόρνια της Κεντρικής Μακεδονίας’, λόγω των δυναμικών προσοδοφόρων καλλιεργειών, με σημείο κατατεθέν τα ροδάκινα.

Γεωμορφολογικά, ο ποταμός Αλιάκμονας διαπερνά το νομό και αποτελεί, πέρα από πηγή άρδευσης για τον πρωτογενή τομέα και ενεργειακό πόρο, καθώς υποστηρίζει δύο μεγάλα υδροηλεκτρικά εργοστάσια της ΔΕΗ. Το όρος Βέρμιο, (2.058 m.) αποτελεί πηγή νερού, πλούσιο σε χλωρίδα και πανίδα, για όλη την περιοχή και είναι συνυφασμένο με την ιστορία και την ταυτότητα των κατοίκων. Ταυτόχρονα αποτελεί χώρο αναψυχής και τουριστικό προορισμό για χειμερινά σπορ, καθώς σε δύο κορυφές του βρίσκονται τα χιονοδρομικά κέντρα του Σελίου και τα ‘3-5 Πηγάδια’ (Μπαϊτσίης, 1997).

Παράλληλα η περιοχή χαρακτηρίζεται από το πλούσιο πολιτιστικό της απόθεμα διαφορετικών ιστορικών περιόδων αλλά και τα φυσικά της τοπία. Η Βέροια, γνωστή και ως ‘Μικρή Ιερουσαλήμ’, λόγω των πολλών βυζαντινών εκκλησιών, αποτελεί σημείο συνάντησης θρησκειών και εθνοφυλετικών ομάδων σε όλη την ιστορία της. Πολύ κοντά σε αυτή βρίσκονται οι Βασιλικοί Τάφοι Αιγών στη Βεργίνα³⁴. Η Ηρωική Πόλη της Νάουσας, η πόλη του οίνου και της αμπέλου, είναι γνωστή σε όλη την Ελλάδα για το μοναδικό αποκριάτικο έθιμο ‘Γενίτσαροι και Μπούλες’, κατέχει επίσης αρχαιολογικά μνημεία όπως η σχολή του Αριστοτέλη³⁵. Επιπλέον,

³² Βλ. Βιβλιογραφία: Πρόγραμμα Καλλικράτης: Νομός Ημαθίας. <<https://www.kallikratis.org/dimoi-systasi-dimon-nomos-imathias/>>.

³³ Βλ. Βιβλιογραφία: ΕΛΣΤΑΤ.

³⁴ Βλ. Βιβλιογραφία: Επίσημη ιστοσελίδα για την τουριστική ανάδειξη της πόλης της Βέροιας. <<http://discoververia.gr/>>.

³⁵ Βλ. Βιβλιογραφία: Επίσημη ιστοσελίδα για την τουριστική ανάδειξη της Ηρωικής Πόλης της Νάουσας. <<https://visitnaoussa.gr/el>>.

παρουσίαζε μεγάλη οικονομική ανάπτυξη στο δευτερογενή τομέα λόγω των κλωστοϋφαντουργικών μονάδων. Ιδιαίτερα γνωστό είναι το κατάφυτο πάρκο του Αγίου Νικολάου που βρίσκεται έξω από αυτή (Βαλσαμίδης, 2009).

Και οι δύο πόλεις, Βέροια και Νάουσα, χαρακτηρίζονται από το στοιχείο του νερού (και τις δύο τις διαπερνά ποτάμι), του πράσινου (κατάφυτες και μέσα στο οικιστικό πλαίσιο) και της ιστορικότητας που τις συνοδεύει από τη δημιουργία τους μέχρι και σήμερα. Ο νομός Ημαθίας αποτελεί μία περιοχή με πλούσιο πολιτιστικό και λαογραφικό υπόβαθρο, άμεσα συνδεδεμένο με το φυσικό περιβάλλον, με βάση το οποίο έχει αναπτυχθεί και το οικιστικό. Ο συνδυασμός όλων αυτών των χαρακτηριστικών έχει διαμορφώσει και την ταυτότητα των κατοίκων της περιοχής.

Δεδομένων όλων αυτών των χαρακτηριστικών και για τις ανάγκες της έρευνας αναζητήθηκαν οι πληροφορητές-κλειδιά και οι τοπικοί δρώντες από τους συλλογικούς φορείς, συνεργατικές ενώσεις και συλλογικότητες βάσης που παρεμβαίνουν μέσω της δράσης τους (επαγγελματικής, κοινωνικής, κινηματικής) στο τοπικό γίνεσθαι διαμορφώνοντας μεταξύ άλλων ένα πολυποίκιλο πεδίο συγκλίσεων, συγκρούσεων ή υπεράσπισης του περιβάλλοντος. Ειδικότερα επιλέχθηκαν λαογραφικοί σύλλογοι, αγροτικοί συνεταιρισμοί και περιβαλλοντικές ομάδες, των οποίων εκπρόσωποι δήλωσαν τη διαθεσιμότητά τους να συμμετάσχουν στην έρευνα όπως: Αγροτικός Αμπελουργικός Οινοποιητικός Συνεταιρισμός BAENI, Αγροτικός Συνεταιρισμός «Νέος Αλιάκμων», Εύξεινος Λέσχη Ποντίων Νάουσας – Εθνική Βιβλιοθήκη Αργυρουπόλεως "Ο Κυριακίδης", Όμιλος για την Προστασία και Προβολή των Χορών και του Εθίμου της Νάουσας «Γενίτσαροι και Μπούλες», Περιβαλλοντική Περιηγητική Ομάδα Βέροιας, Σύλλογος Προβατοτρόφων Βέροιας και SOS Βέρμιο (σχετικά με την ταυτότητα των φορέων βλ. Παράρτημα).

Εικόνα 1: Συνοπτικά στοιχεία συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα.

Μον. Κωδ.	Ηλικία	Είδος Φορέα
Σ1	45	περιβαλλοντική συλλογικότητα
Σ2	50	οινοποιητικός συνεταιρισμός
Σ3	63	Α.Σ.
Σ4	35	οινοποιητικός συνεταιρισμός
Σ5	35	οινοποιητικός συνεταιρισμός
Σ6	33	περιβαλλοντική ομάδα
Σ7	22	λαογραφικός συλλογος
Σ8	28	περιβαλλοντική συλλογικότητα
Σ9	45	Α.Σ.
Σ10	58	κτηνοτροφικός σύλλογος
Σ11	45	λαογραφικός συλλογος
Σ12	35	περιβαλλοντική συλλογικότητα
Σ13	35	περιβαλλοντική συλλογικότητα
Σ14	55	Α.Σ.
Σ15	52	Α.Σ.

3.2 Η Μεθοδολογία

Για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας επιλέχθηκε η μεθοδολογία της ποιοτικής έρευνας, προκειμένου να αναδειχθεί η κοινωνική δράση και δυναμική των κατοίκων και των ομάδων δράσης που υπερασπίζονται το περιβάλλον με αφορμή τα σχέδια εγκατάστασης ΑΠΕ. Η βασική αρχή της παραγωγής ερευνητικών δεδομένων «από τα κάτω» μέσα από την διά ζώσης ανάπτυξη διαλόγου ερευνητή-συμμετέχοντα/ουσας, η ανακάλυψη νέων ιδεών μέσα από τη δυναμική εξέλιξη της έρευνας, η τοποθέτηση των ατόμων και των εμπειριών τους στο επίκεντρο της σκέψης και η ευελιξία στις επιμέρους ερευνητικές μεθόδους, καθιστούν τη συγκεκριμένη μεθοδολογία ως την προσφορότερη επιλογή για το υπό συζήτηση θέμα (Τσιώλης, 2014).

Η ποιοτική έρευνα εκ φύσεως διερευνά τα δυναμικά, τις απόψεις και τις πεποιθήσεις των συμμετεχόντων/ουσών μέσα στο χωρικό και ιστορικό πλαίσιο στο οποίο ανήκουν (Τσιώλης, 2014). Ως εκ τούτου κρίθηκε απαραίτητη η νοηματοδότηση των ίδιων των ατόμων στη σχέση τους με το φυσικό περιβάλλον όπου ζουν, τους φόβους που μπορεί να προκύπτουν από μία ενδεχόμενη υπονόμευσή του και τις πεποιθήσεις τους σχετικά με τις ΑΠΕ και πιο συγκεκριμένα για την τοποθέτηση αιολικών πάρκων στο βουνό του Βερμίου, με το οποίο έχουν άμεση σχέση. Ήταν πολύ σημαντικό να καταγραφεί η εμπειρία των συμμετεχόντων/ουσών μέσα στους συλλόγους, συνεταιρισμούς και κινήματα όπου είναι μέλη και η πίστη τους στο ότι η δράση τους θα επηρεάσει ενδεχόμενα την ασκούμενη κοινωνική πολιτική. Φυσικά, δε θα μπορούσε να εκλείπει και η ανάδειξη των προβληματισμών των υποκειμένων, των δυνατών σημείων που οι ίδιοι/ες θεωρούν ότι κατέχει ο τόπος τους (συνδυαστικά το φυσικό με το οικιστικό περιβάλλον) και οι νέες ιδέες που κατέχουν για την καλύτερη δυνατή ανάπτυξη του τόπου, με προτεραιότητα πάντα την προστασία του περιβάλλοντος. Τέλος, η ενδεχόμενη παρουσία επιστημόνων στον τόπο ως θετική ή αρνητική αποτέλεσε ένα επιμέρους θέμα έρευνας, ώστε να επιτευχθεί μία θεωρητική παρέμβαση μέσα από μία ενδεχόμενη συνδρομή επαγγελματιών από διάφορους κλάδους και πιο συγκεκριμένα από το επιστημονικό πεδίο της Κοινωνικής Εργασίας, που αναλύθηκε στο βιβλιογραφικό μέρος παραπάνω.

Εξαιτίας όλων των ανωτέρω, η θεωρητική κατεύθυνση που διαπερνά όλο το εύρος της ερευνητικής εξέλιξης είναι η *εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία (Grounded Theory)*. Η συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση αποτελεί μία ενεργητική διαδικασία που στόχο έχει την εξαγωγή γνώσης «από τη βάση», δηλαδή από τα υπό έρευνα υποκείμενα (άτομα, ομάδες, κοινότητες), με απώτερο σκοπό, όχι την στείρα επικύρωση των υπαρχουσών υποθέσεων αλλά τη

δημιουργία νέων. Πρόκειται για επαγωγικού τύπου προσέγγιση, που βλέπει το υπό έρευνα πεδίο πολυδιάστατα και συνεκτικά (Τσιώλης, 2014 & Babbie, 2011). Ο διαρκής συνδυασμός θεωρίας και πράξης, αποτελεί το δυνατό σημείο αυτής της προσέγγισης που ήταν απαραίτητο στη συγκεκριμένη περίπτωση. Τα υπό έρευνα υποκείμενα, δε νοούνται ως παθητικοί συμμετέχοντες αλλά ως δρώντα μέλη της έρευνας. Η συγκεκριμένη θεωρία έχει συνδεθεί ιδιαίτερα, ιστορικά και εμπειρικά, με την κοινωνική έρευνα των κοινωνικών κινημάτων (Mattoni, 2014). Η ερευνητική διαδικασία που προτείνει βήμα προς βήμα: θεωρία-εμπειρική έρευνα-εξαγωγή συμπερασμάτων-νέα θεωρία/επέκταση προϋπάρχουσας (Τσιώλης, 2014) και η οριοθετημένη τοποθέτησή της όσον αφορά στη συστηματική καταγραφή των δεδομένων (Babbie, 2011) αποτελούν επιπλέον θετικά σημεία της. Ταυτόχρονα απαντά αυτόματα και στους τρεις βασικούς σκοπούς μίας κοινωνικής έρευνας: διερεύνηση (υφιστάμενες γνώσεις των κατοίκων), περιγραφή (της κατάστασης που επικρατεί στο συγκεκριμένο τόπο και χρόνο: νομός Ημαθίας εν έτι 2021) και ερμηνεία (πεποιθήσεις και νοήματα των κατοίκων πάνω στο ζήτημα) των κοινωνικών φαινομένων (Babbie, 2011).

Παράλληλα, αναδεικνύονται στοιχεία της *εθνογραφίας/ εθνομεθοδολογίας*, σύμφωνα με την οποία οι ερευνητές ψάχνουν το γιατί οι άνθρωποι έχουν τις συγκεκριμένες απόψεις για ένα ζήτημα και όχι μόνο την περιγραφή των απόψεων αυτών (Babbie, 2011). Έχει συνδεθεί κυρίως με την ερευνητική ανάλυση ομάδων, οργανισμών και κοινοτήτων, ενώ ασχολείται αρκετά και με την κουλτούρα που αναπτύσσεται σε αυτά, όχι μόνο με την στενή έννοια του όρου σχετιζόμενου με την παράδοση αλλά και με την περιέουσα ατμόσφαιρα (Lune & Berg, 2017). Για αυτό το λόγο και πολλές φορές καταγράφει και αναλύει άρρητα γεγονότα (Babbie, 2011) (π.χ. τα δυναμικά που αναπτύσσονται σε μια ομάδα) και αυτός είναι και ένας βασικός λόγος που έχει δεχθεί κριτική (Lune & Berg, 2017). Μέσα από αυτή την ανάλυση αναδεικνύονται και τα σημεία όπου ακουμπά αυτή η θεωρητική βάση στην εν λόγω έρευνα όπως είναι η ανάδειξη του νοήματος που δίνουν οι άνθρωποι μέσα από τη συμμετοχή τους σε ένα σύλλογο/κίνημα, η σύνδεση της κουλτούρας και της παράδοσης με το φυσικό περιβάλλον και η σημασία που έχει αυτή στη ζωή τους και τελικά η πίστη τους για το αν η συμμετοχή τους σε μια ομάδα μπορεί να φέρει μία θετική κοινωνική αλλαγή. Ο συνδυασμός αυτών των δύο θεωρητικών προσεγγίσεων έδωσε τα εφόδια για την έρευνα πεδίου στο νομό Ημαθίας, ώστε να αναδειχθεί η κοινωνική πραγματικότητα που βιώνουν οι κάτοικοι μέσω της εθνογραφίας, ενώ παράλληλα τέθηκαν οι στόχοι, οι ερευνητικές διαδικασίες και τα όρια αυτών μέσω της εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας.

Έχοντας αυτή τη θεωρητική κατεύθυνση ως αφετηρία της σκέψης, η βασική και κύρια ποιοτική μέθοδος που υιοθετήθηκε ήταν αυτή των εις βάθος συνεντεύξεων. Η ίδια προσφέρει πλήθος θετικών παραγόντων για την εξαγωγή συμπερασμάτων όπως είναι η εγγύτητα συνεντευκτή-συνεντευξιαζόμενου και η ενεργητική τους διάδραση (κάτι που εγείρει και διλήμματα, αλλά θα συζητηθούν εκτενώς παρακάτω), η ελευθερία που δίνεται στους δεύτερους να εκφράσουν αυτό που πραγματικά θέλουν, η ταυτόχρονη παρατήρηση άλλων στοιχείων (π.χ. εξωλεκτικά χαρακτηριστικά) του πρώτου, η χρήση των διερευνητικών ερωτήσεων και η ανάπτυξη ουσιαστικού διαλόγου, ο πλουραλισμός των εξαγόμενων δεδομένων (Babbie, 2011 & Ζαφειρόπουλος, 2005). Σύμφωνα με την Donatella della Porta (2014), οι εις βάθος συνεντεύξεις αποτελούν ένα από τα βασικά εργαλεία της κοινωνικής έρευνας στο πλαίσιο των κοινωνικών κινημάτων. Άλλοι παράγοντες που επιβεβαιώνουν την επιλογή της συγκεκριμένης μεθοδολογίας είναι: το ίδιο το ερευνητικό αντικείμενο ('τι νόημα δίνουν οι άνθρωποι σε πλήθος ζητημάτων;') και η πρόσβαση στα ερευνητικά υποκείμενα.

Συνδυαστικά με αυτή και μέσω ευτυχών συγκυριών (χρονικά και χωρικά) χρησιμοποιήθηκαν και κάποιες βασικές αρχές της *συμμετοχικής παρατήρησης*: σε δύο συνελεύσεις της συλλογικότητας SOS Βέρμιο (23/07/2021 & 3/11/2021) και σε μία πορεία διαμαρτυρίας στις 12/12/2021 εν όψει της Παγκόσμιας Ημέρας Βουνού, αλλά και σε ορισμένους συλλόγους/συνεταιρισμούς για την ανάγνωση των δυναμικών που αναπτύσσονται μέσα σε αυτούς που θα ήταν χρήσιμα στην πορεία της έρευνας. Η εν λόγω μεθοδολογία συχνά ταυτίζεται με την έρευνα πεδίου, καθώς και στις δύο περιπτώσεις ο ερευνητής συμμετέχει με κάποιο τρόπο στο υπό έρευνα φαινόμενο (Babbie, 2011). Αποτελεί μία ακόμα βασική μέθοδο διερεύνησης των κινημάτων, δίνοντας βάση στο βίωμα των ατόμων και εξάγοντας γνώση μέσα από την εμπλοκή. Στόχος της είναι η ανάδειξη νέας θεωρίας που θα προκύπτει «από τα κάτω» μέσα από την ενεργό συμμετοχή του ερευνητή. Αυτή η διαδικασία απαιτεί από τον ίδιο να είναι μέρος του συνόλου και άρα να συμμετάσχει με όλα τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του (πολιτική τοποθέτηση, θρησκεία, φύλο κ.ο.κ.) ως απαραίτητο συστατικό στοιχείο της ερευνητικής διαδικασίας (Balsiger & Lambelet, 2014). Ταυτόχρονα όμως είναι και κάτι που απαιτεί από τον ίδιο ιδιαίτερη προσοχή ως προς τα δεοντολογικά ζητήματα που ανακύπτουν, ως προς το εύρος της εμπλοκής του σε κάθε περίπτωση, και τους ρόλους που κατέχει (Babbie, 2011). Έτσι, αναφορικά με τη συγκεκριμένη επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση, αναγνωρίστηκαν και καταγράφηκαν οι αντιλήψεις, οι ιδεολογίες, τα δυναμικά, οι αλληλεπιδράσεις, οι σχέσεις (Balsiger & Lambelet, 2014) μεταξύ των

συμμετεχόντων/ουσών της συλλογικότητας, αναδεικνύοντας τις δράσεις και τον αντίκτυπό της. Επιπλέον, συστατικά στοιχεία που συνδέουν τα μέλη με έναν σύλλογο και μεταξύ τους, όπως ο σεβασμός, οι κοινοί στόχοι, η καταγωγή, καταγράφηκαν επίσης, ως πηγή δύναμης και ενίσχυσης αυτών. Ακόμη, η ύπαρξη ή μη δικτύωσης μεταξύ των υπό έρευνα συλλόγων, συνεταιρισμών και ομάδων αποτελεί ένα ακόμα στοιχείο για καταγραφή.

Βασική μέθοδος συλλογής των ερευνητικών δεδομένων αποτέλεσε το ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο με κεντρικούς ερευνητικούς άξονες, εκ των οποίων εξήχθησαν και τα ερωτήματα (Βλ. Παράρτημα). Η ευελιξία στη σειρά των ερωτήσεων, η δυνατότητα διευκρινιστικών ερωτήσεων (Ζαφειρόπουλος, 2005 & Τσιώλης, 2014), η προσαρμογή του ερωτηματολογίου στις ανάγκες του/της συμμετέχοντα/ουσας και η ενίσχυση της ενεργού συμμετοχής τους ήταν κάποιοι από τους βασικούς λόγους επιλογής αυτής της μεθόδου (Lune & Berg, 2017 & Porta, 2014). Το ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο προσφέρει την απαιτούμενη ελευθερία στα δύο μέρη της διαδικασίας έχοντας όμως παρούσα την ταυτόχρονη οριοθέτηση του θέματος στους υπό έρευνα θεματικούς άξονες (Lune & Berg, 2017). Ταυτόχρονα ανταποκρίθηκε στις απαιτήσεις του θεωρητικού υπόβαθρου της συγκεκριμένης έρευνας.

Κεντρική στρατηγική προσέγγισης των συμμετεχόντων/ουσών ήταν αυτή της *σκοπίμης δειγματοληψίας*, καθώς ήταν απαραίτητο να βρεθούν άτομα που να πληρούν συγκεκριμένα κριτήρια και χαρακτηριστικά, που θα βοηθούσαν την έρευνα (Τσιώλης, 2014). Τέτοια κριτήρια ήταν: 1) η συμμετοχή των ατόμων σε κάποιο σύλλογο/συνεταιρισμό/συλλογικότητα βάσης που συνδέεται με κάποιο τρόπο άμεσα με το περιβάλλον -αγροτικοί συνεταιρισμοί, πολιτιστικοί/λαογραφικοί σύλλογοι, περιβαλλοντικές ομάδες, κινηματικές πρωτοβουλίες για την προστασία του περιβάλλοντος- και 2) άτομα/πληροφορητές-κλειδιά (*key-persons/informants*) που κατέχουν ενεργό ρόλο στην κοινότητα και έχουν καλή γνώση της κατάστασης που επικρατεί στον τόπο ή αποτελούν θυροφύλακες (*gate-keepers*) για την είσοδο της ερευνήτριας σε κάποιο σύλλογο/συνεταιρισμό/ομάδα και πρόκειται κυρίως για άτομα που κατέχουν ηγετικό ρόλο τυπικά ή άτυπα (Τσιώλης, 2014).

Για την ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων που προέκυψαν από όλη τη διαδικασία έγινε χρήση της ανάλυσης συνομιλίας/λόγου και περιεχομένου συνδυαστικά. Ο βασικός λόγος που επιλέχθηκε ο πρώτος τρόπος, είναι ο προφανής: η μαγνητοφώνηση ορισμένων συνεντεύξεων έδωσε αυτή τη δυνατότητα. Η ανάλυση συνομιλίας/λόγου έχει τις ρίζες της στην

εθνομεθοδολογία (Babbie, 2011). Μέσω αυτής ο ερευνητής προσπαθεί να εξάγει τα νοήματα που δίνουν οι συμμετέχοντες/ουσες, μέσα στο χρονικό και χωρικό πλαίσιο που βρίσκονται οι ίδιοι/ες. Η παραδοχή της κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας υφίσταται έντονα σε αυτή την ανάλυση (Babbie, 2011 & Ζαφειρόπουλος, 2005). Για αυτό το λόγο και κρίθηκε σκόπιμο, οι συνεντεύξεις να γίνουν διά ζώσης σε μέρος που θα ένιωθαν άνετα τα άτομα, ώστε να εκφραστούν. Από την άλλη μεριά η μη μαγνητοφώνηση πολλών συνεντεύξεων και καταγραφή σημειώσεων δεν καθιστά εύκολη την ακριβή αναφορά των λεγομένων των συμμετεχόντων/ουσών, κι έτσι είναι λογικό ότι έπρεπε να γίνει και ανάλυση περιεχομένου. Σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο ο ερευνητής καλείται να καταγράψει, να συγκεντρώσει, να αναλύσει και να εξάγει συμπεράσματα από υλικό που προέρχεται είτε από το γραπτό είτε από τον προφορικό λόγο. Μέσα από αυτή τη διαδικασία ομαδοποιεί τις κοινές ή και τις αποκλίνουσες συνιστάμενες (κατηγορίες) εξάγοντας τελικά ερευνητικά συμπεράσματα για αυτές (Ζαφειρόπουλος, 2005). Στην εν λόγω έρευνα έγινε χρήση κυρίως των σημειώσεων που αφορά στις διά ζώσης συνεντεύξεις, οι σημειώσεις της συμμετοχικής παρατήρησης και τα δεδομένα που συλλέχθηκαν από μη διαδραστικά μέσα (Babbie, 2011) (βλ. Παράρτημα).

Όλη η ερευνητική διαδικασία εξελίχθηκε με στόχο το *θεωρητικό κορεσμό* του υπό έρευνα ζητήματος, δηλαδή την σηματοδότηση του τερματισμού της έρευνας εφόσον δεν αναδύεται κάτι νέο σχετικά με αυτή την κοινωνική πραγματικότητα (Τσιώλης, 2014). Αυτό επετεύχθη ως ένα βαθμό μέσα από την ποικιλία της προέλευσης των συμμετεχόντων, λόγω του τύπου διαμονής, της διαφορετικής σχέσης με το περιβάλλον, και της διαφορετικής δυναμικής ενασχόλησης με τα συλλόγους/κινήματα κ.ο.κ.. Είναι σαφές ότι τα εξαγόμενα δεδομένα μίας ποιοτικής έρευνας δεν υπόκεινται σε κανόνες καθολικότητας και μέσου όρου όπως στις ποσοτικές έρευνες, αλλά στην ανάδειξη του εύρους των πεποιθήσεων και των βιωμάτων των ανθρώπων (Babbie, 2011). Για αυτό και η ποιότητα των εξαγόμενων συμπερασμάτων από την εν λόγω έρευνα υπόκειται κυρίως στη σαφήνεια του σκοπού και των επιμέρους στόχων της έρευνας σε άμεση συνάρτηση με την κατανόηση των κοινωνικών κατασκευών των υποκειμένων (Τσιώλης, 2014).

Έγιναν συνολικά είκοσι (20) εις βάθος συνεντεύξεις, εκ των οποίων οι δέκα πέντε (15) θεωρήθηκαν έγκυρες και ερευνητικώς σημαντικές με βάση τα αντικειμενικά κριτήρια, ενώ η μία (1) εξ αυτών έγινε τηλεφωνικά. Στις πέντε (5) από αυτές έγινε χρήση μαγνητοφώνου, ενώ στις υπόλοιπες έγινε καταγραφή μέσω σημειώσεων. Τέλος, σε όλους/ες τους/τις

συμμετέχοντες/ουσες δόθηκε το έντυπο συγκατάθεσης για συμμετοχή στην έρευνα, μέσω του οποίου διασφαλίζονται τα προσωπικά δεδομένα των ιδίων, ο σκοπός της έρευνας αλλά και η θέση της ερευνήτριας (βλ. Παράρτημα).

Όσον αφορά κάποια κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, η στην πλειονότητά τους είναι άνδρες, μέσης ηλικίας 35-40 ετών και άνω, έγγαμοι, με τόπο κατοικίας κυρίως τη Βέροια και τη Νάουσα και κάποιους οικισμούς, που βρίσκονται στον κάμπο και στο βουνό (Βλ. Παράρτημα). Κοινή συνισταμένη όλων η άμεση σύνδεσή τους με το φυσικό περιβάλλον του τόπου (μέσω εργασίας, χόμπι, ενασχόλησής με τα κοινά και τα πολιτιστικά δρώμενα) και ταυτόχρονα η συμμετοχή τους (τωρινή, παρελθοντική) σε κάποιο συλλογικό φορέα.

Εν όψει της πανδημίας του covid-19, δημιουργήθηκαν ορισμένες δυσκολίες, όπως στις μετακινήσεις λόγω της μείωσης των δρομολογίων των λεωφορείων από και προς την πρωτεύουσα του νομού (Βέροια), τις μικρότερες πόλεις (Νάουσα) και τα χωριά σε συνδυασμό με την απουσία προσωπικού μέσου μετακίνησης. Ακόμη, τα περιορισμένα χρονικά περιθώρια, λόγω των λίγων ημερών που ήταν διαθέσιμες για όλες τις συναντήσεις, έκαναν τη διετέλεση της επιτόπιας έρευνας αρκετά δύσκολη αλλά όχι ανέφικτη.

3.3 Ηθική & δεοντολογία της έρευνας – Ηθικά διλήμματα

Οι αρχές της ανωνυμίας, της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, της εχεμύθειας και της εμπιστευτικότητας είναι βασικές σε όλων των ειδών τις έρευνες (Babbie, 2011 Τσιώλης, 2014, Lune & Berg, 2017). Μέσω αυτών οι συμμετέχοντες/ουσες γνωρίζουν ότι τίποτα από όσα είπαν στις συνεντεύξεις, δεν πρόκειται να ταυτιστεί με τα προσωπικά τους στοιχεία όπως το ονοματεπώνυμό τους. Επιπλέον, αναπτύσσεται μία σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ αυτών και του ερευνητή όταν είναι σίγουρη τόσο η εχεμύθεια του ίδιου όσο και η προστασία των προσωπικών τους δεδομένων. Όλες αυτές οι αρχές σε συνδυασμό με την «ελεύθερη και ενήμερη συγκατάθεση» των συμμετεχόντων/ουσών (Τσιώλης, 2014 & Lune & Berg, 2017) καλύπτονται μέσα από το έντυπο συγκατάθεσης, που οι συμμετέχοντες/ουσες, υπέγραψαν. Επιπλέον, έχει σημασία οι αρχές αυτές να διέπουν όχι μόνο την τυπική διαδικασία αλλά και τη συμπεριφορά του ερευνητή.

Αναφορικά με τη συμμετοχή των ατόμων είναι σημαντικό ο ερευνητής να μην ασκεί κάποιου είδους ψυχολογική πίεση στα ίδια τα άτομα (Babbie, 2011, Lune & Berg, 2017). Στην προκειμένη περίπτωση, ακόμη κι όταν υπήρχε μία υπόνοια ότι το άτομο δυσκολεύεται να ανταποκριθεί σε μία ερώτηση γιατί δε θέλει ή γιατί δεν ξέρει, η ερευνήτρια άλλαζε με ευγενικό τρόπο το θέμα χωρίς πίεση. Να σημειωθεί εδώ, ότι η επαγγελματική ιδιότητα της ερευνήτριας ως κοινωνική λειτουργός, βοήθησε στην ανίχνευση και άμεση ανταπόκριση στις ανάγκες των ατόμων, μέσω της ενσυναίσθησης (Κανδυλάκη, 2008). Οι άνθρωποι δεν είναι υποχρεωμένοι να διαθέσουν από το χρόνο τους, πόσο μάλλον να καταπιεστούν με κάποιο τρόπο.

Σε συνέχεια των παραπάνω, ο ερευνητής οφείλει να είναι αντικειμενικός και αμερόληπτος σε όλη την ερευνητική διαδικασία, από τη δημιουργία του εργαλείου της συλλογής δεδομένων (ερωτηματολόγιο), μέχρι τη συλλογή, την ανάλυση και την έκθεσή τους (Babbie, 2011). Βέβαια, η αμεροληψία του ερευνητή εγείρει αρκετά ερωτήματα, καθώς πρόκειται για άνθρωπο με πεποιθήσεις και βιώματα, τα οποία σε πολλές περιπτώσεις αναδύονται ασυνείδητα, ειδικά αν πρόκειται να ασχοληθεί με ένα ζήτημα για το οποίο είναι αρκετά ευαισθητοποιημένος (Τσιώλης, 2014). Ως λύση αυτού προτείνεται ο προσωπικός αυτοέλεγχος και η κατά γράμμα ακολουθία των δεοντολογικών κανόνων (Babbie, 2011).

Όσον αφορά το συγκεκριμένο ζήτημα, τα όρια γίνονται πιο ασαφή όταν πρόκειται για συμμετοχική παρατήρηση (Babbie, 2011), καθώς ο ερευνητής γίνεται μέρος της υπό έρευνας ομάδας και παρουσιάζει άμεση εγγύτητα με τα υπόλοιπα μέλη (Milan, 2014). Ταυτόχρονα είναι πιθανό να αναδυθεί έντονη σύγκρουση συμφερόντων λόγω των πολλαπλών ρόλων του

ερευνητή (Τσιώλης, 2014 & Lune & Berg, 2017), καθώς από ερευνητής γίνεται και συμμετέχοντας (Milan, 2014) και αποτέλεσε ένα από τα βασικά ηθικά διλήμματα στην εν λόγω έρευνα (ποια τα όρια του κάθε ρόλου;) Η λύση σε αυτό έρχεται από την επιστημονική υπευθυνότητα του ίδιου μέσα από το ρόλο του ως ερευνητή (Babbie, 2011), η συχνή επισκόπηση των δεοντολογικών αρχών (Lune & Berg, 2017) και η αποφυγή κατοχής πολλαπλών ρόλων (Τσιώλης, 2014). Σε αυτή την περίπτωση οι προτεινόμενες λύσεις διέπουν όλη τη διαδικασία μέσω της συνεχούς βιβλιογραφικής ανατροφοδότησης, της γνώσης των δεοντολογικών κανόνων και της σημαντικής συνδρομής της επιβλέπουσας καθηγήτριας.

Ειδικά όταν πρόκειται για κοινωνική έρευνα σε κινήματα και ομάδες ανακύπτουν επιμέρους δεοντολογικά ζητήματα, όπως είναι: η ανάπτυξη σχέσεων εξουσίας ανάμεσα σε ερευνητή και ερωτώμενους/ες, η αναμονή από μέρους των ακτιβιστών για πλήρη ταύτιση του ερευνητή με τις πολιτικές τους θέσεις και η αρνητική έκθεση των ίδιων από τον ερευνητή (Milan, 2014). Η Milan (2014) προτείνει πλήθος λύσεων αυτών των ζητημάτων, με μερικά εξ αυτών να έχουν ήδη αναφερθεί. Κάποια που κατέχουν ιδιαίτερη σημασία είναι: η συνεχής διαδικασία αυτοπαρατήρησης του ερευνητή (τι ερευνά, για ποιους και με ποιο σκοπό;), η δημιουργία σχέσεων συνεργασίας με τους συμμετέχοντες/ουσες μέσα από έναν ειλικρινή σεβασμό απέναντι στις προσωπικότητες των ανθρώπων, η προάσπιση των αρχών της κοινωνικής αλλαγής σε συνδυασμό με μία μελλοντική βλέψη να επηρεάσει σε θετικά τη θέση του κινήματος ακόμα και μέσα από την ίδια την έρευνα, η ενδυνάμωση κοινών σημείων μεταξύ ερευνητών-συμμετεχόντων, χωρίς την πλήρη ταύτιση, η χρήση απλής γλώσσας.

Εν κατακλείδι, μέσα από τη διαδικασία της συγκεκριμένης έρευνας, τέθηκαν σε πρώτο πλάνο οι απόψεις των συμμετεχόντων/ουσών, ακόμη κι όταν οι ίδιοι/ες θεωρούσαν ότι δεν έχουν τη δυνατότητα για κάτι τέτοιο (π.χ. πολύ συχνά αναφέρθηκε η φράση ‘να σε βοηθήσω, αν και δεν ξέρω πώς θα μπορούσα, εφόσον δεν έχω σπουδάσει’). Η δημιουργία πλαισίου συνεργασίας με τους/τις ερωτώμενους/ες μέσα από το σεβασμό (π.χ. σε πολλές περιπτώσεις που τα άτομα δεν ήθελαν να καταγραφεί κάτι, έτσι κι έγινε, σε αρκετές συνεντεύξεις δεν προτάθηκε καθόλου το μαγνητόφωνο ώστε να μη ‘δεσμεύσει’ έστω και νοητά τα άτομα, οι χρόνοι των συνεντεύξεων καλύφθηκαν με βάση τη διαθεσιμότητα των ατόμων). Το όραμα ότι η έρευνα αυτή θα μπορούσε να βάλει ένα λιθαράκι στην ευζωία ατόμων και κοινοτήτων ενίσχυε ακόμα κι όταν η κόπωση ξεπερνούσε τις αντοχές. Εν κατακλείδι, το μοτο ότι «βρίσκομαι εδώ με τους ανθρώπους και όχι για αυτούς» είναι κάτι που ενέπνευσε την έρευνα.

3.4 Έκθεση των Δεδομένων – Ανάλυση – Ευρήματα

3.4.1 Νοηματοδοτώντας την αξία των συλλογικών δράσεων στις ζωές των ανθρώπων.

Ξεκινώντας όλες τις συνεντεύξεις, οι ερωτώμενοι/ες κλήθηκαν να απαντήσουν σε λίγες ερωτήσεις που αφορούν τη σχέση τους με το σύλλογο/ συνεταιρισμό κ.ό.κ. που είναι ενταγμένοι/ες, όπως το χρονικό διάστημα που βρίσκονται σε αυτόν, τα κίνητρα για την ένταξή τους, η ύπαρξη κινητοποίησης των υπόλοιπων μελών της ομάδας. Όπως φάνηκε στο σύνολο των συνεντεύξεων τα κίνητρα των ατόμων συνδυαστικά με τους σκοπούς των συλλόγων/ συνεταιρισμών διαμορφώνουν και τις προσδοκίες τους από αυτούς. Η συμμετοχή των ατόμων στους επιμέρους φορείς ξεκινώντας από τους τελευταίους μήνες και φτάνοντας και τα 25-30 χρόνια συμμετοχής. Σημαντικό είναι να τονίσουμε ότι κάποιοι/ες από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες έχουν εμπλοκή από την απαρχή της δημιουργίας των φορέων αυτών μέχρι και σήμερα, κάτι που προσδίδει μία πίστη και σταθερότητα στη συμμετοχή τους αυτή.

Ο σκοπός κάθε συλλόγου κατευθύνει και τις δράσεις του. Έτσι για ένα λαογραφικό σύλλογο σκοπός του είναι πρωτίστως η διαφύλαξη της πολιτισμικής κληρονομιάς και η μεταλαμπάδευσή της στην επόμενη γενιά μέσα από δραστηριότητες, για έναν αγροτικό συνεταιρισμό είναι τα οικονομικά οφέλη των παραγωγών-μελών που τον στηρίζουν, για μία περιβαλλοντική ομάδα είναι η προσπάθεια σύνδεσης των κατοίκων με τις ομορφιές του φυσικού τοπίου, η προστασία του και η διεκδίκηση περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.

Πρώτο ισχυρό κίνητρο, αποτελεί το μοίρασμα του κοινών ιδανικών και του οράματος και η ταύτιση με τον σκοπό κάθε συλλογικής προσπάθειας. Ο Σ11 (45 ετών) αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Τα ιδανικά και το όραμα είναι που μετράνε στο σύλλογό μας, ο οποίος πήρε τις διαστάσεις που έχει μέχρι και σήμερα μέσα στα χρόνια της κρίσης, με πολύ προσωπικό κόστος, οικονομικό και ψυχολογικό, αλλά ξέραμε ότι αγαπάμε αυτό που θέλουμε να κάνουμε»*. Αυτό αυτόματα συνδέει τον καθημερινό βίο των ατόμων με τη δράση των συλλόγων που συμμετέχουν. Ο Σ7, (22 ετών) λέει γι' αυτό: *«Έρχομαι στο σύλλογο από 4 ετών στα τμήματα παραδοσιακών χορών αλλά και άλλων δραστηριοτήτων. Αποτελεί μέρος της καθημερινότητάς μου»*.

Δεύτερο εξίσου σημαντικό κίνητρο αποτελεί η γενικότερη ενασχόληση του ατόμου με τα κοινά, η αίσθηση που έχει το ίδιο το άτομο για την πολιτική του ιδιότητα, την οποία εκφράζει μέσα από τη συμμετοχή του αυτή, εκφράζοντας ίσως και την ανάγκη του για κάποια θετική αλλαγή. Πιο συγκεκριμένα ο Σ1 (45 ετών) αναφέρει: *«Γιατί πάντα ασχολούμουν με*

κινηματικές δράσεις. *Ήμουν ενεργό μέλος σε τοπικές κομματικές παρατάξεις, [...] το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ, [...] στα εργατικά συνδικάτα λόγω της δουλειάς μου αλλά και έξω από αυτήν. Δε νιώθω καλά να ξέρω ότι μπορούσα να παλέψω για να κάνω κάτι καλύτερο στον τόπο μου και δεν το έκανα. Έχω μάθει να αγωνίζομαι στη ζωή μου». Το συγκεκριμένο κίνητρο αν και φάνηκε να είναι πιο έντονο στις ομάδες κινηματικού χαρακτήρα και επιβεβαιώνεται από την σταθερή παρουσία αρκετών μελών στις δύο συνελεύσεις της περιβαλλοντικής συλλογικότητας, όπου ήταν η ερευνήτρια παρούσα και από την πορεία διαμαρτυρίας για την Παγκόσμια Ημέρα Βουνού (12/12/2021) (βλ. Εικόνες 10, 15-17 στο Παράρτημα). Ταυτόχρονα δεν αναιρείται η παρουσία των Α.Σ. και λαογραφικών συλλόγων εξίσου στο κοινωνικό γίγνεσθαι του τόπου, όταν ανακύπτει ζήτημα καίριας σημασίας, όπως φάνηκε από την πορεία διαμαρτυρίας. Αναφορικά με τη διεκδίκηση θετικών αλλαγών ο Σ9 (45 ετών) λέει: *«Η διεκδίκηση είναι ένα έμμεσο θετικό των ομάδων [...]. Σε κάθε περίπτωση οτιδήποτε ομαδικό είναι το καλύτερο»*. Σχετικά με τα κίνητρα αυτά, επιβεβαιώνονται και από τη βιβλιογραφία (Porta & Diani, 2010).*

Ιδίως στους αγροκτηνοτροφικούς συνεταιρισμούς ισχυρό κίνητρο αποτελεί η οικονομική και κοινωνική ωφέλεια των παραγωγών του πρωτογενή τομέα. Ο Σ14 (55 ετών) αναφέρει: *«Ουσιαστικά ο συνεταιρισμός είναι ο διαμεσολαβητής για το τι θα γίνει το φρούτο μετά τη συγκομιδή του. Προμηθεύει φυτοφάρμακα που ακολουθούν τις προδιαγραφές σε καλύτερες τιμές. Κάνει και ενημερώσεις που αφορούν τα φυτοφάρμακα και καλύτερους τρόπους διαχείρισής τους. Γνωρίζει πολύ καλά και τις αγορές ανάλογα με το είδος του φρούτου και με τις ανάγκες της αγοράς και είναι και αυτός που ξεκίνησε και το άνοιγμα στις αγορές του εξωτερικού. [...] Υπάρχει και η αίσθηση του ανήκειν σε αυτόν»*. Σε αυτό συμφωνεί και ο Σ10 (58 ετών): *«Ο σύλλογός μας λειτουργεί και ως συνδικαλιστικό όργανο όσων αφορά τα εργασιακά μας δικαιώματα. Ταυτόχρονα μας έδωσε και μία αναγνωρισιμότητα ως επαγγελματικό κλάδο, μας βοήθησε να έρθουμε σε επαφή με άλλους εργαζόμενους και να ενημερωνόμαστε άμεσα για τα τεκταινόμενα, από πολιτικές αποφάσεις που μας αφορούν μέχρι κινητοποιήσεις που γίνονται αλλού κλπ.»*. Πάνω σε αυτό ο Σ9 (45 ετών), αν και δεν είναι μέλος κάποιου συνεταιρισμού αναφέρει: *«Γνώμη μου είναι ότι οι συνεταιρισμοί/ ομάδες αγροτών τους προσφέρουν άλλη δύναμη και γιατί μπορούν συνολικά να επωφεληθούν από προγράμματα και ως αγρότης περπατάς αλλιώς στην κοινωνία. Όχι από θέμα στάτους, κατάλαβες, πήγαινε να παίζεις μπάλα μόνος σου, γίνεται; Δε γίνεται»*. Ακόμη, η εμπιστοσύνη των μελών προς τους συνεταιρισμούς και στα εκλεγμένα Δ.Σ. αναφέρθηκε ως ενισχυτικός παράγοντας ένταξης σε αυτούς. Ο Σ14 (55 ετών) αναφέρει: *«Υπάρχει εμπιστοσύνη από τα περισσότερα μέλη προς το ΔΣ*

και άρα προς το συνεταιρισμό. [...] Οι εκλογές [για την ανάδειξη του ΔΣ] σημαίνουν ακριβώς την προάσπιση των δικαιωμάτων των περισσότερων δημοκρατικά». Η απουσία εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών αλλά και προς τη διοίκηση των συνεταιρισμών αποτελεί και αιτία αποκοπής ατόμων από αυτούς όπως αναφέρει ο Σ3 (63 ετών): «Ήμουν μέλος του συνεταιρισμού εδώ του τοπικού. Απογοητεύτηκα πολύ όμως από την κατάσταση που έβλεπα».

Τα κίνητρα, ο ρόλος των ατόμων μέσα στην κοινωνία όπου ζουν και ο βαθμός συμμετοχής που παρουσιάζουν τα μέλη μίας συλλογικής δράσης διαμορφώνουν και τη γενικότερη συμμετοχή τους στον κοινό βίο. Για αυτό και οι απαντήσεις των περισσότερων ερωτώμενων ήταν κυρίως θετικές ως προς αυτό: «Θεωρώ ότι ο βασικός πυρήνας είναι αρκετά ενεργοποιημένος, καθώς όλοι μας λίγο-πολύ και πριν την ενασχόλησή μας με τη SOS Βέρμιο είχαμε εμπλοκή με άλλες συλλογικότητες και κινήματα» (Σ1, 45 ετών) ενώ ταυτόχρονα θεωρεί ότι η ενασχόληση των πολιτών με τα κοινά έχει άμεση σχέση με την ιστορία του τόπου όσον αφορά τέτοιου είδους δράσεις («εδώ η περιοχή [Νάουσα] είναι κόκκινη γενικότερα κι έχει ιστορία με τα εργατικά συνδικάτα») (Σ1, 45 ετών). Η κινητοποίηση των πολιτών σχετίζεται επίσης και με τη σοβαρότητα των αναδυόμενων προβλημάτων και την αμεσότητα των παρεμβάσεων που είναι αναγκαίες, κάτι που αναλύεται εκτενέστερα στον Θεματικό Άξονα Δ, ενώ δύναται να καμφθεί, όταν υπάρχει το αίσθημα θετικής κάλυψης των αιτημάτων. Πάνω σε αυτό ο Σ1 (45 ετών) αναφέρει: «Η συλλογικότητα έπεσε [σε δυναμικότητα] όταν ανέβηκε στην εξουσία ο ΣΥΡΙΖΑ, γιατί πιστέψαμε όλοι, ότι θα λυθούν τα προβλήματα που έχουμε στον τόπο μας». Βέβαια, να τονιστεί ότι πρόκειται για διαδικασίες που δεν είναι στατικές αλλά συνεχώς εξελισσόμενες: «Γενικά υπάρχει κινητοποίηση. [...] Ταυτόχρονα τα άτομα που είναι πιο δραστήρια συνεχώς εναλλάσσονται και είναι καλό αυτό, καθώς δεν έχουμε όλοι την ίδια δυναμική και το χρόνο να το τρέχουμε συνεχώς, οπότε γίνεται μία εναλλαγή και ένας κύκλος των ατόμων που το τρέχουν περισσότερο». (Σ12, 35 ετών), κάτι που επιβεβαιώνεται και μέσα από τη συμμετοχική παρατήρηση στις δύο συνελεύσεις της περιβαλλοντικής συλλογικότητας. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι κινητοποίηση των ατόμων είναι και έμφυλα προσδιορισμένη, καθώς μέσα από την παρουσία στο σύνολο των συλλογικών φορέων αλλά και τη συμμετοχική παρατήρηση, φάνηκε πως η πλειονότητα των συμμετεχόντων αποτελείται από άνδρες. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι οι γυναίκες είναι λιγότερο κινητοποιημένες, αλλά ότι μπορεί να είναι περισσότερο επιφορτισμένες με άλλα καθήκοντα, λόγω του ρόλου τους, που δεν τις αφήνει χώρο να ασχοληθούν περισσότερο με τα κοινά.

Άμεση σχέση με όλα τα κίνητρα των ατόμων έχει το πρότυπο λειτουργίας των συλλογικών προσπαθειών (εταιρικό, συνεταιριστικό, κινηματικό), σε όποιο πεδίο κι αν δρουν, και όχι μόνο ως προς την τυπική-νομική μορφή τους αλλά κυρίως ως προς τον τρόπο που αυτό εκφράζεται στην καθημερινότητα. Πάνω σε αυτό Σ3 (63 ετών) αναφέρει *«Βλέπω και άλλους συνεταιρισμούς εδώ γύρω και καταντούν καμιά φορά να λειτουργούν με μορφή εταιρίας. Αυτό δεν είναι συνεταιρισμός»*. Ο Σ11 (45 ετών) συνεχίζει λέγοντας: *«Ειδικά, αυτοί [οι σύλλογοι] που είναι προσωποπαγείς και έχουν ως αφετηρία τους, τον πρόεδρό τους [...] ή κάποια ηγετική μορφή, και όχι την αγάπη και τα ιδανικά τους απέναντι σε αυτό που κάνουν και στην όρεξή τους να το κάνουν καλά, αυτοί οι σύλλογοι, το είδαμε και στην πράξη δεν πάνε παρακάτω»*. Φαίνεται πως η κατακόρυφη ιεραρχία μέσα σε ένα συλλογικό/ συνεταιριστικό πλαίσιο νοηματοδοτείται ως αρνητική. Από μία άλλη οπτική όμως, η ανάδειξη ηγετικών μορφών μπορεί να λύσει άμεσα ζητήματα που αποτελούν *«καυτές πατάτες»* (Σ4, 35 ετών) για ένα συνεταιρισμό κι έτσι *«η φωνή [...] που εκπροσωπεί αυτά τα άτομα [τα μέλη του συνεταιρισμού] είναι ο πρόεδρος, [ο οποίος] συνεννοείται, και τους ενημερώνει ότι συμβαίνει αυτό και αυτό και σκοπεύω να κάνω αυτό. Συμφωνείτε ή διαφωνείτε»* (Σ4, 35 ετών). Από την άλλη μεριά, όπως φάνηκε από τη συμμετοχική παρατήρηση, όταν προέκυψε ένα αντίστοιχο περιβαλλοντικό ζήτημα ιδιαίτερης σημασίας στο Βέρμιο, η αντίστοιχη συλλογικότητα κάλεσε μέσα σε μία ημέρα συνέλευση των μελών της, από τη σελίδα της στο Facebook (βλ. Εικόνες 11 & 16 στο Παράρτημα) και μέσω τηλεφωνικής επικοινωνίας, μετρώντας τελικά την 1/11/2021 γύρω στα δέκα – δεκαπέντε άτομα, ώστε να ενημερώσει και να οργανώσει την επόμενη δράση της.

Τέλος, τα πολλαπλά οφέλη συμμετοχής των ατόμων σε ομαδικές δράσεις διαφαίνονται και από τις μικρότερες ηλικιακές ομάδες όπως αναφέρει ο Σ11 (45 ετών): *«Η κοινωνικοποίηση των παιδιών μέσα από τα μαθήματα που παρακολουθούν εδώ [ενυπάρχει όλο το φάσμα των δράσεων]. Είναι μεγάλη χαρά για εμάς να βλέπουμε παιδιά που είναι λίγο πιο μαζεμένα και δειλά στο να κάνουν παρέες, τελικά να εκφράζονται μέσα στα μαθήματα, να κάνουν φίλους και ακόμα περισσότερο να αναδεικνύονται ως προσωπικότητες μέσα από αυτά»*.

3.4.2 «Έχουμε μεγαλώσει με το βουνό»: Ανακαλύπτοντας τη σχέση των ανθρώπων με το φυσικό περιβάλλον.

Η αίσθηση του ρόλου των πολιτών διαφαίνεται ιδιαίτερα και στη σχέση που έχουν οι ίδιοι με το περιβάλλον όπου ζουν και στα μέσα που χρησιμοποιούν για να το προστατεύσουν. Η ίδια αποκαλύπτεται μέσα από την αξία και τα νοήματα που αποκτά η φύση γύρω τους μέσα στην καθημερινή τους ζωή. Όλοι/ες οι συμμετέχοντες/ουσες, μηδενός εξαιρουμένου, όπου κι αν έμεναν (πόλη, χωριό) και σε όποια ηλικιακή φάση της ζωής τους βρίσκονταν, προσέδωσαν θετική αξία της φύσης στη ζωή τους. Υποστηρίζοντας τα παραπάνω ο Σ2 (50 ετών) αναφέρει: *«Έχουμε έναν ευλογημένο τόπο. Ο πατέρας μου έλεγε 'ήρθαμε στη γη να την ομορφύνουμε και να φύγουμε' και οφείλουμε να το κάνουμε αυτό»*, και ο Σ3 (63 ετών) συμπληρώνει: *«Έχουμε μεγαλώσει με το να ξυπνάμε και να βλέπουμε τα πεύκα πάνω από το σπίτι μας και αυτό δεν το αλλάζουμε με τίποτα»*. Ακόμη, φαίνεται πως η θέση αυτή παραμένει πάγια είτε η κύρια εργασία των ατόμων έχει σχέση με την φύση είτε όχι: Σ14, (55 ετών) *«Από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου είμαι μέσα στα χωράφια και αν και είναι άλλη η βασική μου δουλειά»*, και Σ10 (58 ετών) *«Εγώ μέσα στο δάσος μεγάλωσα. [...] Πέρα από το ότι συνδέομαι με την φύση μέσα από τη δουλειά μου, συνδέομαι και συναισθηματικά»*. Τέλος, με πιο ποιητικό τόνο, ο Σ1 (45 ετών) αναφέρει *«Η φύση πάντα με γοητεύει και οι ομορφιές της. Από πάντα έπαιρνα την οικογένεια και πηγαίναμε για κάμπινγκ στο βουνό. Λατρεύω το πράσινο, ειδικά τώρα που τα δάση είναι πολύχρωμα με τα χρώματα του φθινοπώρου είναι μαγικά»*.

Επιμέρους σημεία σύνδεσης με την φύση αποτελεί και η σύνδεση της ίδιας με άλλα επιμέρους στοιχεία του τόπου, όπως η ιστορία του, κάτι που τις επιβεβαιώνει και ο Σ11 (45 ετών) *«Εμείς έχουμε μεγαλώσει με το δάσος και το βουνό και τα παιδιά μας τα μεγαλώνουμε έτσι. Και ιστορικά αν το δούμε όλη η πόλη στις Νάουσας έχει εξελιχθεί σε σχέση με το Βέρμιο και το δάσος»*, δηλώνοντας ότι και άρρητα περνούν οι ίδιες αξίες και στις επόμενες γενιές μέσα από την καθημερινότητα. Ταυτόχρονα, ο Σ8 (28 ετών) προσδίδει περαιτέρω αξία στη σύνδεση λαογραφίας-φυσικού τοπίου και κάνει τη δική του προσπάθεια για την ανάδειξή της: *«Προσωπικά με αφορμή στις περιπάτους στο βουνό άρχισα να διαβάζω από μόνος μου για τα τοπωνύμια σε διάφορα σημεία του Βερμίου και για την ιστορία του τόπου γενικότερα.[...]. Τον τελευταίο καιρό έχω ξεκινήσει να κάνω από μόνος μου μία χαρτογράφηση των μονοπατιών που υπάρχουν στο βουνό»*. Όλα τα παραπάνω στοιχεία αποδεικνύονται και μέσα από τη βιβλιογραφία (Δημητρίου-Κατσώνη, 2005 & Χατζηκοκόλη, 2008). Επιπλέον, ο Σ7 (22 ετών), αναφερόμενος στην αξία του

Βερμίου, αναδεικνύει και τα οικονομικά οφέλη που προσδίδει στις τοπικές κοινωνίες μέσω των χιονοδρομικών κέντρων, ενώ παράλληλα αρκετοί/ες ανέφεραν ότι αποτελεί μία πολύ αφορμή ανάδειξης του τόπου μέσω του αγροτουρισμού. Ολοκληρώνοντας, ο Σ12 (35 ετών) αναφέρει: *«Προσωπικά έχω μεγαλώσει με το βουνό. [...] Είμαστε του βουνού πρώτα από θέση [γεωγραφική] και μετά άποψη [πολιτική]»*, προσδίδοντας και μία πολιτική διάσταση, στην αξία του βουνού, καθώς ο ίδιος δρα συλλογικά για την προστασία του.

Σε συνέχεια όλων αυτών, πολύ εύκολα αναδύθηκαν και οι ενδεχόμενοι κίνδυνοι υπονόμησης του φυσικού περιβάλλοντος, ξεκινώντας από το τοπικό και προχωρώντας έξω από αυτό.

Ως πρώτη και κύρια αιτία καταστροφής του περιβάλλοντος, καθώς αναφέρθηκε από πολλούς/ές αποτελεί η νοοτροπία, η έλλειψη παιδείας και συνείδησης σεβασμού προς το περιβάλλον (6 περιπτώσεις). Η νοοτροπία αυτή προκύπτει από την απομάκρυνση των ανθρώπων από το φυσικό τους περιβάλλον (Σ8, 28 ετών: *«Οι άνθρωποι έχουν αλλοτριωθεί σε σχέση με το φυσικό τους περιβάλλον, άρα πόσο μάλλον να το αγαπήσουν και να διεκδικήσουν γι' αυτό»*), ενώ παράλληλα από αυτήν απορρέουν και πλήθος συμπεριφορών προς την φύση με αρνητικό αντίκτυπο. Συνοπτικά αυτές είναι: απουσία ουσιαστικής ανακύκλωσης (Σ6, 33 ετών, Σ9, 45 ετών), η αλόγιστη χρήση φυτοφαρμάκων (4 περιπτώσεις) που ξεκινά από την ανευθυνότητα των παραγωγών/ αγροτών (Σ14, 55 ετών) δίνοντας προβάδισμα στην ποσοτική (ευκαιριακή) και όχι στην ποιοτική μεγέθυνση των αγροτικών προϊόντων (Σ5, 35 ετών, Σ6, 33 ετών). Ακόμη είναι: το παράνομο κυνήγι (Σ15, 52 ετών), η προστασία των αδέσποτων ζώων (Σ1, 45 ετών), οι πυρκαγιές και οι παρατεταμένες ανομβρίες (Σ10, 58 ετών), η παράνομη υλοτόμηση (Σ13, 35 ετών), συμπεριφορές στον καθημερινό βίο όπως η ρίψη μπαζών και σκουπιδιών στο δάσος, στα ρέματα, στον κοινό χώρο γενικότερα (Σ2, 50 ετών, Σ6, 33 ετών). Επιπλέον, η εγκατάσταση ΑΠΕ (αιολικών και φωτοβολταϊκών πάρκων) (5 περιπτώσεις) και η εξόρυξη μαρμάρων στην ευρύτερη περιοχή του νομού (Σ15, 52 ετών).

Προχωρώντας σε πιο μακρό επίπεδο, η απουσία πολιτικής παρέμβασης και η ελλιπής νομοθεσία αναφορικά με το περιβάλλον αποτελούν εξίσου σημαντικούς παράγοντες καταστροφής του περιβάλλοντος (Σ6, 33 ετών, Σ9, 45 ετών) (Σ6, 33 ετών *«Το πολύ πολύ, αν έρθει [η αστυνομία] σε κάποιο περιστατικό καταγγελίας καταστροφής του περιβάλλοντος, να κάνει μια επίπληξη»*). Επίσης, το τουριστικό μάρκετινγκ που προωθείται στην Ελλάδα και προάγει μόνο την σημασία των νησιών, υπονομεύοντας τα βουνά της χώρας (Σ8, 28 ετών) με την ταυτόχρονη

προώθηση μίας μη φιλοπεριβαλλοντικής «πράσινης ανάπτυξης» από τα ΜΜΕ (Σ8, 28 ετών, Σ13, 35 ετών). Επιπλέον, τα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα μέσα στο καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα που καταστρέφουν το φυσικό περιβάλλον (5 περιπτώσεις), ενισχύουν τις επεκτατικές πολιτικές των «δυνατών» δυτικών κρατών και καταπατούν παρθένα μέρη σε άλλες χώρες ή απομυζούν τον φυσικό τους πλούτο καταστρέφοντάς τον (Σ1, 45 ετών, Σ8, 28 ετών). Αυτές οι τοποθετήσεις επιβεβαιώνονται και από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, όπως αναλύθηκε εκτενώς και στο θεωρητικό κομμάτι της εργασίας.

Ολοκληρώνοντας, αναδεικνύεται πως η ανθρώπινη δραστηριότητα τίθεται στο επίκεντρο της προσοχής μέσα από απλές καθημερινές πρακτικές, ενώ η έλλειψη σεβασμού και φροντίδας από τον άνθρωπο προς το φυσικό του περιβάλλον σα να είναι κάτι έξω και μακριά από αυτόν είναι σημείο που πρέπει επίσης να δώσουμε προσοχή και όπως είπε πολύ εύστοχα και η Σ13 (35 ετών) *«Έχουμε τη λανθασμένη αίσθηση ότι αλλάζει κάτι κάπου αλλού στον κόσμο στο φυσικό περιβάλλον και δεν μας επηρεάζει και άρα δε μας αφορά. Δεν είναι έτσι! Και η καταστροφή του Αμαζονίου μας αφορά, κι ας είναι στην άλλη άκρη της γης»*.

3.4.3 Στάσεις και απόψεις της τοπικής κοινωνίας απέναντι στις ΑΠΕ.

Στην αναφορά του όρου κλιματική αλλαγή ή κλιματική κρίση οι περισσότεροι/ες συνεντευξιαζόμενοι/ες απάντησαν κυρίως βιωματικά, δηλαδή πώς οι ίδιοι/ες την αντιλαμβάνονται μέσα από την καθημερινή τους ζωή, ποιες αλλαγές παρατηρούν στις καλλιέργειές τους ή την εναλλαγή των καιρικών φαινομένων τοπικά. Έτσι, ο Σ9 (45 ετών) αναφέρθηκε ιδιαίτερα στην απότομη και ανεξήγητη αύξηση της θερμοκρασίας το καλοκαίρι του 2021 και ο Σ14 (55 ετών) μίλησε κυρίως γιατί τις παρατεταμένες ανομβρίες και τις απότομες βροχοπτώσεις και χαλαζοπτώσεις που παρατηρεί τα τελευταία χρόνια. Από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες που ασχολούνται με τη γη, θίχτηκε το ζήτημα της εύκολης αλλοίωσης των προϊόντων τους εξ αιτίας του παρατεταμένου καύσωνα, κάτι που απαιτεί περισσότερα ραντίσματα (επίσης επιβλαβή για το περιβάλλον) ή την φύτευση υβριδικών ποικιλιών (που επηρεάζει έμμεσα τη βιωσιμότητα των προϊόντων τους) (4 περιπτώσεις). Τέλος, μία ακόμη ενδιαφέρουσα άποψη που ακούστηκε (Σ12, 35 ετών) ήταν ότι *«η ενεργειακή κρίση σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για τη γενικότερη περιβαλλοντική κρίση που υφίσταται»*, η οποία όμως έχει ανθρωπογενή αίτια και γι' αυτό *«θέση δική μου αλλά και της ομάδας είναι ότι δεν υφίσταται κλιματική κρίση, αλλά κλιματική αλλαγή ως φυσική εξέλιξη της γης. Κρίση είναι όταν εξαφανίζονται είδη, κάτι που συμβαίνει σε όλη τη διάρκεια ζωής του πλανήτη. Το ζήτημα είναι εμείς τι κάνουμε μέσα σε αυτό τον κύκλο ζωής. Η φύση δεν εκδικείται. Λειτουργεί φυσιολογικά»*.

Σχετικά με τις ΑΠΕ και την τοποθέτηση Α/Γ στο Βέρμιο, οι απόψεις διαμορφώνουν ένα φάσμα απαντήσεων. Στην πλειονότητά τους οι συμμετέχοντες/ουσες θεωρούν ότι μία τέτοια παρέμβαση θα καταστρέψει το φυσικό περιβάλλον και την καθημερινότητα των κατοίκων και γι' αυτό είναι εναντίον αυτής (8 περιπτώσεις). Μία άλλη περιορισμένη μερίδα ατόμων είναι υπέρ αυτών, καθώς θεωρούν ότι θα λειτουργήσει προσοδοφόρα για τον τόπο (2 περιπτώσεις), ενώ μία τρίτη αξιόλογη μερίδα ατόμων δεν εξέφρασε σαφή τοποθέτηση, είτε γιατί δεν ήθελε είτε γιατί βρίσκεται σε διαδικασία που διερευνά το εν λόγω ζήτημα (5 περιπτώσεις). Το ενδιαφέρον σε όλη αυτή τη συζήτηση ήταν η επιχειρηματολογία όλων των συμμετεχόντων/ουσών απέναντι στη θέση τους.

Πιο συγκεκριμένα τα άτομα που είναι εναντίον της τοποθέτησης Α/Γ στο βουνό, αλλά και αυτά που έχουν το ζήτημα υπό συζήτηση συμφώνησαν στο γεγονός ότι έχουν επιφυλάξεις ως προς τη συγκεκριμένη μορφή ΑΠΕ (αιολικό πάρκο) και όχι ως προς τις ΑΠΕ

γενικότερα. Αυτό αμέσως αναδεικνύει και την επιχειρηματολογία που υιοθετείται, επιβεβαιώνεται από τη βιβλιογραφία³⁶ (Λαμπριανίδης, 2021, Μποζίνης, 2021 & Λαζάρου, 2021) και αναφέρεται συνοπτικά παρακάτω:

- Αρνητικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα μέσω των έργων υποδομής (5 περιπτώσεις). Ο Σ1 (45 ετών) αναφέρει ενδεικτικά: *«Ξέρουμε ότι τη μεγαλύτερη ζημιά θα την προκαλέσουν τα έργα υποδομής και αμέσως μετά οι ανεμογεννήτριες. [...] ακόμα κι απεγκατασταθούν οι ανεμογεννήτριες μετά το πέρας [της συμφωνίας], οι βάσεις τους, οι δρόμοι που θα δημιουργηθούν για να μεταφέρουν τα υλικά τους, θα παραμείνουν ως έχουν, και έχοντας διαλύσει το φυσικό περιβάλλον με ό,τι συνεπάγεται αυτό. [...] οι ανεμογεννήτριες είναι κατασκευασμένες από 0 ανακυκλώσιμα υλικά»*. Ο Σ11 (45 ετών) συμπληρώνει: *«Οι 145 από αυτές θέλουν να μπουν σε ένα σημείο που μορφολογικά και γεωγραφικά αποτελεί τη λεκάνη απορροής που τροφοδοτεί τη Νάουσα με νερό μέσω του υπόγειου υδροφόρου ορίζοντα. [...] είναι πολύ πιθανό να περάσουν αυτά τα στοιχεία στο νερό μας»*.
- Αλλαγή στην εικόνα του φυσικού τοπίου και ηχορύπανση (6 περιπτώσεις). Ο Σ3 (63 ετών) επισημαίνει πάνω σε αυτό: *«Εμείς και μόνο στην όψη των ανεμογεννητριών πάνω από τα κεφάλια μας δεν τις θέλουμε»*, ενώ η Σ15 (52 ετών) παρατηρεί ότι: *«Πήγα το καλοκαίρι στο Ξηρολίβαδο [σημείο που έχει γίνει εγκατάσταση ΑΤ] και είδα το αιολικό πάρκο εκεί κι έχει αλλάξει τελείως η εικόνα του τοπίου»*.
- Αρνητικές επιπτώσεις στο μικροκλίμα της περιοχής με άμεση επιρροή στις αγροτικές καλλιέργειες, την κτηνοτροφία, τη χλωρίδα και την πανίδα του βουνού (4 περιπτώσεις). Ο Σ4 (35 ετών) αναρωτιέται για τις ντόπιες καλλιέργειες: *«Μπορεί μία επιρροή στο μικροκλίμα να έχει αρνητικές επιπτώσεις στο αμπέλι και αλλοιώσεις στο σταφύλι»*, ενώ ο Σ8 (28 ετών) ανησυχεί για την κτηνοτροφία: *«σε εμάς οι κορυφές του βουνού αποτελούν βοσκοτόπια για ζώα»*.
- Αρνητικές επιπτώσεις στην τοπική οικονομία μέσα από την υπονόμευση της ποιότητας των προϊόντων του τόπου και του τοπίου (3 περιπτώσεις). Για αυτό ο Σ11 (45 ετών) αναφέρει: *«Μία αρνητική επιρροή στο μικροκλίμα που μπορεί να συμβεί θα επηρεάσει*

³⁶ Ειδησεογραφικά άρθρα: *Μεγάλο αιολικό πάρκο στο Βέρμιο (07/06/2012)*.

<<https://energyin.gr/2012/06/07/%ce%bc%ce%b5%ce%b3%ce%ac%ce%bb%ce%bf-%ce%b1%ce%b9%ce%bf%ce%bb%ce%b9%ce%ba%cf%8c-%cf%80%ce%ac%cf%81%ce%ba%ce%bf-%cf%83%cf%84%ce%bf-%ce%b2%ce%ad%cf%81%ce%bc%ce%b9%ce%bf/>> και

Ανεμογεννήτριες Καταστρέφουν το Βέρμιο (11/01/2021). <https://www.avgi.gr/koinonia/376454_katastrefoyn-bermio>

αυτόματα και τις καλλιέργειές μας, που πολλές από αυτές έχουν την ένδειξη ΠΟΠ. Σκέψου πόσο θα πληχθούν οι παραγωγοί και η οικονομία μας γενικότερα». Ο Σ7 (22 ετών) προσθέτει: «Η θέση 'Τρούλος', για την οποία πάγωσε η άδεια, ευτυχώς, από την αποκεντρωμένη [διοίκηση] είναι μέσα στο χιονοδρομικό κέντρο. [...] είναι ένα κομμάτι σοβαρής οικονομικής σημασίας».

- Ιδιωτικοποίηση της ενέργειας (Σ1, 45 ετών, Σ9, 45 ετών) και αλλαγή χρήσης γης (Σ6, 33 ετών). Πιο συγκεκριμένα ο Σ1 (45 ετών) αναφέρεται στο γεγονός ότι: «Εδώ τις Α/Γ θέλει να τις εγκαταστήσει μία θυγατρική της ΤΕΡΝΑ» και για αυτό «δε θα υπάρξει μείωση του ρεύματος». Ο Σ9 (45 ετών) υποστηρίζει ότι: «Αυτά τα αιολικά πάρκα θα ανήκουν σε ιδιωτικές εταιρείες και όχι στο κράτος. Για μένα θα έπρεπε να είναι κρατικά». Παράλληλα ο Σ6 (33 ετών) συμπληρώνει: «Για να τοποθετηθούν κάποιες από αυτές γνωρίζω ότι έγινε παραχώρηση δασών υλοτόμησης έναντι αμοιβής ή έγινε αδειοδότηση με απευθείας ανάθεση από τη ΡΑΕ».
- Καταπάτηση προστατευόμενων περιοχών Natura 2000³⁷ και δασών ιδιαίτερου φυσικού κάλλους (Σ7, 22 ετών, Σ11, 45 ετών) με τον πρώτο να δίνει ιδιαίτερη σημασία σε αυτό: «Όταν μιλάμε και για προστατευόμενες ζώνες Natura δεν είναι απλά τα πράγματα».
- Προπαγάνδα και μεθοδεύσεις (δημιουργία διλημμάτων) για την προώθηση των ΑΠΕ προς όφελος μεγάλων επενδυτικών ομίλων, που κάνουν τους πολίτες καχύποπτους απέναντι σε αυτές (Σ8, 28 ετών, Σ13, 35 ετών). Έτσι ο Σ8 (28 ετών) υποστηρίζει ότι: «Γενικά δεν είμαι κατά των ΑΠΕ, αλλά με τον τρόπο που προωθούνται και με τους όρους που εγκαθίστανται σε έναν τόπο», ενώ η Σ13 (35 ετών) συμπληρώνει: «Παλιότερα ήμασταν πολύ υπέρ. Επειδή φυσικά είχαμε δεχθεί όλη αυτή την προπαγάνδα για την 'πράσινη ενέργεια' και πόσο θετικές είναι οι ΑΠΕ. Αλλά δεν ξέραμε τις επιπτώσεις τους». (Βλ. Εικόνες 4, 5, 8, 9 στο Παράρτημα).
- Αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία των κατοίκων (Σ1, 45 ετών)
- Αδυναμία αποθήκευσης της παραγόμενης ενέργειας (Σ6, 33 ετών)
- Απουσία καταγραφής των αναγκών και απόψεων των ντόπιων κατοίκων από τους ιθύνοντες (Σ7, 22 ετών) «Βλέπω ότι δεν τους ενδιαφέρει η τοπική κοινωνία [αναφερόμενος στους υπεύθυνους που λαμβάνουν τις τελικές αποφάσεις]».

³⁷ Βλ. Βιβλιογραφία: Λιάλιος, (06/03/2020).

Από την άλλη μεριά οι απόψεις των ατόμων που είναι υπέρ της τοποθέτησης Α/Γ, είναι οι παρακάτω συνοπτικά:

- Αρνητικές επιπτώσεις στη σωματική υγεία των κατοίκων και αύξηση θανάτων εξ αιτίας των λιγνιτικών εργοστασίων παραγωγής ρεύματος σε Κοζάνη και Πτολεμαΐδα (Σ10, 58 ετών). Ο ίδιος άνθρωπος αναφέρει σχετικά: *«Χίλιες φορές να μπουν οι ανεμογεννήτριες και να σταματήσει να πεθαίνει κόσμος εξαιτίας του λιγνίτη, παρά αυτό το πράγμα. Είμαι κάτω των 60 ετών και μετράω ήδη ανθρώπους στην ηλικία μου που έχουν φύγει από τη ζωή»*. Ενώ ο Σ2 (50 ετών) αναρωτιέται ως προς αυτό *«Εδώ και 30-40 χρόνια που θερίζει ο καρκίνος στην περιοχή με βάζουν σε σκέψη να προτιμήσω τι; Τον καρκίνο του λιγνίτη ή 10 Α/Γ. Φυσικά 10 Α/Γ, αλλά να είναι 10 και όχι 100»*, κάνοντας σαφή τα όρια και τις προϋποθέσεις.
- Απουσία άμεσης επιρροής στις αγροτικές καλλιέργειες και την κτηνοτροφία (Σ10, 58 ετών, Σ14, 55 ετών). Έτσι ο Σ10 (58 ετών) υποστηρίζει ότι: *«Δεν πιστεύω ότι θα δημιουργήσουν προβλήματα στα πρόβατα. Εκεί που βοσκούσαν, ε θα πάνε λίγο παραπέρα. [...] Έτσι κι αλλιώς το βουνό είναι γυμνό εκεί πάνω»*. Και ο Σ14 (55 ετών) συνεχίζει: *«Στα σημεία που έχουν μπει οι Α/Γ δεν επηρεάζουν τουλάχιστον τη δική μου παραγωγή. Έχω πάει και τις έχω δει πού είναι. Κι εκεί που τις έχουν τοποθετήσει μόνο τους κτηνοτρόφους θα μπορούσαν να επηρεάσουν ίσως, αλλά και πάλι εκεί γύρω μόνο πουρνάρια έχει»*.
- Οικολογικός και εύκολος τρόπος παραγωγής ενέργειας (Σ14, 55 ετών). Ο ίδιος αναφέρει ως προς αυτό: *«Θεωρώ ότι είναι καλή επιλογή η αιολική ενέργεια από την στιγμή που δε μολύνει το περιβάλλον και παράγει κάτι από το τίποτα από τον αέρα»* κάτι στο οποίο συμφωνεί και ο Σ9 (45 ετών): *«Νομίζω ότι είναι και τζάμπα ενέργεια που μένει ανεκμετάλλευτη»*, χωρίς ο ίδιος να τοποθετείται υπέρ των Α/Γ.

Όπως, προαναφέρθηκε όμως υπήρξε και ένα κομμάτι των συνεντευξιαζόμενων όπου αν και δεν πήρε σαφή θέση, εμπλούτισε την εν λόγω έρευνα με την επιχειρηματολογία του. Κοινή συνισταμένη όλων αυτών των ατόμων αλλά και πολλών άλλων είναι το αίτημα για μία σοβαρή επιστημονική έρευνα στην περιοχή³⁸ για το εν λόγω ζήτημα και σκοπός της θα είναι η ανάπτυξη του τόπου και των κατοίκων του, δίνοντας τεκμηριωμένες απαντήσεις (5 περιπτώσεις). Ο Σ11 (45 ετών) μιλώντας και μέσα από την ενασχόλησή του με τα κοινά του τόπου αναφέρει:

³⁸ Βλ. Υποσημείωση σελ. 67.

«Γενικά δεν υπάρχει καμία επίσημη έρευνα που να λέει ποιες θα είναι οι επιπτώσεις στο περιβάλλον και στη ζωή μας μετά την τοποθέτηση των αιολικών πάρκων. Αυτό που σίγουρα γνωρίζουμε όμως είναι ότι οποιαδήποτε επίπτωση θα είναι μη αναστρέψιμη». Ο Σ4 (35 ετών) συνεχίζοντας τον ίδιο συλλογισμό κι εκφράζοντας και μία ανησυχία: «Πρέπει κάποια στιγμή να βρεθεί κάποιος και να βάλει κάτω τα υπέρ και τα κατά να τα κάνει *compare and contrast* και να μπούμε στη λογική να αποφασίσουμε. Και ποιος θα αποφασίσει τελικά; Και μετά αν εκτεθεί τι θα γίνει, θα ζητήσει συγγνώμη;». Ο Σ9 (45 ετών) θέτει και κάποια πρακτικά ζητήματα υπό έρευνα: «Λοιπόν, από τη δουλειά μου γνωρίζω ότι για να στηθεί ένα αιολικό πάρκο στο βουνό χρειάζονται ένα έως τρία χρόνια έρευνας για τον αέρα, αν είναι κατάλληλο το μέρος. Εδώ σε μας δεν ξέρω αν έχει γίνει αυτό». Ολοκληρώνοντας, κοινό σημείο των αναποφάσιστων συμμετεχόντων/ουσών ήταν το αίτημα για καθορισμό σαφών προϋποθέσεων, σε περίπτωση τοποθέτησης Α/Γ, που θα είναι σύμφωνες με την επιστημονική τεκμηρίωση, κάτι που προϋποθέτει και η νομοθεσία μέσω των μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων³⁹.

Απέναντι σε όλα αυτά τα επιχειρήματα, υπέρ ή κατά, οι συμμετέχοντες/ουσες έρχονται να προτείνουν κι εναλλακτικές προτάσεις και συνοψίζοντάς τις είναι οι εξής:

- Χρήση άλλων ΑΠΕ όπως υδροηλεκτρικά εργοστάσια και τοποθέτηση φωτοβολταϊκών πάνελ σε οροφές σπιτιών και δημόσιων κτιρίων: 6 περιπτώσεις.
- Λειτουργία εργοστασίων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας μέσω του λιγνίτη, που θα ανταποκρίνεται στις περιβαλλοντικές προδιαγραφές: 1 περίπτωση.
- Εξοικονόμηση ενέργειας ως καθημερινή πρακτική: 2 περιπτώσεις.

Τέλος, ένα ζήτημα που ανέκυψε έντονα είναι ο διχασμός ανάμεσα στους κατοίκους με αφορμή την τοποθέτηση των Α/Γ, κάτι που εκφράζεται και μέσα από τον τύπο (βλ. Εικόνες 1-3 στο Παράρτημα). Υφίσταται διαμάχη μεταξύ των υπέρ και των κατά των Α/Γ στο Βέρμιο και όπως το εκφράζει με πολύ αμεσότητα ο Σ4 (35 ετών) «Τα βλέπω εδώ, που σκοτώνονται!» και ο Σ3 (63 ετών) συμπληρώνει: «Εδώ σε εμάς [...] γενικά η περιρρέουσα ατμόσφαιρα που επικρατεί στη Νάουσα είναι ότι δεν τις θέλουμε, αλλά υπάρχει και διχασμός μεταξύ των κατοίκων σχετικά με αυτό το θέμα». Η διχόνοια αυτή επεκτείνεται και τοπικά, καθώς οι κάτοικοι της Νάουσας φαίνεται να παρουσιάζουν μία έντονη πολιτική στάση απέναντι στο ζήτημα, κάτι που δεν ισχύει στον ίδιο βαθμό και με τους κατοίκους της Βέροιας. Ο Σ8 (28 ετών)

³⁹ Βλ. Βιβλιογραφία: Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020).

αναφέρεται σε αυτό με θυμό και παράπονο: *«Δεν τους νοιάζει ρε φίλε εδώ πέρα! [...] θα τις εγκαταστήσουν τελικά τις Α/Γ σε μας [Βέροια] γιατί οι αποφάσεις έχουν παρθεί και ο κόσμος δεν ξέρει τι του γίνεται»*. Σε αυτό το φαινόμενο είναι πολύ πιθανό να παίζει ρόλο η γεωγραφική εγγύτητα που έχει η Νάουσα με το βουνό σε σχέση με τη Βέροια (η Νάουσα είναι αναπτυγμένη σχεδόν μέσα στο δάσος), ενώ ταυτόχρονα οι Α/Γ που έχουν τοποθετηθεί ως τώρα βρίσκονται στο Δήμο Βέροιας.

Εν κατακλείδι, από το σύνολο των συνεντεύξεων παρατηρήθηκε ότι τα άτομα που είναι κατά της τοποθέτησης των Α/Γ εξέφρασαν με πιο δυναμικό τρόπο, μέσα από τα λόγια αλλά και τα εξωλεκτικά χαρακτηριστικά τους, την άρνησή τους σε σχέση με αυτά που είναι υπέρ ή δεν έχουν ακόμα σαφή θέση. Αυτό αποτελεί σημείο άξιο προσοχής για τη διεκδικητική συμπεριφορά των ατόμων.

3.4.4 Διαμορφώνοντας Κοινωνική Πολιτική «από τα κάτω».

Οι δράσεις των συλλόγων που συμμετείχαν, αλλάζουν ανάλογα με το πεδίο που ασχολούνται. Συνοπτικά, οι αγροτικοί και κτηνοτροφικοί συνεταιρισμοί φάνηκε πως ασχολούνται κυρίως με τη διαχείριση, την πώληση και την προώθηση των αγροτικών προϊόντων (εντός κι εκτός ελληνικών συνόρων) που συλλέγουν και κατέχουν μία εξειδίκευση ανάλογα με το προϊόν (σταφύλι, ροδάκινο, μήλο, κεράσι κ.ο.κ.) (4 περιπτώσεις), ενώ ταυτόχρονα λειτουργούν και ελεγκτικά για την ποιότητά του (Σ5, 35 ετών, Σ14, 55 ετών). Σε κάποιες περιπτώσεις λειτουργούν και ως συνδικαλιστικό όργανο των εργαζομένων στο συγκεκριμένο πεδίο (Σ10, 58 ετών, Σ14, 55 ετών). Μέσω των εκλεγμένων Δ.Σ., των προέδρων και των συνελεύσεων (όπου γίνονται), διαχειρίζονται τα τρέχοντα ζητήματα που προκύπτουν (π.χ. καταστροφή της παραγωγής εξ αιτίας έντονων καιρικών φαινομένων, δημοσιοποίηση νομοθετημάτων που δημιουργούν εμπόδια σε αγρότες και κτηνοτρόφους κ.ό.κ.) (4 περιπτώσεις). Ταυτόχρονα, τα Δ.Σ. και οι πρόεδροι αναλαμβάνουν και ρόλο διαμεσολαβητή με τους ανώτερους φορείς άσκησης κοινωνικής πολιτικής (ΕΛΓΑ, αρμόδια υπουργεία κ.ό.κ.) (3 περιπτώσεις).

Από την άλλη μεριά οι λαογραφικοί και πολιτιστικοί σύλλογοι έχουν ως επίκεντρο τη διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς του τόπου, σκοπός που επιτυγχάνεται μέσα από δραστηριότητες εκμάθησης παραδοσιακών χορών και τραγουδιών, τοπικών αλλά και ευρύτερα (Σ7, 22 ετών, Σ11, 45 ετών). Άλλες δραστηριότητες είναι τα μαθήματα ζωγραφικής, σκάκι και η εκμάθηση της τοπικής ιστορίας. Παράλληλα με όλα αυτά διοργανώνουν τοπικές εκδηλώσεις και γιορτές είτε μεμονωμένα είτε σε συνεργασία με άλλους φορείς, συμμετέχουν σε φεστιβάλ άλλων πόλεων (Σ7, 22 ετών, Σ11, 45 ετών). Ταυτόχρονα αποδεικνύεται από τα λεγόμενα των ερωτώμενων ότι, ειδικά οι λαογραφικοί-πολιτιστικοί σύλλογοι, παρουσιάζουν έντονη παρουσία στην τοπική κοινότητα όσον αφορά και ζητήματα έξω από το πεδίο δράσης τους (π.χ. έγιναν έντονες διαμαρτυρίες από αρκετούς συλλόγους στο παρελθόν, εξαιτίας μίας συζήτησης για κλείσιμο του Γενικού Νοσοκομείου Νάουσας) ή με δράσεις διαφορετικού τύπου (π.χ. εθελοντική αιμοδοσία). Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι στη διαδήλωση διαμαρτυρίας στις 12/01/2021, παρουσιάστηκαν εκπρόσωποι/μέλη από δέκα (10) φορείς της Ημαθίας και έξω από τα σύνορά της, εκ των οποίων δεν ασχολούνται όλοι στο πεδίο του περιβάλλοντος, όπως

καταγράφηκε και στον τοπικό τύπο⁴⁰ (Βλ. Παράρτημα). Όπως αναφέρει και ο Σ11 (45 ετών) «οι περισσότεροι πολιτιστικοί σύλλογοι εδώ [Νάουσα] είναι κατά των Α/Γ, αλλά φυσικά σεβόμαστε την άποψη των μελών που μπορεί να είναι υπέρ».

Οι βασικές δράσεις των περιβαλλοντικών ομάδων, αφορούν τη σχέση των πολιτών με το φυσικές ομορφιές του τόπου, όπως περιπάτους στο δάσος, εξερεύνηση του βουνού και των μονοπατιών του, camping (Σ1, 45 ετών, Σ6, 33 ετών). Άλλες μπορεί να είναι η διατήρηση κι ενίσχυση της ομορφιάς του τόπου (Σ6, 33 ετών), κάλεσμα επιστημόνων και διοργάνωση ενημερωτικών ημερίδων, ανοιχτές στην τοπική κοινωνία, σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος και των επιπτώσεων της τοποθέτησης Α/Γ στις κορυφές του Βερμίου⁴¹ (Σ1, 45 ετών, Σ12, 35 ετών).

Η δικτύωση και συνεργασία όλων αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της λειτουργίας όλων των φορέων και διαφοροποιείται ανάλογα με τους σκοπούς οι οποίοι μπορεί να είναι:

- Για κάλυψη πρόσκαιρων αναγκών: «Πάρα πολλές συνεργασίες, αλλά συνήθως τις περισσότερες φορές είναι να για ζητήσουν δωρεές, π.χ. τα Χριστούγεννα» (Σ4, 35 ετών)
- Για εκπαιδευτικούς λόγους: π.χ. ξενάγηση και φιλοξενία σχολείων (Σ4, 35 ετών).
- Για ανάπτυξη συνεργασιών και δημιουργία κοινών δράσεων: Σ4 (35 ετών), Σ7 (22 ετών), Σ11 (45 ετών).
- Για συναδελφική αλληλεγγύη και υποστήριξη: «Δεν μπορούν οι Α.Σ. πανελλαδικά ή τουλάχιστον αυτοί που διακινούν ομοειδή προϊόντα να μη συνεργάζονται. Για δικό τους καλό πρώτα και κύρια, και για να μπορούν να καθορίσουν τις τιμές.» (Σ14, 55 ετών)
- Για σύνδεση με φορείς του ίδιου πεδίου και κοινές διεκδικήσεις: «Όσο μπορούμε έχουμε δημιουργήσει ένα δίκτυο με άλλες αντίστοιχες κινηματικές πρωτοβουλίες, όμως χρειάζεται κι άλλο. Έχουμε δώσει το παρόν και σε συνελεύσεις άλλων συλλογικοτήτων.[...]. Μάλιστα πριν από 5 χρόνια είχαμε συμμετάσχει σε μία μαζική συνέλευση παρόμοιων συλλογικοτήτων

⁴⁰ Naousa News – Ηλεκτρονική Εφημερίδα της Νάουσας (12/12/2021) <<https://www.naousanews.gr/index.php/naousa/naousa-politiki/item/14427-dynamiki-poreia-diamartyrias-mesa-sti-naousa-enantia-sta-aiolika-parka-sto-vermio-fotoreportaz-video>>.

⁴¹ Μέσα από την εμπειρία αποκαλύπτεται ότι από τις αυτοργανωμένες πρωτοβουλίες υιοθετούνται πρωτότυποι και δημιουργικοί τρόποι ευαισθητοποίησης του κοινού για περιβαλλοντικά ζητήματα. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η συλλογικότητα βάσης στα νησιά των Κυθήρων μέσα από τη δημιουργία και συνεχή ενημέρωση διαδικτυακού ιστότοπου <<https://kythira-windturbines.com/el/>>. Στην περίπτωση του Βερμίου μία πρωτότυπη ιδέα είναι η δημιουργία ενός τραγουδιού για το βουνό: «Άκου – Listen». (Βλ. Βιβλιογραφία-Χρήσιμα βίντεο και ντοκιμαντέρ, σελ. 82).

στη Θεσσαλονίκη με αφορμή την κατάσταση που επικρατούσε στη Χαλκιδική και υποστηρίζαμε τη SOS Χαλκιδική, που αφορούσε την εξόρυξη χρυσού.» (Σ1, 45 ετών). Να σημειωθεί πάνω σε αυτό, ότι στην πορεία διαμαρτυρίας στις 12/12/2021 υπήρχαν εκπρόσωποι και από τη συλλογικότητα 'Εορδαία SOS'.

Εν κατακλείδι, μία οριζόντια δικτύωση επιτυγχάνεται και άτυπα, καθώς πάρα πολλοί πολίτες είναι μέλη άλλων συλλόγων ταυτόχρονα (λαογραφικών, αθλητικών, περιβαλλοντικών) (2 περιπτώσεις), γεγονός που υποστηρίζεται από το μέγεθος της τοπικής κοινότητας, επιβεβαιώνεται από τη συζήτηση με τους/τις συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα αλλά και από την παρουσία στις συνελεύσεις. Επιπλέον, στην πορεία διαμαρτυρίας που αναφέρθηκε και λίγο παραπάνω, συμμετείχαν και φορείς που βρέθηκαν στην εν λόγω έρευνα, αποδεικνύοντας την ύπαρξη δικτύωσης και συνεργασίας στην πράξη (Βλ. Εικόνα 15 στο Παράρτημα).

Όσον αφορά τη διαμόρφωση Κοινωνικής Πολιτικής που επιτυγχάνεται μέσα από όλους αυτούς τους φορείς, και αποτελεί το καίριο ερώτημα της παρούσας διπλωματικής – αν και οι απόψεις των ερωτώμενων δίστανται και πάλι – αναδεικνύεται η δυναμική της επιρροής στην ασκούμενη κοινωνική πολιτική, στο πεδίο εφαρμογής που αφορά τον κάθε φορέα, αναγνωρίζοντας όμως και τις έντονες πιέσεις που δέχονται «από τα πάνω», οι οποίες θα αναλυθούν περαιτέρω παρακάτω, και αναστέλλουν αυτή την επιρροή (12 περιπτώσεις).

Σχετικά με τους αγροτικούς και κτηνοτροφικούς συνεταιρισμούς, αποδεικνύεται πως, οι διεκδικήσεις τους, έχουν φέρει αρκετές φορές θετικό αποτέλεσμα μέσα από την καθημερινή πρακτική τους. Πάνω σε αυτό ο Σ2 (50 ετών) αναφέρει: *«Φυσικά και επηρεάζουμε την κοινωνική πολιτική [...] ξεκινώντας από το σπίτι μας. [...] χρειάζεται αγώνας σε αυτό που πιστεύεις για να καταφέρεις το οτιδήποτε. [...] Γίνονται όλα, αρκεί να έχεις σωστή τεκμηρίωση και πειθώ στα ανώτερα κλιμάκια, όταν μπορείς πολιτικά με ιδέες και γνώσεις να πείσεις για το σωστό του θέματος. [...] Ο ίδιος ο συνεταιρισμός [μας] είναι ένα τέτοιο παράδειγμα αλλαγής προς το καλύτερο»*. Στο ίδιο κλίμα συνεχίζει ο Σ14 (55 ετών): *«Οι αγρότες πέτυχαν πολλά πράγματα μέσω των συνεταιρισμών. [παραδείγματα]»*. Από την άλλη μεριά, ο Σ10 (58 ετών), αν και πιστεύει στην επιρροή των δράσεων του συλλόγου του, ταυτόχρονα βλέπει ότι αυτές έχουν και κάποιο όριο: *«Κοίτα [...] το ξέρουμε ότι δεν μπορούμε να επηρεάσουμε άμεσα πολιτικές αποφάσεις. Οι φωνές μας ακούγονται, μέχρις ενός σημείου όμως»*. Παράλληλα υπάρχουν και φωνές (3 περιπτώσεις), που δεν πιστεύουν ότι υπάρχει οποιαδήποτε ουσιαστική επιρροή, όπως μας αναφέρει η Σ5 (35 ετών): *«Δεν υπάρχει η δυνατότητα άμεσης επιρροής πολιτικών αποφάσεων [...] γιατί υπάρχουν τα*

οικονομικά συμφέροντα από πίσω που είναι πολύ πιο δυνατά από τις φωνές των παραγωγών, των μικρών κοινωνιών όπως η δική μας» και ο Σ4 (35 ετών) λέει ότι: «Βρίσκεις παντού τοίχο. Μπορεί να έχεις όραμα αλλά είναι πολύ δύσκολο να το πραγματώσεις».

Οι εκπρόσωποι των λαογραφικών συλλόγων φαίνεται πως υιοθετούν μια θετική στάση ως προς τη δύναμη της επιρροής τους. Πιο συγκεκριμένα, ο Σ7 (22 ετών) αναφέρει «Ναι, ξεκάθαρα ναι [επηρεάζουμε]! Η πολιτική εξαρτάται από οργανωμένες ομάδες ανθρώπων, όπως είναι και τα σωματεία, όπως και εμείς. [...] Θεωρώ ότι πηγαίνουν τα αιτήματα παραπάνω. Ειδικά στην Ημαθία έχουμε 4 βουλευτές, τους ξέρουν όλοι, και τα θέματα του νομού μπορούν να εισακουστούν. Αν δε συμβεί αυτό και η τοπική κοινωνία δυσανασχετήσει δε θα είναι και προς όφελος αυτών που βρίσκονται στη Βουλή. Φυσικά, υπάρχει άμεση σχέση με το τι είδους κόμμα κυβερνάει». Θέτοντας στη βάση των επιχειρημάτων του τη δύναμη του εκλογικού σώματος στο τοπικό επίπεδο και πώς μπορεί να αυτή να γίνει μοχλός πίεσης. Παράλληλα ο Σ11 (45 ετών) θεωρεί πως τα ιδανικά είναι αυτά που τρέφουν τη δυναμική μιας συλλογικότητας, την κάνουν πιο εξωστρεφή στην κοινότητα και άρα με μεγαλύτερη επιρροή προς τα πάνω («Η συνεχής παρουσία του συλλόγου μας στα δρώμενα της πόλης και τα ιδανικά που αποπνέει σχετικά με την παράδοση [...] δίνει άλλο κύρος στο σύλλογό μας και θεωρούμαστε μία υπολογίσιμη δύναμη για το κράτος»).

Όσον αφορά τις περιβαλλοντικές ομάδες φαίνεται ότι κι εκεί ενυπάρχουν όλες οι απόψεις. Ξεκινώντας από τις πιο αισιόδοξες (3 περιπτώσεις), τις οποίες εκφράζει συνοπτικά ο Σ1 (45 ετών) μέσα από παραδείγματα «Φυσικά και επηρεάζουμε! Το έχουμε ζήσει να συμβαίνει ήδη 3 φορές. Όσα χρόνια υφίσταται η συλλογικότητα μέσα από 3 διαφορετικά δημοτικά συμβούλια και με 3 διαφορετικούς δημάρχους δεν πέρασε η εγκατάσταση των Α/Γ στο Βέρμιο. [...] Πριν από αυτές [τις εκλογές] είχαμε μαζέψει 2.500 υπογραφές από τους κατοίκους στο ερώτημα ναι ή όχι στις Α/Γ και αυτό υπήρξε ένας πολύ δυνατός μοχλός πίεσης. Τους πατάς εκεί που πονάνε, στην ψηφοθηρία τους. Επίσης είδαμε ότι η κινηματική μας δράση διαμόρφωσε πολιτικές αποφάσεις πολύ πρόσφατα που υπήρχαν ενεργές άδειες για τη θέση Τρούλο, οι οποίες αναιρέθηκαν». Σε αυτό ο Σ12 (35 ετών) συμπληρώνει: «Εννοείται ότι επηρεάζει η συλλογικότητα, αλλιώς δε θα είχαμε 12 χρόνια δράσης πίσω μας». Φυσικά υπάρχουν και οι πιο απογοητευμένοι/ες (Σ6, 33 ετών, Σ8, 28 ετών), καθώς βλέπουν και τις πιο απλές προσπάθειες να ‘σκοντάφτουν’ συχνά στις γραφειοκρατικές δυσλειτουργίες: «[...] είχαμε ζητήσει από το δήμο να ασβεστώσουμε τα δέντρα που βρίσκονται σε Φράγμα του Αλιάκμονα. Δεν μπορείς να φανταστείς τις δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε για να πάρουμε άδεια για να το κάνουμε αυτό» (Σ6, 33 ετών), είτε γιατί δε βλέπουν μαζική ανταπόκριση

των πολιτών σε περιβαλλοντικά ζητήματα, ως σημείο της εποχής μας, κάτι που συνεπάγεται και τη μη επιρροή πολιτικών αποφάσεων (Σ8, 28 ετών).

Μέσα από όλα τα παραπάνω αλλά και από επιπλέον σημεία των συνεντεύξεων, φάνηκαν τα δυνατά σημεία που μπορούν να ενισχύσουν την επιρροή των συλλογικοτήτων βάσης στην ασκούμενη Κοινωνική Πολιτική, όπως επίσης και οι ανασταλτικοί παράγοντες που την αποδυναμώνουν ή την απορρίπτουν εντελώς. Ξεκινώντας από τους δεύτερους, συνοπτικά θα λέγαμε ότι είναι οι εξής:

- Μεγάλα οικονομικά συμφέροντα σε σχέση με την μικρή οικονομική δύναμη των τοπικών συλλόγων: Σ5 (35 ετών), Σ10 (58 ετών). Ο δεύτερος λέει το εξής: *«Η ελεύθερη αγορά συρρικνώνει συνεχώς τον αγρότη, τον κτηνοτρόφο. [...] Άσε που τα μονοπώλια των εμπορών μας έχουν τσακίσει»*.
- Υπερεθνικές κοινωνικές πολιτικές που αγνοούν τις ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων: 4 περιπτώσεις. Ο Σ10 (58 ετών) το εκφράζει συνοπτικά: *«Καταρχάς οι αποφάσεις έρχονται απευθείας από την Ευρώπη στη βάση της αποτελεσματικότητας, οπότε εκεί τι να επηρεάσουμε εμείς; Η Ευρώπη πιέζει το Υπουργείο, το Υπουργείο πιέζει τους εμπόρους που είναι και οι μεσάζοντες και αυτοί πιέζουν τους κτηνοτρόφους. Και τελικά ο πρωτογενής τομέας στην Ελλάδα την πληρώνει»*. Ο Σ6 (33 ετών) συμπληρώνει: *«Οι ευρωπαϊκές πολιτικές δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες και τα προβλήματα των τοπικών κοινωνιών, παρά μόνο υπόσχονται επιδοτήσεις τις οποίες για να τις λάβει ο αγρότης πρέπει να υπακούσει στις δεσμεύσεις τους. [...] Παράλληλα, δημιουργείται και ένας άνισος ανταγωνισμός μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών»*.
- Δυσλειτουργική γραφειοκρατία: 2 περιπτώσεις
- Μειωμένος (γνωμοδοτικός) ρόλος των εκλεγμένων Δ.Σ. στις τοπικές κοινωνίες ως προς την άσκηση πιέσεων στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων (Υπουργείο, Κυβέρνηση, Ε.Ε.) για θέματα που τους αφορούν άμεσα: 4 περιπτώσεις

Από την άλλη μεριά οι παράγοντες που ευνοούν τις προσπάθειες συλλογικών φορέων, ειδικά για τα περιβαλλοντικά ζητήματα, είναι:

- Η μαζική συμμετοχή ως μοχλός πίεσης και όραμα για κοινωνική και περιβαλλοντική δικαιοσύνη: 4 περιπτώσεις. Ο Σ1 (45 ετών) αναφέρει: *«Ενεργός δράση και μεγάλη συμμετοχή της κοινωνίας. Το είδαμε να συμβαίνει στην Κρήτη, στην Τήνο [για το ζήτημα*

τοποθέτησης Α/Γ]. Οι άνθρωποι εκεί δρουν μαζικά και άμεσα και ο αγώνας τους έχει αποτέλεσμα. Η ένωση κάνει τη δύναμη!»

- Η περιρέουσα ατμόσφαιρα: «Αυτό που έγινε φέτος το καλοκαίρι στην Εύβοια και έφερε τη συζήτηση για τις Α/Γ στο προσκήνιο σε συνδυασμό με την κοινωνική πίεση λειτουργεί αποτρεπτικά στο να μπουν Α/Γ σε όλη την Ελλάδα». Σ1 (45 ετών). Σε αυτό εντάσσεται και η αντιμετώπιση των ατόμων που δρουν κινηματικά από την υπόλοιπη κοινωνία (π.χ. οι κινηματίες ως γραφικοί) (βλ. Εικόνα 6 στο Παράρτημα).
- Η ανάδειξη των άμεσων θετικών αποτελεσμάτων που έχει η περιβαλλοντική προστασία για τις ζωές των ανθρώπων: Σ8 (28 ετών), Σ13 (35 ετών). Ο πρώτος αναφέρει: «αν δείξεις στον κόσμο τι έχει να χάσει, τότε θα καταλάβει και την αξία του βουνού».
- Η εργασιακή ασφάλεια και η κάλυψη βασικών αναγκών των ανθρώπων: 4 περιπτώσεις. Ο Σ11 (45 ετών) λέει γι' αυτό: «Λείπει από τον κόσμο το όραμα για να έχει ενδιαφέρον και να διεκδικήσει και όλα ξεκινάνε από από την εργασία. Όταν ο άλλος εργάζεται και νιώθει ασφαλής με αυτό, τότε θα διεκδικήσει και ακόμα περισσότερα και για το περιβάλλον και για την τοπική κοινωνία και για όλα».
- Η ενεργώς συμμετοχή με τα κοινά του τόπου (π.χ. υποψηφιότητα στις δημοτικές εκλογές) ανθρώπων που προέρχονται 'από τα κάτω': Σ12 (35 ετών), Σ13 (35 ετών). Ο πρώτος αναφέρει: «Αλλά ξέρεις τι λείπει; Που εγώ, εσύ, οποιοσδήποτε είναι από εδώ και θέλει να κάνει κάτι καλύτερο στην περιοχή και δεν αναλαμβάνει την ευθύνη να πάει παραπάνω, να 'κατέβει' στις εκλογές ας πούμε, κι ας αποτύχει. Να προσπαθήσει τουλάχιστον».
- Η ενασχόληση με τα ζητήματα του τόπου από άτομα – επιστήμονες που συνδέονται με αυτόν με στόχο την επιστημονική τεκμηρίωση των αιτημάτων: «Πολλά παιδιά που είναι και από εδώ, κάνουν εργασίες για τον τόπο μας, όπως εσύ. Γιατί να μη γίνει μια επίσημη συνεργασία με κάποια ελληνικά πανεπιστήμια να γίνει μία πιο οργανωμένη δουλειά» Σ11 (45 ετών).

Επίσης σημαντικό ρόλο παίζει και η νομική υπόσταση που έχει μία συλλογικότητα, χωρίς να είναι απόλυτο. Όπως φάνηκε από την έρευνα, σύλλογοι που δεν υφίστανται ως νομικό πρόσωπο δικαίου, αποδεικνύεται πως έχουν μικρότερης δυναμικής επιρροή από αυτούς που καλύπτονται από ένα τέτοιο θεσμικό καθεστώς (Σ6, 33 ετών: «Έτσι κι αλλιώς δεν είμαστε νομικό πρόσωπο, ώστε να μπορούμε με κάποιον τρόπο να επηρεάσουμε πολιτικές αποφάσεις και είναι επιλογή μας

αυτό. [...] βασική αρχή της ομάδας μας είναι ότι αγαπάμε την φύση, το βουνό μας και αυτό είναι που μας ενώνει»).

Ακόμη, η συμμετοχική παρατήρηση στην πρώτη συνέλευση της συλλογικότητας στις 23/07/2021 (βλ. Εικόνα 10) ανέδειξε και τις δύο οδούς που μπορεί να επηρεαστεί η κοινωνική πολιτική μέσω των κινημάτων βάσης: η θεσμική, δηλαδή η νομική οδός όπου σύλλογοι και φορείς απευθύνονται σε ανώτερους φορείς για τη διεκπεραίωση των αιτημάτων τους και η κινηματική, δηλαδή μαζικές δράσεις όπως πορείες, συλλογή υπογραφών κ.ο.κ. Μέσα από τα λεγόμενα των ερωτώμενων φάνηκε ότι υπάρχουν παραδείγματα θετικής εξέλιξης και μέσω των δύο οδών, κάτι που επιβεβαιώνεται από παραδείγματα και στην υπόλοιπη χώρα⁴² (βλ. Εικόνες 12-14 στο Παράρτημα).

Τέλος, σε αυτό τον άξονα αναδύθηκε και πλήθος ζητημάτων, που υφίστανται στην περιοχή και κατά την άποψη των συμμετεχόντων/ουσών έχουν άμεση επιρροή στα τοπικά περιβαλλοντικά ζητήματα, καθώς εμποδίζει την ενασχόληση των κατοίκων με αυτά και ακόμα περισσότερο τη διεκδικητικότητά τους (4 περιπτώσεις). Τέτοια είναι: η ανεργία των νέων, το κλείσιμο βιοτεχνιών του δευτερογενή τομέα παραγωγής, η αστυφιλία και η ερήμωση των μικρών οικισμών, η απουσία λειτουργικών μέσων μαζικής μεταφοράς που απομονώνει τους μικρότερους οικισμούς από τα αστικά κέντρα, η απουσία της κρατικής συνδρομής στην τοπική κοινότητα (σε αυτό αναφέρθηκαν κυρίως συμμετέχοντες/ουσες από τη Νάουσα). Όπως αναφέρει ο Σ2 (50 ετών) ενδεικτικά ότι: *«Αν βιοποριστικά μία κοινωνία ζει καλά, μπορείς σταδιακά να επιβάλλεις και αυτές τις μορφές συντήρησης/προστασίας του περιβάλλοντος ευκολότερα. Αν οι άνθρωποι δε ζουν καλά, ποιο περιβάλλον θα σκεφτούν».*

⁴² Βλ. Βιβλιογραφία: Λυκεσάς, (07/10/2021).

3.4.5 «Στον αγώνα μπορούν να προσφέρουν όλοι! Συλλογική δράση και γνώση μπορούν να φέρουν την αλλαγή».

Σχετικά με την παρέμβαση επιστημών στην τοπική κοινότητα με στόχο την έρευνα, την ανάδειξη των ζητημάτων και τη δημιουργία προτάσεων για τη λύση αυτών οι συμμετέχοντες/ουσες εξέφρασαν πλήθος απόψεων με κοινή συνισταμένη των περισσότερων τη θετική αποδοχή μίας τέτοιας προσπάθειας. Εκφράστηκαν απόψεις που αφορούσαν τη συνδρομή επιστημόνων για τα ζητήματα του τόπου γενικά (4 περιπτώσεις), απόψεις πιο επικεντρωμένες σε θέματα που αφορούν τον πρωτογενή τομέα (γη, καλλιέργειες) και κατ' επέκταση περιβαλλοντικά ζητήματα (6 περιπτώσεις) και τέλος απόψεις σχετικά με την επιστημονική τεκμηρίωση της τοποθέτησης των Α/Γ στο Βέρμιο (6 περιπτώσεις).

Ξεκινώντας από την πρώτη άποψη, η επιστημονική συνδρομή συνδέθηκε ως σημαντική για την επίλυση των γενικότερων δυσκολιών που αντιμετωπίζει ο τόπος, κάτι που αναδύθηκε λίγο πολύ και σε προηγούμενους θεματικούς άξονες. Παράλληλα θεωρείται ότι καλό θα είναι η οποιαδήποτε επιστημονική προσπάθεια να γίνει από άτομα που θα έχουν κάποια σύνδεση με την περιοχή, όπως η καταγωγή τους (Σ11, 45 ετών), και παράλληλα σκοπός τους να είναι η καλύτερευση της ζωής των κατοίκων και όχι ιδιοτελείς σκοποί. Ο Σ2 (50 ετών) αναφέρει σε αυτό: *«Όσοι είναι να έρθουν και θέλουν να ασχοληθούν καλό θα είναι να το κάνουν γιατί το ζουν κι όχι βιοποριστικά γιατί θέλουν να μπουν στο τάδε πρόγραμμα για να εισρεύσει εισόδημα στην τσέπη τους. Αν το κάνουν γι' αυτό ας το αφήσουν καλύτερα. Για αυτούς που πραγματικά το θέλουν φαίνεται»*. Παράλληλα ο Σ4 (35 ετών) θεωρεί ότι κάτι τέτοιο θα συνδράμει και στην θετική αλλαγή της νοοτροπίας των κατοίκων: *«Πολλά παιδιά που έφυγαν για να σπουδάσουν αλλού μορφώθηκαν, ταξίδεψαν, έχουν άλλες νοοτροπίες και αν αποφασίσουν να γυρίσουν θα τις φέρουν εδώ. Αυτό όμως είναι κάτι που θα το δούμε τα επόμενα 20-30 χρόνια»*.

Οι περισσότεροι/ες αναφέρθηκαν στη συμμετοχή επιστημόνων όσον αφορά τις γεωργικές καλλιέργειες, με ποιους τρόπους θα βοηθούσε την ποιότητα των προϊόντων, αλλά και την εκμάθηση τρόπων που θα ενισχύουν την προστασία του περιβάλλοντος στη συνέχεια. Πάνω σε αυτό ο Σ6 (33 ετών) μας αναφέρει ότι: *«Παλιότερα ο δήμος είχε κάνει ενημερωτικές ημερίδες για τον κίνδυνο των τοξικών αποβλήτων που προκαλούνται από τη ρίψη των συσκευασιών των φυτοφαρμάκων, όπως και για τους τρόπους ραντίσματος των φυτών (συχνότητα, φάρμακα κλπ.) αλλά μέχρι εκεί»*. Επιπλέον κάτι τέτοιο θεωρήθηκε ιδιαίτερα σημαντικό από κάποιους/ες συμμετέχοντες/ουσες, καθώς σε πολλές περιπτώσεις οι εργαζόμενοι/ες του πρωτογενή τομέα αντί

να προάγουν την προστασία του περιβάλλοντος δρουν επιζήμια στο περιβάλλον στοχεύοντας μονομερώς στην αύξηση της παραγωγής και στα οικονομικά οφέλη (4 περιπτώσεις). Ο Σ6 (33 ετών) αναφέρει πάνω σε αυτό: *«[...] η νοοτροπία της υπερκατανάλωσης φυτοφαρμάκων/ λιπασμάτων που μόνο στόχο έχει την ποσοτική αύξηση της παραγωγής και το κέρδος, με [...] αντίκτυπο τις αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον»*. Ο Σ9 (45 ετών) συνεχίζει λέγοντας: *«Την επιστημονική καθοδήγηση πιστεύω ότι τη δέχονται καλύτερα σήμερα. Ειδικά οι αγρότες παρατηρώ ότι έχουν και πολύ μεγάλη ανάγκη από τη συνδρομή της επιστήμης, διότι βλέπουν άμεσα αποτελέσματα, αν την ακολουθήσουν»*. Κάτι που επιβεβαιώνει και ο Σ14 (55 ετών) ως αγρότης: *«Σίγουρα θα ήταν καλό να γίνει κάτι τέτοιο, γιατί προς το παρόν όσες ενημερώσεις έχουμε από τους γεωπόνους του συνεταιρισμού αφορούν πρακτικά ζητήματα των καλλιεργειών μας περιστασιακά και όχι σε σταθερή βάση»*. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο όμως υπογραμμίζεται ότι είναι απαραίτητη η σύζευξη την επιστημονικής τεκμηρίωσης με τη βιωμένη εμπειρία των επαγγελματιών (2 περιπτώσεις). Ο Σ2 (50 ετών) το εκφράζει αυτό συνοπτικά: *«Όταν μιλάμε για εξειδικευμένους επιστήμονες φυσικά και τους ακούμε, αλλά έχουμε [...] και την εμπειρία μας. Σημασία επίσης έχει και η συνεχής επιμόρφωση. Τα πανεπιστήμια δεν μπορούν να μεταδώσουν την εμπειρία της υπαίθρου, η οποία αποκτιέται μετά»*. Παράλληλα ο Σ9 (45 ετών) θεωρεί ότι τέτοιες προσπάθειες θα πρέπει *«να ξεκινάνε από την παρουσία του κράτους»*. Η Σ15 (52 ετών) υποστηρίζοντας αυτή την αναγκαιότητα της κρατικής παρέμβασης, εκφράζει και τις αμφιβολίες της καθώς: *«Οι αγρότες με πολύ μεγάλη δυσπιστία θα εμπιστεύονταν κάποιον εξωτερικό. Όλοι λένε 'στο δικό μου το χωράφι εγώ είμαι γεωπόνος' και 'θα μας πουν αυτοί από τα γραφεία τι θα κάνουμε στον τόπο μας;»*.

Ειδικά για το ζήτημα της εγκατάστασης αιολικού πάρκου στις κορυφές του Βερμίου αποτελεί κοινό αίτημα των περισσότερων (όπως φάνηκε στον Γ' θεματικό άξονα) ότι, είναι απαραίτητη η επιστημονική τεκμηρίωση από διεπιστημονική ομάδα, τόσο για την ίδια την εγκατάσταση, όπως αναφέρει ο Σ11 (45 ετών): *«Γενικά η χωροθέτηση θα πρέπει να γίνει στη βάση των ιδιαίτερων μικροπεριβαλλοντικών παραγόντων της περιοχής και να διαμορφωθούν ιδιαίτερα αναπτυξιακά σχέδια»*, όσο και για να ενημερωθούν οι κάτοικοι της περιοχής. Το αίτημα αυτό το εκφράζει με πολύ ωραίο τρόπο ο Σ3 (63 ετών): *«Ειδικά για τα αιολικά δεν έχει γίνει τίποτα τέτοιο και το χρειαζόμαστε. Μια επιστημονική ομάδα να έρθει να μας πει με απλά λόγια, το τονίζω, ότι θα βοηθήσουν εκεί κι εκεί και θα καταστρέψουν αυτά. Να μπορούμε να κατανοήσουμε σαν πολίτες τι πρόκειται να γίνει στον τόπο μας. [...] ακούμε μόνο φήμες και ό,τι μπορούμε να διαβάσουμε από μόνοι μας»*. Παράλληλα, η Σ13 (35 ετών), αναρωτιέται *«από πού θα έρθει αυτή η επιστημονική*

ομάδα και με ποιους σκοπούς», εκφράζοντας τις επιφυλάξεις της απέναντι σε οποιαδήποτε καλυμμένα συμφέροντα μπορεί να υπάρχουν κάτω από μία τέτοια προσπάθεια με σκοπό την τοποθέτηση των Α/Γ και όχι την αναγνώριση των αναγκών των κατοίκων. Να σημειωθεί σε αυτό το σημείο, ότι είναι αναμενόμενη η δυσπιστία των κατοίκων, καθώς υπάρχει μία ήδη βιωμένη εμπειρία⁴³ (βλ. Εικόνα 7 στο Παράρτημα). Σε αυτό έρχεται να συμφωνήσει και ο Σ1 (45 ετών), ο οποίος λέει ότι: *«Έχουμε συμμετάσχει και σε ενημερωτική συνάντηση με επιστήμονες που υποστήριζαν την εγκατάσταση Α/Γ, στο Δ.Σ. και τα επιχειρήματά τους ήταν απλά γελοία. Μας έφεραν τάχαμου μία έρευνα που έλεγε πόσο καλό κάνουν οι Α/Γ, η οποία όμως είχε γίνει για νησί και την έφεραν copy-paste και σε μας. Από εκεί καταλαβαίνεις ότι όλες αυτές οι κινήσεις δεν έχουν καν τη στοιχειώδη προσαρμογή στα τοπικά δεδομένα»*. Παρ' όλα αυτά δεν αναιρεί την αξία μιας επιστημονικής παρέμβασης και συνεχίζει λέγοντας: *«Θέλουμε επιστήμονες που νοιάζονται για την προστασία του περιβάλλοντος»*.

Κάποιοι/ες ερωτώμενοι/ες επίσης πρότειναν μάλιστα και τις ειδικότητες που θεωρούν ότι θα βοηθούσαν σε ένα τέτοιο εγχείρημα: ιστορικός, γεωλόγος, περιβαλλοντολόγος (Σ8, 28 ετών), μεταλλειολόγος, πολιτικός μηχανικός, δασολόγος, δικηγόρος, βοτανολόγος, ειδικός στον αγροτικό τουρισμό, επιστήμονες που να έχουν γνώση της χλωρίδας και της πανίδας του τόπου (Σ1, 45 ετών). Ιδιαίτερο σημείο προσοχής αποτελούν τα λεγόμενα του, ο οποίος εκτός όλων αυτών πρότεινε επιπλέον και την ειδικότητα του ψυχολόγου που θα έχει υποστηρικτικό ρόλο στα μέλη της περιβαλλοντικής ομάδας. Παράλληλα έκανε λόγο και για επιστήμονες που: *«να ξέρουν πώς [...] να μας οργανώσουν ως προς τους τρόπους που θα πρέπει να διεκδικούμε πέρα από το να αγωνιζόμαστε απλά, να έχουμε ένα πλαίσιο, να έχουμε κινηματική οργάνωση και ταυτόχρονα να μπορούν να δουν και κάποιες ιδιαίτερες ανάγκες που μπορεί να έχουν κάποιοι από εμάς [μέσα στη συλλογικότητα] που είναι πιο δυσκολεμένοι, οικονομικά, κοινωνικά [...] και να είναι σε θέση να προασπίζουν το περιβάλλον και τους κατοίκους [τα δικαιώματά τους]»*, στοιχεία τα οποία κατέχει η μεθοδολογία της κοινωνικής εργασίας, όπως αναδείχθηκε και από τη βιβλιογραφία (Payne, 2021 & Dominelli, 2018). Μπροστά σε αυτό το στοιχείο, ο Σ1 (45 ετών) εξέφρασε τον ενθουσιασμό του λέγοντας ότι *«χρειάζεται όμως να είναι κινηματικοί κοινωνικοί λειτουργοί,[...] που θα*

⁴³ Να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι αποσπασματικά έχουν γίνει έρευνες στο παρελθόν που να αφορούν το συγκεκριμένο ζήτημα αλλά χρηματοδοτούνται από τις ίδιες τις εταιρείες που θέλουν να εγκαταστήσουν ΑΠΕ στο Βέρμιο. Πιο πρόσφατη είναι αυτή της εταιρείας 'Αιολική Βερμίου Α.Ε.' (2020): https://www.naoussa.gr/files/8_%CE%95%CE%9F%CE%91_%CE%92%CE%95%CE%A1%CE%9C%CE%99%CE%9F_V11_9_10_2020_SIGNED.pdf. Ταυτόχρονα, δεν έχουν συμβάλει, ως τώρα, στην ξεκάθαρη απάντηση των ερωτημάτων που θέτουν οι κάτοικοι (βλ. Παράρτημα – Εικόνα 7).

μπορούσαν να ενημερώσουν τον κόσμο με απλά λόγια και να τον καταλάβουν [να τον συναισθανθούν]».

3.4.6 Οι άνθρωποι προτείνουν λύσεις για τα προβλήματα του τόπου τους: Διεκδικώντας την κοινωνική αλλαγή μέσα από υπαρκτές λύσεις.

Στο σημείο αυτό οι ερωτώμενοι/ες έδωσαν κυρίως τις προτάσεις τους στα προβλήματα που ανέφεραν ότι αντιμετωπίζουν στην περιοχή τους στον τρίτο θεματικό άξονα. Οι απαντήσεις ‘διαχωρίστηκαν’ ως προς την κατεύθυνση των προτάσεων, αυτές που στοχεύουν στα άμεσα ζητήματα της περιοχής και αυτές που απευθύνονται σε μάκρο επίπεδο.

Ξεκινώντας από τις πρώτες, φαίνεται το ζήτημα της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας και άρα κινήτρων για να παραμείνουν οι νέοι στον τόπο αποτελεί την πρώτη προτεραιότητα των περισσότερων. Ο Σ11 (45 ετών) αναφέρεται σε αυτό με δύο λόγια: *«Η διεκδίκηση απαιτεί και μία ενέργεια που ο κόσμος δεν την έχει αυτή την στιγμή. Η σιγουριά της εργασίας δίνει και μια ατομική ασφάλεια που ταυτόχρονα γίνεται κοινωνική ευημερία»*. Κάτι τέτοιο θα επιτευχθεί *«δίνοντας αξία στα ορυχεία του τόπου που είναι τα αξιοθέατα και η φυσική ομορφιά του»* (Σ1, 45 ετών):

- με την ενίσχυση του αγροτουρισμού στην περιοχή μέσα από πρωτότυπες ιδέες: 8 περιπτώσεις (π.χ. ο οινοτουρισμός, τουριστική σύνδεση μεταξύ των πόλεων Βέροιας – Νάουσας – Έδεσσας, διαχείριση μονοπατιών, κ.ο.κ.),
- με την ανάδειξη και ορθή διαχείριση των ιστορικών χώρων και μνημείων των πόλεων (και έξω από αυτές): 4 περιπτώσεις,
- με την προστασία και ανάδειξη του φυσικού περιβάλλοντος: 4 περιπτώσεις,
- με την ενίσχυση του πρωτογενή τομέα παραγωγής (γεωργία, κτηνοτροφία): 2 περιπτώσεις
- με την επίλυση καθημερινών πρακτικών ζητημάτων πρόσβασης, όπως οι μετακινήσεις: 2 περιπτώσεις,
- με την ενίσχυση ευάλωτων ατόμων και οικογενειών στις τοπικές κοινότητες: 2 περιπτώσεις.

Αναφερόμενοι/ες στα περιβαλλοντικά ζητήματα οι συμμετέχοντες/ουσες θεωρούν πως για να λυθούν αυτά πρέπει να υπάρξει βιωματική νοηθεσία των παιδιών και όχι μόνο εκπαιδευτικά (Σ2, 50 ετών, Σ7, 22 ετών), ώστε να αναπτυχθεί η σύνδεσή τους με την φύση μέσα στην οποία μεγαλώνουν, ώστε να την προστατεύουν και να προσπαθούν γι’ αυτό (Σ7, 22 ετών, Σ8, 28 ετών). Παράλληλα είναι πολύ σημαντικό από τους πολίτες να αναγνωρίσουν την πολιτική διάσταση της προστασίας του Βερμίου πέρα από τη φυσιολατρική (*«Το βουνό είναι ζήτημα*

πολιτικό») (Σ8, 28 ετών, Σ12, 35 ετών). Και ακόμα περισσότερο να αναλάβουν δράση μέσα από την ανάληψη ευθύνης και να ασχοληθούν με τα κοινά τόσο για τις φυσικές ομορφιές τους όσο και για τα υπόλοιπα ζητήματα (Σ12, 35 ετών, Σ13, 35 ετών). Επιπλέον, είναι απαραίτητη η ουσιαστική παρουσία των δημοτικών αρχών όσον αφορά ζητήματα περιβαλλοντικών καταστροφών (Σ14, 55 ετών). Όσον αφορά τους Α.Σ. προτείνεται να αφηθεί χώρος σε ικανές ηγετικές μορφές, που θα προέρχονται από τα κάτω, χωρίς προϋποθέσεις (Σ6, 33 ετών).

Όλα τα παραπάνω βέβαια συνδέονται με τις ασκούμενες πολιτικές, οι οποίες κρίνεται από τα άτομα ότι πρέπει να αλλάξουν άμεσα, έχοντας στόχο την πρόληψη των κοινωνικών προβλημάτων και όχι την εκ των υστέρων επίλυσή τους (Σ3, 63 ετών) και βάζοντας σε προτεραιότητα την ευζωία των πολιτών και όχι την ενίσχυση των ιδιωτών/εταιρειών (Σ6, 33 ετών). Κάτι τέτοιο θα ενισχύσει και την εμπιστοσύνη μεταξύ πολιτών και κράτους (Σ15, 52 ετών), ενώ ταυτόχρονα χρειάζεται και αλλαγή νοοτροπίας από μέρους των πολιτών ως προς τη σχέση τους με αυτό. Ακόμα είναι απαραίτητο να υπάρξει ενεργή σύνδεση μεταξύ εθνικών και διεθνών πολιτικών με προτεραιότητα την ευζωία των ανθρώπων στις τοπικές κοινότητες (Σ7, 22 ετών, Σ14, 55 ετών).

Σε ιδεολογικό και κοινωνικό επίπεδο χρειάζεται η αναγνώριση των θέσεων του καπιταλισμού, των επιπτώσεων του νεοφιλεύθερου καπιταλιστικού αναπτυξιακού μοντέλου στις τοπικές οικονομίες μέσω της χρηματιστικοποίησης της αγοράς φυσικών πόρων, στον οποίο *«συμβαίνουν πράγματα που δεν μπορούμε να τα σταματήσουμε γιατί αυτός που έχει πολλά θέλει και περισσότερα»* (Σ2, 50 ετών). Παρ' όλα αυτά μπορεί να γίνει *«προσπάθεια αλλαγής μέσα από την πολιτική πρωτοβουλία [από τα πάνω]»* (Σ9, 45 ετών), να ασκηθούν πιέσεις από τα κάτω (Σ7, 22 ετών), ξεκινώντας ακόμα ίσως και μία *«επανάσταση από κάτω»* (Σ1, 45 ετών). *«Η χρήση της πολιτικής ορθότητας ως μέσο πολιτικής νομιμοποίησης [να αποκτήσει ξανά το νόημά της], γιατί τελικά σε πολλές περιπτώσεις καταπατά και βασικές αρχές της δημοκρατίας. Ειδικά στην περίοδο του covid [συνέβη]»* (Σ6, 33 ετών). Ταυτόχρονα, να αντιμετωπιστούν τα κοινωνικά προβλήματα (ρατσιστικός λόγος, σεξιστικές συμπεριφορές, περιβαλλοντικές καταστροφές) ως προς ρίζα τους και από εκεί να ξεκινήσει και η λύση τους (Σ7, 22 ετών). Για όλα τα παραπάνω αλλά και γενικότερα η ανάπτυξη της παιδείας αποτέλεσε έναν καθοριστικό παράγοντα για πολλούς/ές (7 περιπτώσεις), με άμεση επιρροή και στην αλλαγή νοοτροπίας (Σ7, 22 ετών). Τα ιδανικά και το όραμα να αποκτήσουν και πάλι αξία στη ζωή των ανθρώπων (Σ11, 45 ετών) και παράλληλα να

δοθεί έμφαση στις πραγματικές αξίες της ζωής (σεβασμός, φροντίδα, αγάπη για το περιβάλλον) (Σ2, 50 ετών, Σ4, 35 ετών).

Εν κατακλείδι, οι άνθρωποι εκφράζουν ως αίτημα την κάλυψη θεμελιωδών δικαιωμάτων και προσπαθούν για αυτό μέσα στην καθημερινότητά τους. Αυτό είναι το σημείο που η Κοινωνική Πολιτική καλείται να κατευθύνει τις παρεμβάσεις της, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψιν τις ανάγκες τους. Συνοψίζοντας, λοιπόν, τις όψεις της πίστης στην κοινωνική αλλαγή που εκφράστηκαν, αναφέρονται τα λόγια του Σ12 (35 ετών) ως απάντηση στο ερώτημα «τι θα ευχόσασταν για το μέλλον»: *«Αυτό που είναι και η προσδοκία μου [μέσα από τη συμμετοχή μου στην περιβαλλοντική συλλογικότητα], να μη χρειάζεται να υπάρχουμε αύριο».*

3.4.7 Συμπεράσματα από την έρευνα πεδίου.

Συνοψίζοντας τα πιο καίρια σημεία της ανάλυσης των ευρημάτων αναδεικνύεται πως η σχέση των κατοίκων με το φυσικό περιβάλλον είναι ιδιαίτερα ισχυρή. Παράλληλα, η ποιότητα της σύνδεσης τους με τις συλλογικές πρωτοβουλίες, στις οποίες συμμετέχουν εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και έχει δυναμική εξέλιξη (Porta & Diani, 2010). Η σχέση αυτή επηρεάζει αντίστοιχα και το δυναμισμό των δράσεων της κάθε ομάδας, ανάλογα και μέσα στο πεδίο στο οποίο δρουν. Αυτό έχει απόρροια και στους τρόπους και στο φάσμα των κοινωνικών πολιτικών που δύνανται να επηρεάσουν. Ταυτόχρονα, η ύπαρξη εξωγενών πιεστικών παραγόντων, όπως οι διεθνείς πολιτικές δυσχεραίνουν την επιρροή αυτών των φορέων στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής. Παράλληλα αναδύονται και τα σημεία εκείνα που οι συλλογικές πρωτοβουλίες δύνανται να παρέμβουν στη διαμόρφωση κοινωνικής πολιτικής, έχοντας όμως και κάποια όρια τα που τοποθετεί το υπάρχον οικονομικό νεοφιλελεύθερο οικονομικό σύστημα κατά γενική ομολογία (Νικολόπουλος, 2021). Σε τέτοιου είδους προσπάθειες σημαντικό ρόλο παίζει η συμμετοχικότητα των ενδιαφερομένων και οι βλέψεις των ηγετικών μορφών που αναδεικνύονται.

Μέσα από τις περισσότερες συνεντεύξεις φάνηκε, πως το ζήτημα της τοποθέτησης των Α/Γ στο Βέρμιο έχει επιφέρει σύγχυση και διχασμό μεταξύ των κατοίκων, έχοντας όμως και ως κοινό αίτημα για επιστημονική έρευνα και τεκμηρίωση πάνω στο ζήτημα που θα μεταφερθεί στην τοπική κοινότητα με εκλαϊκευμένο τρόπο. Μία τέτοια παρέμβαση θα περιγράφει και θα αναλύει τις συνθήκες ζωής, τα ενισχυτικά σημεία για την καλύτερη δυνατή ανάπτυξη της περιοχής και των κατοίκων της, και θα λειτουργούσε θετικά, έχοντας πάντα στο επίκεντρο την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και των ίδιων των ανθρώπων. Η προσέγγιση της Οικολογικής – ‘Πράσινης’ Κοινωνικής Εργασίας θα μπορούσε να συνδράμει θετικά μέσω των μεθοδολογικών της εργαλείων, ενισχύοντας τις διεκδικήσεις των ομάδων και ενδυναμώνοντας τα άτομα-πολίτες. Δύναται να αναγνωρίσει τα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι (ανεργία, φτώχεια, έμφυλη βία κ.ο.κ.) (Dominelli, 2018), προσπαθώντας για την επίλυσή τους και λειτουργώντας στη βάση μιας διεπιστημονικής ομάδας διαφόρων ειδικοτήτων από τις φυσικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, κάτι που προτείνεται και βιβλιογραφικά (Τρουμπής, 2005).

Οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα, όπως η ανεργία, εμποδίζουν τους κατοίκους να διεκδικήσουν την προστασία του περιβάλλοντος σε πολλές περιπτώσεις. Η ασκούμενη Κοινωνική Πολιτική καλείται να προστατέψει τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών και κατ’ επέκταση και την φύση, έχοντας προληπτική θέαση των περιβαλλοντικών καταστροφών.

Παράλληλα, απαιτούνται εξισορροπητικές πολιτικές παρεμβάσεις ανάμεσα στο τοπικό και το εθνικό ή/και διεθνές επίπεδο, και επίλυση άλλων κοινωνικών ζητημάτων όπως η έμφυλη ισότητα.

Εν κατακλείδι, οι πολίτες καλούνται να αναλάβουν τις ευθύνες που τους αναλογούν, μέσα από τις καθημερινές τους πρακτικές, απαιτώντας και από την ίδια την πολιτεία να τους υποστηρίξει με τις αντίστοιχες πολιτικές παρεμβάσεις, έχοντας το βλέμμα στη δική τους ευζωία και την παραμονή στον τόπο τους, μέσα σε ένα υγιές και όμορφο περιβάλλον (φυσικό και οικιστικό).

Συμπεράσματα – Συζήτηση

Τα περιβαλλοντικά ζητήματα ολοένα και αυξάνονται αποκτώντας ποικίλες εκφάνσεις, από την υποβάθμιση των φυσικών πόρων μέχρι την ενεργειακή κρίση και την εξάπλωση πανδημιών, οξύνοντας τις κοινωνικές ανισότητες. Οι επιρροές αυτών από το τοπικό στο παγκόσμιο επίπεδο και αντίστροφα και παράλληλα σε διαφορετικούς τομείς της ζωής των ανθρώπων δείχνουν σε πολίτες, επιστημονική κοινότητα και κυβερνώντες την αναγκαιότητα σοβαρών παρεμβάσεων με σαφείς στόχους.

Η παρούσα διπλωματική εργασία προσπάθησε να αναδείξει τους τρόπους που οι συλλογικές πρωτοβουλίες πολιτών δύνανται να επηρεάσουν την ασκούμενη κοινωνική πολιτική ώστε να αντιμετωπιστούν οι περιβαλλοντικές καταστροφές και οι απόρροιές τους. Το Βέρμιο αποτέλεσε μία μελέτη περίπτωσης περιβαλλοντικών διακυβευμάτων, αναδεικνύοντας τις απόψεις και τα νοήματα που δίνουν οι άνθρωποι στην ύπαρξη φυσικού περιβάλλοντος στη ζωή τους όπως και τη συμμετοχή τους σε συλλογικούς φορείς, έχοντας θετικό πρόσημο. Μέσω των συνεντεύξεων και της συμμετοχικής παρατήρησης αναδύθηκαν οι τρόποι που οι άνθρωποι υιοθετούν αυθόρμητα και οργανωμένα, για να προστατεύσουν τον φυσικό τους χώρο μέσα στο ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό σύστημα που ζουν, αντιμετωπίζοντας τα ζητήματα που προκύπτουν. Φυσικά, το σύνολο των πληροφοριών δεν ανταποκρίνεται σε όρους καθολικότητας (Τσιώλης, 2014), αλλά κυρίως ως αφορμή για περαιτέρω έρευνα και σκέψη.

Σε όλη την εξέλιξη της εργασίας έγινε σαφές πώς η αλλοτρίωση του ανθρώπου από το φυσικό του περιβάλλον εξαιτίας του νεοφιλελεύθερου αναπτυξιακού μοντέλου αποτελεί τη βάση των περιβαλλοντικών καταστροφών (Νικολόπουλος, 2021). Μέσω των προσεγγίσεων της πολιτικής οικολογίας το περιβάλλον αποκτά ξανά το νόημά του στη ζωή του ανθρώπου (Σκορδούλης, 2020), παρέχοντας ένα πλούσιο θεωρητικό πλαίσιο για την Κοινωνική Πολιτική, κάτι που επιτυγχάνουν και οι ίδιοι οι άνθρωποι βιωματικά μέσα από τη σχέση τους με την φύση και τις διεκδικήσεις τους. Οι ίδιοι, δρώντας συλλογικά μέσα στους φορείς, τυπικούς και άτυπους, επηρεάζουν έμπρακτα την ασκούμενη κοινωνική πολιτική, αλλά εντός των υπαρκτών ορίων του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος. Ταυτόχρονα αναδεικνύουν στους σχεδιαστές της κοινωνικής πολιτικής (policy makers) την αξία των συλλογικών πρωτοβουλιών βάσης ως μέθοδο διαμόρφωσης κοινωνικής πολιτικής από τα κάτω (bottom up), με σαφή στόχο την ευημερία των ανθρώπων μέσα σε ένα υγιές φυσικό περιβάλλον ως θεμελιώδες και καθολικό δικαίωμά τους.

Ακόμη, αιτούνται τη συνδρομή της επιστημονικής κοινότητας που να εμφορείται από τους ίδιους στόχους και σε αυτό το σημείο ανταποκρίνεται η επαγγελματική προσέγγιση της Οικολογικής – ‘Πράσινης’ Κοινωνικής Εργασίας. Οι επαγγελματίες κατέχοντας ρόλο διαμεσολαβητή (advocacators) μεταξύ ασκούμενης Κοινωνικής Πολιτικής και αναγκών των ανθρώπων, είναι σε θέση να προάγουν τα αιτήματά τους μέσω της αναλυτικής καταγραφής των βιωμένων εμπειριών τους, παρέχοντας ένα χρήσιμο σύνολο ερευνητικών δεδομένων στους σχεδιαστές πολιτικών (policy makers) (Dominelli, 2018). Απόρροια αυτού θα είναι η διαμόρφωση θεσμικών παρεμβάσεων με ουσιαστικό αντίκρισμα στις ανάγκες των ανθρώπων (κοινωνικών και περιβαλλοντικών) (top-down) (Noble, 2018). Ως εκ τούτου τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά δικαιώματα θα πρέπει να τοποθετηθούν στο επίκεντρο ως ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης και η Κοινωνική Πολιτική ως τέτοια καλείται να τα αντιμετωπίσει (Wallimann, 2013). Τα περιβαλλοντικά κινήματα και τα κινήματα βάσης στην Ελλάδα και τον κόσμο, ταυτίζονται με αυτή την αρχή μέσω των διεκδικήσεων για περιβαλλοντική δικαιοσύνη (Αποστολοπούλου, 2021) και η κοινωνική πολιτική θα πρέπει να τα αφουγκραστεί ως ένα μέσο που εκφράζει συλλογικές ανάγκες. Για όλους τους παραπάνω λόγους αναδεικνύεται και το αίτημα διαμόρφωσης ενός ξεκάθαρα και ξεχωριστού πεδίου Περιβαλλοντικής Κοινωνικής Πολιτικής.

Το επιμέρους ζήτημα της ραγδαίας εξάπλωσης των ΑΠΕ σε όλη την Ελλάδα, μέσω αιολικών και φωτοβολταϊκών πάρκων, υιοθετώντας το ίδιο παραγωγικό μοντέλο που δημιούργησε την οικολογική κρίση, αποτελεί κρίσιμο πεδίο όπου οι κοινωνικοί επιστήμονες θα πρέπει να παρέμβουν. Σκοπός των παρεμβάσεων αυτών είναι η θέσπιση ορίων στο εύρος χρήσης των ΑΠΕ και ιδιαίτερα στα ζητήματα της κλίμακας και της τοπικής συμμετοχής (σχεδιασμός, διακυβέρνηση του πόρου, διανομή του πλεονάσματος), ώστε οι ίδιες να γίνουν ωφέλιμες στις τοπικές κοινότητες ανταποκρινόμενες στις επιμέρους ανάγκες και με όρους ηθικής διαχείρισης των φυσικών πόρων (Siamanta, 2021). Η ανάγκη ανάδειξης του περιβάλλοντος ως πεδίο κεντρικής σημασίας, της κοινωνικής πολιτικής, γίνεται ακόμα μεγαλύτερη, καθώς αφορά όλους τους πολίτες, ξεπερνώντας κοινωνικά, οικονομικά και γεωγραφικά κριτήρια (Wallimann, 2013 & Mama, 2013). Αυτή την στιγμή, και κάτω από την πίεση των παγκόσμιων περιβαλλοντικών και ενεργειακών κρίσεων, ως νέα «δόγματα του σοκ», η επιστημονική κοινότητα θα πρέπει να πάρει ξεκάθαρες συνειδητές αποφάσεις σχετικά με τους στόχους της (Klein, 2010): αν θα λειτουργήσει υπέρ των δικαιωμάτων ανθρώπων και περιβάλλοντος ή υπέρ μίας φαινομενικής οικονομικής μεγέθυνσης.

Ολοκληρώνοντας, αναδύθηκε και το βαθύτερο ερώτημα όλης της εργασίας αποτέλεσε και το ξεκίνημά της: η αξία της φύσης για τον άνθρωπο από την οποία απορρέουν και οι τρόποι που ο ίδιος δρα μέσα σε αυτή (Δεκλερής, 2005). Δίνοντας την αξία που αρμόζει ως άτομα και ως επιστήμονες στο φυσικό περιβάλλον, αντίστοιχη κατεύθυνση θα έχουν και οι παρεμβάσεις μας. Γι' αυτό είναι καιρός τώρα, περισσότερο από ποτέ, να αντιληφθούμε όλοι/ες αυτό που έγραψε ο Καζαντζάκης στην *Ασκητική* το 1923: ««Είμαστε ένα. Από το τυφλό σκουλήκι στο βυθό του ωκεανού ως την απέραντη παλαίστρα του Γαλαξία. [...]. Αν έντονα όλοι πεθυμήσουμε, αν οργανώσουμε όλες τις ορατές κι αόρατες δυνάμεις της γης και τις ρίζουμε προς τ' απάνω, αν παντοτινά άγρυπνοι όλοι μαζί παραστάτες παλέψουμε – το Σύμπαντο μπορεί να σωθεί».

Πηγές – Βιβλιογραφία

Πηγές

Α΄ Νόμοι, Υπουργικές Αποφάσεις & Ευρωπαϊκές Οδηγίες

Εθνικό Τυπογραφείο-Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (2010). ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3827 Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης του Τοπίου. [Πρόσβαση στις 31/12/2021]. <<https://ypen.gov.gr/wp-content/uploads/2020/11/3827.2010-%CE%A6%CE%95%CE%9A-%CE%9130.pdf>>.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (11/12/2019). Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών: **Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία**. Βρυξέλλες. [Πρόσβαση στις 07/02/2022]. <https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF>.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (18/11/2020). Ανακοίνωση της Επιτροπής: **Έγγραφο καθοδήγησης για τα έργα αιολικής ενέργειας και τη νομοθεσία της ΕΕ για την προστασία της φύσης**. [Πρόσβαση στις 14/12/2021]. <https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/management/docs/wind_farms_el.pdf>.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο – Συμβούλιο (21/04/2004). *ΟΔΗΓΙΑ 2004/35/EK σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας*. Στο: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. [Πρόσβαση στις 28/01/2022] <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0035&from=EN>>.

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο-Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Σ.-Σ.Ε.Ε.). (2021). Διάσκεψη κορυφής για την κλιματική αλλαγή COP26. [Πρόσβαση στις 27/11/2021]. <<https://www.consilium.europa.eu/el/policies/climate-change/paris-agreement/cop26/>>.

Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας (ΥΠΕΝ). (2021). Μακροχρόνια Στρατηγική για το 2050. [Πρόσβαση στις 27/11/2021]. <https://ypen.gov.gr/wp-content/uploads/2020/11/lts_gr_el.pdf>.

Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας & Δημοσίων Έργων (ΥΠΕΧΩΔΕ). (2007). *Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων του Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τις ΑΠΕ*. ENVIROPLAN ΜΕΛΕΤΗΤΙΚΗ Α.Ε. Αθήνα.

Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού. Ορισμός της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. [Πρόσβαση στις 31/12/2021]. <<http://ayla.culture.gr/orismos-apk/>>.

Β΄ Στοιχεία από την ΕΛΣΤΑΤ

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2021). Μητρώο Δήμων, Κοινοτήτων και Οικισμών, 2021. [Πρόσβαση στις 03/12/2021]. <<https://www.statistics.gr/statistics/-/publication/SKA01/->>.

Γ΄ Χρήσιμα sites

ΑΙΟΛΙΚΗ ΒΕΡΜΙΟΥ Α.Ε. (2020). *Μελέτη Ειδικής Οικολογικής Αξιολόγησης για την Εγκατάσταση Πέντε ΑΣΠΗΕ Συνολικής Ισχύος 315,00 MW στο Όρος Βέρμιο*. [Πρόσβαση στις 18/02/2022]. <https://www.naoussa.gr/files/8_%CE%95%CE%9F%CE%91_%CE%92%CE%95%CE%A1%CE%9C%CE%99%CE%9F_V11_9_10_2020_SIGNED.pdf>.

Αλπέρτη, Ι. (2019). *Ψυχική Ανθεκτικότητα*. Στο: Επίσημο site της ΑμΚΕ ΙΑΣΙΣ. [Πρόσβαση στις 07/03/2022]. <<https://www.iasismed.eu/%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CE%B5%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1/>>.

Επίσημη ιστοσελίδα για την τουριστική ανάδειξη της Ηρωικής Πόλης της Νάουσας. [Πρόσβαση στις 03/12/2021]. <<https://visitnaoussa.gr/el>>.

Επίσημη ιστοσελίδα για την τουριστική ανάδειξη της πόλης της Βέροιας. [Πρόσβαση στις 03/12/2021]. <<http://discoververia.gr/>>.

EPT News. (06/04/2022). *Φον ντερ Λάιεν στο ΕΚ: Ο πόλεμος στην Ουκρανία επιταχύνει την πράσινη μετάβαση και την κοινή άμυνα*. [Πρόσβαση στις 07/04/2022]. <<https://www.ertnews.gr/eidiseis/diethni/fon-nter-laien-sto-ek-o-polemos-stin-oykrania-epitachynei-tin-prasini-metavasi-kai-tin-koini-amyna/>>.

Λιάλιος, Γ. (06/03/2020). **Καταγγελία στην Ε.Ε. για τα αιολικά πάρκα σε περιοχές Natura**. Στο: Εφημερίδα Καθημερινή (on line). [Πρόσβαση στις 13/12/2021]. <<https://www.kathimerini.gr/society/1067802/kataggelia-stin-e-e-gia-ta-aiolika-parka-se-perioches-natura/>>.

Λυκεσάς, Α. (07/10/2021). **Νίκησαν οι κάτοικοι του «Μπλόκου Νυμφαίου»**. Στο: Εφημερίδα των Συντακτών (on line). [Πρόσβαση στις 08/10/2021]. <https://www.efsyn.gr/ellada/periballon/313582_nikisan-oi-katoikoi-toy-mplokoy-nymfaioy>.

Μποζίνης, Σ. (10/03/2021). **Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας - Αιολικά πάρκα στην Ελλάδα - Απόψεις για το Βέρμιο**. Στο: <https://faretra.info/> - Ειδησιογραφικό site του Ν. Ημαθίας. [Πρόσβαση στις 13/12/2021]. <<https://faretra.info/2021/03/10/ananeosimes-piges-energeias-aiolika-parka-stin-ellada-apopseis-gia-to-vermio-grafei-o-stergios-bozinis/>>.

Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) (2011). *Οδεύοντας προς την πράσινη ανάπτυξη*. [Πρόσβαση στις 25/01/2021]. <<https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264111318-sum-el.pdf?expires=1645553595&id=id&accname=oid020862&checksum=AEEF15184B115843016D9A4B0B946D2C>>.

Πρόγραμμα Καλλικράτης (2010). *Η Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης: 16. Νομός Ημαθίας*. [Πρόσβαση στις 03/12/2021]. <<https://www.kallikratis.org/dimoi-systasi-dimon-nomos-imathias/>>.

Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας (ΡΑΕ). (2021). *Ενημερωτικό Σημείωμα της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας (ΡΑΕ) Σχετικά με την Αδειοδότηση Έργων Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) για Παραγωγή Ηλεκτρικής Ενέργειας*. [Πρόσβαση στις 20/10/2021]. <<https://www.rae.gr/wp-content/uploads/2021/10/%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F-%CE%A3%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%99%CE%A9%CE%9C%CE%91-%CE%A4%CE%97%CE%A3-%CE%A1%CE%91%CE%95-%CE%A3%CE%A7%CE%95%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%91-%CE%9C%CE%95-%CE%A4%CE%97%CE%9D-%CE%91%CE%94%CE%95%CE%99%CE%9F%CE%94%CE%9F%CE%A4%CE%97%CE%A3%CE%97-%CE%91%CE%A0%CE%95-%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%9F.pdf>>.

Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας (ΡΑΕ). Επίσημο site: <https://www.rae.gr/sxetika-me-ti-rae/>. [Πρόσβαση στις 20/10/2021].

Τράπεζα της Ελλάδος (07/04/2022). Δελτίο Τύπου: Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2021. [Πρόσβαση στις 08/04/2022]. <<https://www.bankofgreece.gr/enimerosi/grafeio-typoy/anazhthsh-enhmerwsewn/enhmerwseis?announcement=8dfdb0ff-1a1b-46b0-9f45-afab3cc0a031>>.

European Parliament (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο). (2021). *The concept of 'climate refugee': Towards a possible definition*. [Πρόσβαση στις 13/12/2021]. <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698753/EPRS_BRI\(2021\)698753_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698753/EPRS_BRI(2021)698753_EN.pdf)>.

International Federation of Social Workers (IFSW). [Πρόσβαση στις 30/10/2021] <<https://www.ifsw.org/>>.

Naousa News – Ηλεκτρονική Εφημερίδα της Νάουσας (12/12/2021). Δυναμική πορεία διαμαρτυρίας μέσα στη Νάουσα, ενάντια στα Αιολικά Πάρκα στο Βέρμιο (Φωτορεπορτάζ, video). [Πρόσβαση στις 12/12/2021]. <<https://www.naousanews.gr/index.php/naousa/naousa-politiki/item/14427-dynamiki-poreia-diamartyrias-mesa-sti-naousa-enantia-sta-aiolika-parka-sto-vermio-fotoreportaz-video>>.

Howard, R. (2017). *Tilos, Greece: the first island in the Med to run entirely on wind and solar power*. At: The Guardian (on line newspaper). [Πρόσβαση στις 04/03/2022]. <https://www.theguardian.com/travel/2017/jun/15/tilos-greece-renewable-energy-wind-solar-power>.

Struggles for Land and Natural Resources Forum. (2021). Γενική παρουσίαση των θέσεων του Κινήματος των «Χωρίς Γη». [Πρόσβαση στις 25/08/2021]. <<https://strugglesforlandforum.net/en/appel-a-mobilisation/>>.

Via Campesina. (2021). Επίσημος ιστότοπος του παγκόσμιου δικτύου περιβαλλοντικών κινημάτων «Via Campesina». <<https://viacampesina.org/en/who-are-we/what-is-la-via-campesina/>>. [Πρόσβαση στις 25/08/2021].

Δ' Χρήσιμα βίντεο και ντοκιμαντέρ

Αλατράς, Ν., Πλιάκος, Κ., Κουρεμένος, Α., Θεοφιλοπούλου, Κ., Αιγινίτη, Δ., Σταθιάς, Κ., Βαρδαρός, Κ., Αγγελή, Μ. & Higazi, L. (Ομάδα Παραγωγής). Αλατράς, Ν. (Σκηνοθεσία). «*Ασκός του Αιόλου-Windbag of Aeolus*». <<https://www.youtube.com/watch?v=DOYWmxr4GsM>>. Ελλάδα.

Παυλάκης, Δ. (1/12/18). Ομιλία: «*Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας: Ενεργειακά ατελέσφορες, Οικονομική Απάτη, Περιβαλλοντικό Θέατρο*» στην Ημερίδα: "Οι Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας: Μύθοι και Αλήθειες". <<https://www.youtube.com/watch?v=ObVGyRMQSQg>>. Ελλάδα.

Φωτογραφικές Αναζητήσεις - Μπιλιούρης, Ν. & Σταυριανίδου, Μ. (Παραγωγή). Φωτογραφικές Αναζητήσεις - Μπιλιούρης, Ν. & Σταυριανίδου, Μ. (Σκηνοθεσία). «*Ανεμογεννήτριες στο Βέρμιο - Άλλος ένας παράδεισος που κινδυνεύει*». <<https://www.youtube.com/watch?v=AjGcYTguq00>>. Ελλάδα.

Φωτογραφικές Αναζητήσεις - Μπιλιούρης, Ν. & Σταυριανίδου, Μ. (Παραγωγή). Σταυριανίδου, Μ. (Σκηνοθεσία). «*Άκου - Listen*» (Official Music Video). (2021). <<https://www.youtube.com/watch?v=GyLWsIY4ISE&t=0s>>. Ελλάδα.

Ψαρρού, Ν. (Παραγωγή) & Ψαρρού, Ν. (Σκηνοθεσία). «*ΣΤαγόνες*» / "WateRdrops". (2014). <<https://www.youtube.com/watch?v=2cthF1XWEgM>>. Ελλάδα.

Armél Joubert des Ouches. «Wind Energy: The Big Swindle». (2014). <https://www.youtube.com/watch?v=UmF_eWFiamw&t=1s>. France.

Thenée, K. & Hartmann, L. (Παραγωγή). Butter, C. & Reinhardt, A. (Σκηνοθεσία). «Der Kampf um Windkraftanlagen» («Η μάχη για τις ανεμογεννήτριες») (2016). <<https://www.youtube.com/watch?v=LD5Pufk94HM>>.

Ελληνόγλωσση

Avrami, L. (2019). Κοινωνικοοικονομικές και περιβαλλοντικές ανισότητες μεταξύ των περιφερειών των ευρωπαϊκών κρατών την περίοδο της οικονομικής κρίσης: Μια εμπειρική συγκριτική ανάλυση. Στο: *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* (152), 3-44. Doi: <https://doi.org/10.12681/grsr.21366>.

Babbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Bee Green. (2021). *Μελέτη: Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας και Χωροταξικός Σχεδιασμός, για το Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς*. [Πρόσβαση στις 10/01/2022]. <https://poulantzas.gr/wp-content/uploads/2021/04/%CE%99%CE%9D%CE%A0thinkBee_%CE%A7%CF%89%CF%81%CE%BF%CE%B8%CE%AD%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%91%CE%A0%CE%95.pdf>.

Bookchin M. (1980). *Η Οικολογία και η Επαναστατική Σκέψη*. (Μτφρ. Ν. Αλεξίου). Αθήνα: Εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος.

Hughes, M. & Kroehler, C. (2007). *Κοινωνιολογία: Οι βασικές έννοιες*. (1η εκδ.). (Επιμ. Θ. Ιωσηφίδης). (Μτφρ. Γ. Χρηστίδης). Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική. (Αρχική δημοσίευση 1986).

Porta, D. & Diani, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα: Μια εισαγωγή*. (1η εκδ.). (Επιμ. Σ. Σεραφιάδης). (Μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική. (Αρχική δημοσίευση 1999).

Payne, M. (2021). *Κοινωνική Εργασία από τη θεωρία στην πράξη: Ένας απαραίτητος οδηγός*. (Επιμ. Ο. Παπακώστα). (Μτφρ. Μ. Δημητροπούλου). Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Klein, N. (2010). *Το δόγμα του σοκ: Η άνοδος του καπιταλισμού της καταστροφής*. (Επιμ. Δ. Γιανναρούδη). (Μτφρ. Α. Φιλιππάτος). Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνης.

Krommyda, V., Gialis, S., & Stratigea, A. (2022). *Η απανθρακοποίηση ως μία κοινωνικο-οικολογική διεύθυνση*. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* (158), 29-65. [Πρόσβαση στις 07/02/2022]. Doi: <<https://doi.org/10.12681/grsr.29384>>

Αλεξανδρόπουλος, Σ., Σερντεδάκης, Ν. & Μποτετζάγιας, Ι. (2007). *Το Ελληνικό Περιβαλλοντικό Κίνημα: Από τη Γένεση στην Ενσωμάτωσή του*. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*. (30), 5-31.

Ανγκουελόφσκι, Ι. (2016). *Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη*. Στο: Τζ. ντ' Αλίζα, Φ. Ντεμάρια & Γ. Καλλής (Επιμ.). *Ο. Καρυώτη (Μτφρ.). Λεξιλόγιο της Αποανάπτυξης*. (σελ. 61-66). Αθήνα: Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Αποστολοπούλου, Ε. (2017). *Η διαλεκτική της «πράσινης» και «μη πράσινης» υφαρπαγής της φύσης: Οι περιπτώσεις της Ελλάδας και της Αγγλίας*. Στο: Στο: Γ. Βελεγράκης, Χ. Κωνσταντάτος & Κ. Χατζημιχάλης (Επιμ.). *Πολιτική Οικολογία: Οχτώ συμβολές στην ελληνική συζήτηση* (σ. 69-87). Αθήνα: Εκδόσεις νήσος.

Αποστολοπούλου, Ε. (2021). *Το δικαίωμα στη φύση ως κοινωνικό δικαίωμα*. *Κοινωνική Πολιτική*. (13), 43-62. [Πρόσβαση στις 28/01/2021]. <<https://doi.org/10.12681/sp.29059>>.

Αστρουλάκης, Ν. (2019). **ΔΕΗ: Από την ιστορική αναγκαιότητα της ανάπτυξης, στη φιλελεύθερη αντεπανάσταση**. Στο: *ΕΝΑ-Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών*. [Πρόσβαση στις 01/10/2021].

<<https://www.enainstitute.org/publication/%CE%B4%CE%B5%CE%B7-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82/>>.

Βαβίζος, Γ. & Καραγιάννης, Σ. (2017). *Περιβάλλον: Στοιχεία ιστορίας και πολιτικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Παρισιάνου Α.Ε.

Βαλσαμίδης, Μ. (2009). *Ψηφίδες: 3ος Τόμος*. Νάουσα: Εμμανουήλ Στ. Βαλσαμίδης.

Βελεγράκης, Γ. (2017). **Ο Γκράμσι, η Φιλοσοφία της Πράξης και η Πολιτική Οικολογία**. Στο: Γ. Βελεγράκης, Χ. Κωνσταντάτος & Κ. Χατζημιχάλης (Επιμ.). *Πολιτική Οικολογία: Οχτώ συμβολές στην ελληνική συζήτηση* (σ. 17-32). Αθήνα: Εκδόσεις νήσος.

Βελεγράκης, Γ., Κωνσταντάτος, Χ. & Χατζημιχάλης, Κ. (2017). **Εισαγωγή: Η πολιτική οικολογία ως ερώτημα**. Στο: Γ. Βελεγράκης, Χ. Κωνσταντάτος & Κ. Χατζημιχάλης (Επιμ.). *Πολιτική Οικολογία: Οχτώ συμβολές στην ελληνική συζήτηση* (σ. 9-16). Αθήνα: Εκδόσεις νήσος.

Βερδέ, Λ. (2020). **Κίνημα αντίστασης στην περιβαλλοντική καταστροφή**. Στο: Κ. Πίττας (Επιμ.). *Πανδημία-Κλιματική Αλλαγή (Συλλογικό)*. (σ. 98-106). Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.

Γκαργκάνας, Π. (2020). **Κλιματική αλλαγή: η αντικαπιταλιστική απάντηση**. Στο: Κ. Πίττας (Επιμ.). *Πανδημία-Κλιματική Αλλαγή (Συλλογικό)*. (σ. 65-82). Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.

Δεκλερής, Μ. (2005). **Βιωσιμότης ή Οικουμενικότητα;**. Στο: Θ. Ανθοπούλου & Παπαδοπούλου, Δ. (Επιμ.). *Περιβάλλον και Κοινωνία. Μύθοι και πραγματικότητα*. (σ. 35-39). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Δημητριάδης, Π. (2005). *Το Δικαίωμα στο περιβάλλον ως ανθρώπινο δικαίωμα.: η ανάγκη θεσμοθέτησης ενός εκτελεστού δικαιώματος*. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. [Πρόσβαση στις 14/12/2021].

ΕΝΑ - Ομάδα για το Περιβάλλον & την Κλιματική Αλλαγή - Παρατηρητήριο Βιώσιμης Ανάπτυξης. (2021). *Κλιματική Αλλαγή & «Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία»*: Μια Κριτική Επισκόπηση. [Πρόσβαση στις 26/09/2021]. <https://www.enainstitute.org/wp-content/uploads/2021/02/ΕΝΑ_Klimatiki-Allagi_10022021.pdf>.

Εσκομπάρ, Α. (2016). **Ανάπτυξη (κριτικές)**. Στο: Τζ. ντ' Αλίζα, Φ. Ντεμάρια & Γ. Καλλής (Επιμ.). *Ο. Καρυώτη (Μτφρ.). Λεξιλόγιο της Αποανάπτυξης*. (σελ. 56-60). Αθήνα: Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Ζαφειρόπουλος, Κ. (2005). *Πώς γίνεται μία επιστημονική εργασία;*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Ζωγράφος, Χ. (2016). **Άμεση δημοκρατία**. Στο: Τζ. ντ' Αλίζα, Φ. Ντεμάρια & Γ. Καλλής (Επιμ.). *Ο. Καρυώτη (Μτφρ.). Λεξιλόγιο της Αποανάπτυξης*. (σελ. 97-103). Αθήνα: Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Ηλίας, Ο. (2020). **Ξεσηκωμός για τον πλανήτη**. Στο: Κ. Πίττας (Επιμ.). *Πανδημία-Κλιματική Αλλαγή (Συλλογικό)*. (σ. 107-116). Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.

Ιακωβίδου, Ι. (2016). *Προβλήματα δημοκρατίας και όψεις του οργανωτικού ζητήματος σε ανοιχτούς κινηματικούς χώρους: η περίπτωση των κοινωνικών φόρουμ*. Διδακτορική Διατριβή. Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. [Πρόσβαση στις 12/10/2021]. <<http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:17140>>.

Καλλινικάκη, Θ. (2011). *Εισαγωγή στη θεωρία & την πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας*. (2η εκδ.). Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Κανδυλάκη, Α. (2008). *Η Συμβουλευτική στην Κοινωνική Εργασία: Δεξιότητες και Τεχνικές*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Καραγεωργάκης, Σ. & Γεωργόπουλος, Α. (2005). **Όταν η Περιβαλλοντική Ηθική συναντά την Πολιτική Οικολογία**. Στο: Α. Γεωργόπουλος (Επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Ο νέος πολιτισμός που αναδύεται* (σ. 819-839). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Καραγεωργάκης, Σ. (2015). **Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον της Οικονομικής Σκέψης και Δράσης: Τάσεις και Προοπτικές**. Στο: Ε. Μανωλάς (Επιμ.), *Περιβαλλοντική Πολιτική: Θεωρία και Πράξη* (σ. 94-114). Ορεστιάδα: Τμήμα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Δ.Π.Θ.

Καραγιάννη, Σ. & Πεμπεντζόγλου, Μ. (2020). **Τα Οικονομικά του Περιβάλλοντος**. Στο: Χ. Παπαθεοδώρου & Θ. Σακελλαρόπουλος (Επιμ.), *Τα Οικονομικά της Κοινωνική Πολιτικής*. (σ.293-328). Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.

Καραγιάννη, Σ. & Πεμπεντζόγλου, Μ. (2020). **Συμπράξεις Δημοσίου - Ιδιωτικού Τομέα (ΣΔΙΤ) και Κοινωνική Πολιτική**. Στο: Χ. Παπαθεοδώρου & Θ. Σακελλαρόπουλος (Επιμ.), *Τα Οικονομικά της Κοινωνική Πολιτικής*. (σ.353-382). Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.

Κονιαβίτης, Θ. (2005). **Κοινωνία και Περιβάλλον: Επαναπροσδιορισμός των Κοινωνικών Επιστημών**. Στο: Θ. Ανθοπούλου & Παπαδοπούλου, Δ. (Επιμ.), *Περιβάλλον και Κοινωνία. Μύθοι και πραγματικότητα*. (σ. 43-69). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Κούση, Μ. (2014). **Περιβάλλον, οικονομική κρίση και κινήματα στην Ελλάδα των μνημονίων και των πολιτικών λιτότητας**. Στο: Σ. Ζαμπαρλούκου & Μ. Κούση (Επιμ.), *Κοινωνικές όψεις της κρίσης στην Ελλάδα*. (σ. 199-227). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

Λαζάρου, Γ. (2021). *Μεθοδολογία ποσοτικής εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων αιολικών πάρκων – Η περίπτωση της Ελλάδας και εφαρμογή της μεθόδου στα εν λειτουργία έργα*. Διπλωματική Εργασία. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. [Πρόσβαση στις 10/02/2022]. <<https://apothesis.eap.gr/handle/repo/54480>>.

Λαμπριανίδης, Λ. (2021). **Η στροφή στις ΑΠΕ να μην οδηγήσει σε μια νέα ολιγαρχία της ενέργειας**. Στο: ΕΝΑ-Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών. [Πρόσβαση στις 01/10/2021]. <https://www.enainstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/ENA_%CE%91%CE%BD%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CF%89%CE%81%CF%83%CE%B9%CE%BC%CE%B5%CF%82-%CE%A0%CE%B7%CE%B3%CE%B5%CC%81%CF%82-%CE%95%CE%BD%CE%B5%CC%81%CF%81%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CF%82-2.pdf>.

Λιαργκόβας, Π., Σκίντζη, Β., Δασκαλοπούλου, Ε., Αναστασίου, Α., Αποστολόπουλος, Ν. & Μήτση, Δ. (2015). **Το στρατηγικό σχέδιο για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη «Ευρώπη 2020»: Τάσεις, προοπτικές και η θέση της Ελλάδας** (Μελέτη 40). Στο: ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ - Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Doi: https://ineobservatory.gr/wp-content/uploads/2016/07/MELETH-40_28-07-16-6---pdf_final.pdf.

Μιχοπούλου, Σ. (2014). **Κρίση χρέους, δημοσιονομική λιτότητα και οικονομική κρίση στην Ευρωζώνη** (Μελέτη 30). Στο: ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ - Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Doi: <https://ineobservatory.gr/wp-content/uploads/2014/11/study-30.pdf>.

Μπαϊτσή, Τάκης. (1997). *Νάουσα: Οι βιομηχανίες του χθες*. Βέροια: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ημαθίας.

Μπόλαρης, Λ. (2020). **Καπιταλισμός και περιβάλλον: σχέσεις καταστροφής**. Στο: Κ. Πίττας (Επιμ.). *Πανδημία-Κλιματική Αλλαγή (Συλλογικό)*. (σ. 83-97). Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.

Μποτετζάγιας, Ι. & Κουρουζίδης, Σ. (2011). **Η εμφάνιση και η ανάπτυξη του ελληνικού περιβαλλοντικού κινήματος**. Στο: Χ. Βλασσοπούλου & Γ. Λιαράκου (Επιμ.), *Περιβαλλοντική ιστορία: Μελέτες για την αρχαία και τη σύγχρονη Ελλάδα*. (σ. 121-180). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

Μποτετζάγιας, Ι. (2015). **Ο ρόλος του περιβαλλοντικού κινήματος στην περιβαλλοντική πολιτική: ένα θεωρητικό σχήμα**. Στο: Ε. Μανωλάς (Επιμ.), *Περιβαλλοντική Πολιτική: Θεωρία και Πράξη* (σ. 184-202). Ορεστιάδα: Τμήμα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Δ.Π.Θ.

Νικήσιανης, Ν. (2017). **Τα όρια της κυρίαρχης οικολογίας**. Στο: Γ. Βελεγράκης, Χ. Κωνσταντάτος & Κ. Χατζημιχάλης (Επιμ.). *Πολιτική Οικολογία: Οχτώ συμβολές στην ελληνική συζήτηση* (σ. 89-108). Αθήνα: Εκδόσεις νήσος.

Νικολόπουλος, Τ. (2021). *Σκιές από το μέλλον. Δυσδιάκριτες πτυχές της οικοκλιματικής κρίσης*. Αθήνα: Οι εκδόσεις των συναδέλφων.

Παπαδοπούλου, Δ. (2020). *Περιβάλλον, Κλιματική Αλλαγή και Κοινωνική Εργασία: παρεμβάσεις κοινωνικών λειτουργιών σε περιπτώσεις καταστροφών στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα*. Διπλωματική εργασία [προς δημοσίευση]. ΠΑΔΑ. Αθήνα.

Παπαθεοδώρου, Χ. (2020). **Δημόσιος Τομέας και Λειτουργία της Αγοράς**. Στο: Χ. Παπαθεοδώρου & Θ. Σακελλαρόπουλος (Επιμ.). *Τα Οικονομικά της Κοινωνική Πολιτικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.

Πόλσον, Σ. (2016). **Πολιτική Οικολογία**. Στο: Τζ. ντ' Αλίζα, Φ. Ντεμάρια & Γ. Καλλής (Επιμ.). *Ο. Καρυώτη (Μτφρ.). Λεξιλόγιο της Αποανάπτυξης*. (σελ. 78-83). Αθήνα: Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Σκορδούλης, Κ. (2020). *Από την Περιβαλλοντική Ηθική στην Πολιτική Οικολογία: Η οικοσοσιαλιστική προοπτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Προπομπός.

Τρουμπής, Α. (2005). **Η θολή προοπτική της θεωρητικής ενοποίησης του περιβαλλοντικού προβλήματος: η συνεισφορά των επιστημών της Φύσης**. Στο: Θ. Ανθοπούλου & Παπαδοπούλου, Δ. (Επιμ.). *Περιβάλλον και Κοινωνία. Μύθοι και πραγματικότητα*. (σ. 95-123). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Τσαντόπουλος, Γ. & Μπαντούδη, Φ. (2018). **Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας: Παγκόσμιες Προκλήσεις**. Στο: Ε. Μανωλάς & Σ. Ταμπάκης (Επιμ.). *Διεθνής Περιβαλλοντική Πολιτική*. (σ. 129-145). Αθήνα: Εκδόσεις Δίσιγμα.

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Φάρλεϊ, Τζ. (2016). **Οικονομικά σταθερής ανάπτυξης**. Στο: Τζ. ντ' Αλίζα, Φ. Ντεμάρια & Γ. Καλλής (Επιμ.). *Ο. Καρυώτη (Μτφρ.). Λεξιλόγιο της Αποανάπτυξης*. (σελ. 84-88). Αθήνα: Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Φουσκάρινης, Γ. (2021). **Αναφορά στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την οικολογική καταστροφή του δάσους του Αμαζονίου**. Στο: *The Art of Crime*. (Μάιος 2021). [Πρόσβαση στις 02/12/2021].

<https://theartofcrime.gr/%ce%b1%ce%bd%ce%b1%cf%86%ce%bf%cf%81%ce%ac-%cf%83%cf%84%ce%bf-%ce%b4%ce%b9%ce%b5%ce%b8%ce%bd%ce%ad%cf%82->

[%cf%80%ce%bf%ce%b9%ce%bd%ce%b9%ce%ba%cf%8c-%ce%b4%ce%b9%ce%ba%ce%b1%cf%83%cf%84%ce%ae%cf%81/>.](#)

Χατζηκοκόλη, Σ. (2008). **Οι διεθνείς περιβαλλοντικές προκλήσεις και η πόλη της Βέροιας**. Στο: Ε. Παπαδοπούλου & Α. Γκιζάρη (Επιμ.). *Προστασία, αποκατάσταση και βιώσιμη ανάπτυξη του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος στην Ευρώπη (Πρακτικά Συνεδρίου)*. (σ. 73-87). Θεσσαλονίκη.

Ξενογλώσση

Abolina, E. & Luzadis, V. (2013). **Forest Sustainability and Social Policy: The Role of Ecosystem Services**. At: I. Willmann (Edit.). *Environmental Policy is Social Policy – Social Policy is Environmental Policy Toward Sustainability Policy*. (p. 63-78). New York: Springer.

Balsiger, P. & Lambelet, A. (2014). **Participant Observation**. At: D. Porta (Edit.), *Methodological Practices in Social Movement Research* (p. 144-171). United Kingdom: Oxford University Press.

Batterbury, S. (2015). **Doing political ecology inside and outside the academy**. At: B. Raymond (Edit.) *The International Handbook of Political Ecology* (p. 27-43). United Kingdom: Edward Elgar Publishing.

Bumpus A.G. & Liverman D.M. (2011). **Carbon colonialism? Offsets, greenhouse gas reductions, an sustainable development**. At: Peet, R., Robbins, P. & Watts, M. (Edit.). *Global Political Ecology*. (p. 203-224). USA: Taylor & Francis Group.

Cahill, M. (2011). **Green Perspectives**. At: P. Alcock, M. May, & S. Wright. (Edit.). *The Student's Companion to Social Policy* (4th edition). (p. 90-95). UK: John Wiley & Sons Ltd.

Colby, I. (2013). **Social Welfare Policy as a Form of Social Justice**. At: I., Colby, C., Dulmus & K., Sowers. (Edit.). *Social Work and Social Policy: Advancing the Principles of Economic and Social Justice*. (p. 2-19). USA: John Wiley & Sons, Inc.

Dominelli, L. (2012). *Green Social Work*. Cambridge: Polity Press.

Dominelli, L. (2018). **Green social work theory**. At: L. Dominelli (Edit.) *The Routledge Handbook of Green Social Work*. (p.9-84). New York: Taylor & Francis Group.

Doyle, T. & McEachern, D. (2008). **Political theories and environmental conflict**. At: *Environment and Politics*. (3rd ed.). (p. 48-83). USA: Taylor & Francis Group.
experience of photovoltaics and financial 'green grabbing'. *Journal of Political Ecology*, (Vol. 24), 258-276.

Gorayeba, A., Brannstromb, C., Meireles, A. & Mendes, J. (2018). **Wind power gone bad: Critiquing wind power planning processes in northeastern Brazil**. *Energy Research & Social Science* (40). 82-88. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2017.11.027>.

Fairhead, J., Leach, M. & Scoones, I. (2012). **Green Grabbing: A New Appropriation of Nature?**. *Journal of Peasant Studies* (39:2). 237-261.

Farfán, M.A., Vargas, J.M., Duarte, J. & Real, R. (2009). **What is the impact of wind farms on birds? A case study in southern Spain**. *Biodiversity and Conservation* (18:3743). Doi: <https://doi.org/10.1007/s10531-009-9677-4>.

Gordon, H. (2017). **Climate change and food: a green social work perspective**. *Critical and Radical Social Work* (5:2). 145-162.

- Handl, G. (2020). **The Human Right to a Clean Environment and Rights of Nature: Between Advocacy and Reality**. At: A., Arnould, K., Decken & M., Susi. (Edit.). *The Cambridge Handbook of New Human Rights: Recognition, Novelty, Rhetoric*. (p. 137-153). Doi: <https://doi.org/10.1017/9781108676106.011>. Cambridge University Press.
- Heynen, N. & Van Sant, L. (2015). **Political Ecologies of Activism and Direct-Action Politics**. At: T. Perreault, G. Bridge & J. McCarthy (Edit.) *The Routledge Handbook of Political Ecology*. (p. 169-178). USA: Taylor & Francis Group.
- Hickman, C., Marks, E., Pihkala, P., Clayton, S., Lewandowski, E., Mayall, E., Wray, B., Mellor, C. & Susteren, L. (2021). **Climate anxiety in children and young people and their beliefs about government responses to climate change: a global survey**. *The Lancet Planetary Health* (5:12). 863-873. Doi: [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(21\)00278-3](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(21)00278-3).
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2020). *Climate Change and Land: Summary for Policymakers*. [Πρόσβαση στις 20/10/2021]. <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/4/2020/02/SPM_Updated-Jan20.pdf>.
- Lavalette, M. (2011). **Social work in extremis – disaster capitalism, ‘social shocks’ and ‘popular social work’**. At: M. Lavalette & V. Ioakimidis (Edit.). *Social Work In Extremis: Lessons for social work internationally*. (p. 1-29). Great Britain: The Policy Press.
- Lune, H. & Berg, L., B. (2017). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. (9th ed.). England: Pearson Education Limited.
- Maglajlic, R.-A. & Ioakimidis, V. (2021). **Social Work and the Quest for Environment Justice: a call to Action**. *British Journal of Social Work*. (51). 2869-2871.
- Mama, R. (2013). **Social Policy From a Global Perspective**. At: I., Colby, C., Dulmus & K., Sowers. (Edit.). *Social Work and Social Policy: Advancing the Principles of Economic and Social Justice*. (p. 81-91). USA: John Wiley & Sons, Inc.
- Marazziti, D., Cianconi, P., Mucci, F., Foresi, L., Chiarantini, I. & Vecchia, A. (2021). **Climate change, environment pollution, COVID-19 pandemic and mental health**. *Science of The Total Environment* (773). Doi: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.145182>.
- Mason, L., Shires, M., Arwood, C. & Borst, A. (2017). **Social Work Research and Global Environmental Change**. *Journal of the Society for Social Work and Research* (8:4). 645-672.
- Mattoni, A. (2014). **The Potentials of Grounded Theory in the Study of Social Movements**. At: D. Porta (Edit.), *Methodological Practices in Social Movement Research* (p. 21-42). United Kingdom: Oxford University Press.
- Milan, S. (2014). **The Ethics of Social Movement Research**. At: D. Porta (Edit.), *Methodological Practices in Social Movement Research* (p. 446-464). United Kingdom: Oxford University Press.
- Morris, Z., Hayward, A. & Otero, Y. (2018). **The Political Determinants of Disaster Risk: Assessing the Unfolding Aftermath of Hurricane Maria for People with Disabilities in Puerto Rico**. At: *Environmental Justice* (11:2). 89-94.
- Noble, C. (2018) **Green social work requires a green politics**. At: L. Dominelli (Edit.) *The Routledge Handbook of Green Social Work*. (p. 231-241). New York: Taylor & Francis Group
- Ortiz, N. B. (2018). **(Hu)man-made disasters**. At: L. Dominelli (Edit.) *The Routledge Handbook of Green Social Work*. (p.219-277). New York: Taylor & Francis Group
- Payne, M. (2014). *Modern Social Work Theory*. (4th ed.). UK: Palgrave Macmillan.
- Pentaraki, M. (2011). **Grassroots community organising in a post-disaster context: lessons for social work education from Ilias, Greece**. At: M. Lavalette & V. Ioakimidis (Edit.). *Social Work In Extremis: Lessons for social work internationally* (p. 51-64). UK: The Policy Press.

Porta, D. (2014). **In-depth Interviews**. At: D. Porta (Edit.), *Methodological Practices in Social Movement Research* (p. 228-261). United Kingdom: Oxford University Press.

Powers, M., Shmitz, C., Nsonwu, C. & Mathew, M. (2018). **Environmental Migration: Social Work at the Nexus of Climate Change and Global Migration**. *Advances in Social Work*, (18:3). 1023-1040.

Robbins, P. (2012). *Political Ecology: A Critical Introduction*. (2nd ed.). UK: Blackwell Publishing-John Wiley & Sons Ltd.

Roberts, J. T. (2007). **Globalizing Environmental Justice**. At: Sandler, R. & Pezzullo Ph. (Edit.). *Environmental Justice and Environmentalism: The Social Justice Challenge to the Environmental Movement* (p. 285-307). USA: MIT Press.

Shafer, St. (2013). **Where Environmental Policy Is Social Policy: Nature, Food, Society, and Metabolic Processes**. At: I. Willmann (Edit.). *Environmental Policy is Social Policy – Social Policy is Environmental Policy Toward Sustainability Policy*. (p. 11-22). New York: Springer.

Shaw, T. (2011). **Is social work a green profession? An examination of environmental beliefs**. *Journal of Social Work* (13:1). 3-29.

Siamanta, Z.C. (2021). **Conceptualizing alternatives to contemporary renewable energy development: Community Renewable Energy Ecologies (CREE)**. *Journal of Political Ecology* 28 (1). 47-69. Doi: <https://doi.org/10.2458/jpe.2297>.

Siamanta, Z.C. (2017). **Building a green economy of low carbon: the Greek post-crisis**. *Journal of Political Ecology* 24(1), 258-276. Doi: <https://doi.org/10.2458/v24i1.20806>.

Teixeira, S., Mathias, J. & Krings, A. (2019). **The future of environmental social work: looking to community initiatives for models of prevention**. *Journal of Community Practice*. Doi: <https://doi.org/10.1080/10705422.2019.1648350>.

Treib, O., Bähr, H. & Falkner, G. (2011). **Social Policy and Environmental Policy: Comparing Modes of Governance**. At: U., Diedrichs, W., Reiners & W., Wessels. (Edit.). *The Dynamics of Change in EU Governance*. (p. 103-130). UK : Edward Elgar Publishing Limited.

Usman, M., Husnain, M., Riaz, A. Riaz, A., & Ali, Y. (2021). **Climate change during the COVID-19 outbreak: scoping future perspectives**. *Environmental Science and Pollution Research* (28). 49302–49313. Doi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11356-021-14088-x.pdf>.

Walker, G. & Burningham, K. (2011). **Flood risk, vulnerability and environmental justice: Evidence and evaluation of inequality in a UK context**. At: *Critical Social Policy* (31:2). 216-240. Doi: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0261018310396149>.

Wallimann, I. (2013). **Environmental Policy is Social Policy – Social Policy is Environmental Policy**. At: I. Willmann (Edit.). *Environmental Policy is Social Policy – Social Policy is Environmental Policy Toward Sustainability Policy*. (p. 1-7). New York: Springer.

World Health Organization (2018). *Environmental Noise Guidelines for the European Region* [Πρόσβαση στις 07/02/2022]. <<https://docs.wind-watch.org/WHO-noise-guidelines-Europe.pdf>>.

Woods, M. (2003) **Conflicting Environmental Visions of the Rural: Windfarm Development in Mid Wales**. *Sociologia Ruralis*, (43:3). (p. 271-288). European Society for Rural Sociology.

Zang, S., Benjenk, I., Breakey, S., Pusey-Reid, E. & Nicholas, P. (2021). **The intersection of climate change with the era of COVID-19**. *Public Health Nurs* (38). 321–335. Doi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/phn.12866>.

Παράρτημα Α' - Σχετικά με την έρευνα

Οδηγός συνέντευξης – Θεματικοί άξονες

A. Σχέση με το σύλλογο/συλλογικότητα/συνεταιρισμό

1. Για ποιους λόγους είστε μέλος της συγκεκριμένης ομάδας;
2. Ποιες οι προσδοκίες και τα κίνητρά σας από τη συμμετοχή σας αυτή;
3. Πόσο καιρό είστε μέλος αυτής;
4. Θεωρείτε ότι τα μέλη της ομάδας είναι ενεργοποιημένα ως προς τα κοινωνικά τεκτενόμενα του τόπου;

B. Σχέση με το φυσικό περιβάλλον

1. Ποια η σχέση σας με το φυσικό περιβάλλον του τόπου σας; (και ως άτομο και ως εκπρόσωπος του συλλόγου)
2. Τι σημαίνει το φυσικό τοπίο για εσάς; (νοηματοδότηση του φυσικού περιβάλλοντος)
3. Ποιοι είναι για εσάς οι κίνδυνοι υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος;

Γ. Απόψεις σχετικά με την κλιματική κρίση και τις ΑΠΕ

1. Γνωρίζετε τον όρο κλιματική κρίση ή κλιματική αλλαγή και τι γνωρίζετε για αυτόν;
2. Τι γνωρίζετε για τις ΑΠΕ;
3. Με βάση τις γνώσεις σας και τα όσα ακούτε/διαβάζετε ποια η γνώμη σας για τις ΑΠΕ;
4. Γνωρίζετε την κατάσταση που επικρατεί στο νομό Ημαθίας σχετικά με την τοποθέτηση ανεμογεννητριών στις κορυφές του Βερμίου;
5. Ποια η άποψή σας για αυτό;
6. Για ποιους λόγους επικροτείται/ αρνείστε την τοποθέτηση ανεμογεννητριών στο Βέρμιο;
7. Τι εναλλακτικό τρόπο θα βλέπατε αντί των αιολικών πάρκων; (π.χ. ενεργειακές κοινότητες)

Δ. Απόψεις σχετικά με τη διαμόρφωση Κοινωνικής Πολιτικής

1. Σε τι είδους δράσεις προχωράει η ομάδα σας;
2. Πιστεύετε ότι η δράση της ομάδας σας θα μπορούσε να επηρεάσει θεσμικές/πολιτικές αποφάσεις;
3. Πιστεύετε ότι το κάνει ήδη με κάποιον τρόπο; Πείτε μου παραδείγματα, αν υπάρχουν.
4. Υποθετικά, αν με κάποιον τρόπο σας δινόταν εσάς προσωπικά η εξουσία/δύναμη να επηρεάσετε πολιτικές αποφάσεις ποιες θα ήταν οι προτάσεις σας; Αρχής γενομένης για το τοπικό περιβάλλον και ό,τι περικλείει αυτό.
5. Τι πιστεύετε ότι χρειάζεται ακόμα για να ακουστούν οι φωνές των κατοίκων/ τοπικών κοινωνιών;
6. Υπάρχει δικτύωση του συλλόγου σας με άλλους συλλόγους/ομάδες; (δημιουργία άτυπων δικτύων και οριζόντια δικτύωση μεταξύ τους)

Ε. Απόψεις σχετικά με την επιστημονική στάση/παρέμβαση στο τοπικό επίπεδο

1. Γνωρίζετε αν υπάρχουν επιστήμονες, στο τοπικό επίπεδο που θα μπορούσαν να προασπίσουν μέσω των ειδικότητων τους τα αιτήματα των κατοίκων προς όφελός τους; (Αν υπάρχουν παραδείγματα, απαριθμήστε τα)

2. Ποιες επιστημονικές ειδικότητες πιστεύετε ότι είναι απαραίτητες για μία τέτοια κίνηση;
3. Υποθετικά, αν δημιουργούνταν μία επιστημονική ομάδα με γνώση της τοπικής κοινωνίας, των αιτημάτων και των προβλημάτων των κατοίκων, αλλά και με ταυτόχρονη γνώση της υπάρχουσας εθνικής και διεθνούς Κοινωνικής Πολιτικής, πιστεύετε ότι θα μπορούσε να συνδράμει στην προστασία του περιβάλλοντος εδώ στην περιοχή;

Z. Πίστη στην κοινωνική αλλαγή

1. Ιδανικά, τι πιστεύετε ότι είναι απαραίτητο να συμβεί στην περιοχή για να είναι οι κάτοικοι πιο ευτυχισμένοι μέσα στο περιβάλλον όπου ζουν;
2. Με ποιους τρόπους μπορεί να επιτευχθεί κάτι τέτοιο;
3. Μία τελευταία πρόταση για ευχή για το από εδώ και πέρα!

Σας ευχαριστώ πολύ για το χρόνο σας!

**Έντυπο συγκατάθεσης συμμετοχής στην έρευνα και προστασία προσωπικών δεδομένων
συμμετεχόντων/ουσών**

Στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών με τίτλο «Ανάλυση και Εφαρμογή Κοινωνικής Πολιτικής», πραγματοποιείται έρευνα πεδίου στην περιοχή του νομού Ημαθίας με θέμα «Κινήματα βάσης για την προστασία του περιβάλλοντος και Κοινωνική Πολιτική. Η προσέγγιση της Πράσινης Κοινωνικής Εργασίας» από την Ιωσηφίδου Ζωή, μεταπτυχιακή φοιτήτρια με ΑΜ 5120Μ019 και με επιβλέπουσα καθηγήτρια την κυρία Ανθοπούλου Θεοδοσία.

Για την υλοποίηση της επιτόπιας έρευνας και τη συλλογή στοιχείων θα γίνουν συνεντεύξεις σε μέλη τοπικών φορέων, συλλόγων και άλλων συλλογικοτήτων καθώς και σε κατοίκους. Οι συνεντεύξεις είναι απόλυτα εμπιστευτικές και η ανωνυμία διασφαλισμένη.

Τα αποτελέσματα της έρευνας θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικό-εκπαιδευτικό σκοπό. Στην περίπτωση που δημοσιευτούν ή παρουσιαστούν σε συνέδρια η ερευνήτρια δεσμεύεται ότι δε θα συμπεριληφθούν πληροφορίες που θα αποκαλύπτουν την ταυτότητά σας.

Η ερευνήτρια είναι υπεύθυνη για την προστασία και διατήρηση των προσωπικών σας δεδομένων και δεσμεύεται από το Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων (GDPR) και την ηθική δεοντολογία της έρευνας.

Μπορείτε να αφιερώσετε όσο χρόνο χρειάζεστε για να διαβάσετε το παρόν έντυπο (κατόπιν ενημέρωσης), ενώ θα λάβετε και αντίγραφο αυτού.

Αν έχετε οποιεσδήποτε ερωτήσεις, διευκρινίσεις σε σχέση με την έρευνα, μη διστάσετε να επικοινωνήσετε με την ερευνήτρια στα παρακάτω στοιχεία επικοινωνίας:

Ονοματεπώνυμο: Ιωσηφίδου Ζωή

Τηλέφωνο: 210-5989609 & 6982694900

E-mail: iosizoi95@gmail.com & z.iosifidou@panteion.gr

Ή με την επιβλέπουσα καθηγήτρια Θεοδοσία Ανθοπούλου: antho@panteion.gr

Διάβασα προσεκτικά όλα τα παραπάνω

και αποδέχομαι τη συμμετοχή μου στην έρευνα. NAI OXI

Μας δίνετε την συγκατάθεσή σας να ηχογραφηθεί η συνέντευξη;(ανώνυμα) NAI OXI

Ονοματεπώνυμο

Υπογραφή

Ημερομηνία

Σύντομη περιγραφή των ομάδων, συλλόγων, συνεταιρισμών και συλλογικοτήτων

Αγροτικός Αμπελουργικός Οινοποιητικός Συνεταιρισμός BAENI

Ο συνεταιρισμός θεμελιώθηκε το 1983 και λειτουργεί απρόσκοπτα μέχρι σήμερα. Ξεκίνησε με 300 μέλη αλλά σήμερα βρίσκεται στο ήμισυ των μελών λόγω θεσμικών εμποδίων που αφορούν την αμπελουργία και της στροφής σε άλλου είδους καλλιέργειας. Το BAENI είναι ο μοναδικός οινοποιητικός συνεταιρισμός στην Ελλάδα, καθαρά. Εξάγει σε 32-33 χώρες και έχει λάβει πλήθος βραβείων. Το 52% της παραγωγής του ξινόμαυρου κρασιού έρχεται στο BAENI και το άλλο 48% στους υπόλοιπους 21 οινοποιούς του νομού. (Σ2)

Αγροτικός Συνεταιρισμός «Νέος Αλιάκμων»

Ο συνεταιρισμός συστάθηκε το 1968 μέσα από την ανάγκη των ροδακινοπαραγωγών να λειτουργήσουν οργανωμένα για τη διαχείριση της παραγωγής τους, όταν πια οι ποσότητες των φρούτων αλλά και οι καλλιεργητές αυξήθηκαν κατά πολύ. Έχει έδρα στο χωριό της Άμμου, λίγο έξω από τη Βέροια. Ο συνεταιρισμός παράγει μήλα, κεράσια, βερίκοκα, αχλάδια, δαμάσκηνα, λωτούς και ρόδια, αλλά η κύρια παραγωγή του είναι τα ροδάκινα, τα νεκταρίνια, και τα ακτινίδια. Ουσιαστικά βοήθησε τους παραγωγούς να έρθουν πιο κοντά, να διεκδικήσει καλύτερες τιμές, ενώ έκανε άνοιγμα στις αγορές εγχώριες αλλά και στο εξωτερικό, κάτι που εξελίσσει συνεχώς. Σήμερα μετρά πάνω από 600 ενεργά μέλη. (Σ14)

Εύξεινος Λέσχη Ποντίων Νάουσας - Εθνική Βιβλιοθήκη Αργυρουπόλεως "Ο Κυριακίδης"

Ιδρύθηκε το 1927, και η οριστική του ίδρυση το 1959. Οι Πόντιοι πρόσφυγες από την Αργυρούπολη που εγκαταστάθηκαν στη Νάουσα είχαν τον αντίστοιχο σύλλογο εκεί και με την άφιξή τους στην Ελλάδα τον επανιδρύουν. Σκοπός του είναι η διατήρηση, η διαφύλαξη και διάσωση της εθνικής βιβλιοθήκης της Αργυρουπόλεως (973 τόμοι

από τον 13ο αιώνα μέχρι και τον 20ο). Σήμερα είναι εγγεγραμμένα περίπου 300-400 μέλη, αριθμός που αυξάνεται από τα άτομα που συμμετέχουν στις δραστηριότητες του συλλόγου (εκμάθηση παραδοσιακών χορών, σκάκι, κλασικού/σύγχρονου χορού, δανειστική βιβλιοθήκη κ.ά.). (Σ7)

Όμιλος για την Προστασία και Προβολή των Χορών και του Εθίμου της Νάουσας «Γενίτσαροι και Μπούλες»

Ο σύλλογος δημιουργήθηκε το 1971 εξαιτίας του αποκριάτικου εθίμου 'Γενίτσαροι & Μπούλες' ως κύριος θεματοφύλακός του και για την προβολή του ίδιου του εθίμου και την εκμάθηση των χορών του. Έχει έδρα σε ένα παλιό κτήριο στην πόλη της Νάουσας, που αποτελούσε κατοικία εκτεταμένης οικογένειας, και έχει διατηρηθεί με βάση τα πρότυπα της εποχής που χτίστηκε (τέλη του 1800). Στο ίδιο κτήριο λειτουργούσε σησαμοτριβείο όπου φτιάχνονταν σησαμέλαιο και ταχίνι, και νεροτριβείο. Σήμερα έχει 700 ενεργά μέλη, εκ των οποίων τα 300 είναι και χορευτές που στηρίζουν το έθιμο. Από το 2020 ο συγκεκριμένος σύλλογος έχει καταχωρηθεί στον κατάλογο της UNESCO ως μοναδικός φορέας διαφύλαξης του συγκεκριμένου εθίμου ως μέρος της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου, λόγω της μοναδικότητας και της εντοπιότητας του εθίμου αυτού. (Σ11)

Περιβαλλοντική Περιηγητική Ομάδα Βέροιας

Η ομάδα ξεκίνησε τις δράσεις της από το 2015, με πρωτεργάτες 2 φίλους, οι οποίοι αγαπούν την φύση και προασπίζονται στην καθημερινότητά τους την προστασία του περιβάλλοντος. Μέσω της ομάδας ήθελαν με καθημερινές πρακτικές, όπως περιπάτους, καθαριότητα επισκέψιμων χώρων μέσα στην φύση, αναφορά ενεργειών που υπονομεύουν την προστασία του περιβάλλοντος, να δώσουν μία μεγαλύτερη διάσταση στο θέμα αυτό. Έτσι δημιουργήθηκε η ομάδα, και εις γνώση των μελών της δεν υπήρχε η θέληση εκκίνησης διαδικασιών, ώστε να πάρει κάποιας μορφής νομικό πρόσωπο δικαίου. Η πανδημία του covid-19 ανέκοψε τις δράσεις της προσωρινά. (Σ6)

Σύλλογος Προβατοτρόφων Βέροιας

Ο σύλλογος συστάθηκε το 1997 με αφορμή την έλλειψη άμεσης και σωστής ενημέρωσης των κτηνοτρόφων του Νομού Ημαθίας, λόγω της φύσης της συγκεκριμένης εργασίας. Έτσι, η ανάγκη

αυτή έφερε κοντά τους επαγγελματίες και σήμερα έχει γύρω στα 50 ενεργά μέλη, αλλά πολύ λιγότερα απ' όσα είχε όταν ξεκίνησε, διότι η κτηνοτροφία είναι ένας κλάδος που φθίνει σταδιακά. Ο σύλλογος λειτουργεί και ως συνδικαλιστικό όργανο των επαγγελματιών. (Σ10)

SOS ΒΕΡΜΙΟ

Πρόκειται για συλλογικότητα, της οποίας οι δράσεις στόχο έχουν την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος του τόπου. Ξεκίνησε πριν από 12 χρόνια, έχοντας ως αφορμή ένα ταξίδι στη Νότια Εύβοια, όπου είχαν εγκατασταθεί ανεμογεννήτριες και οι επιπτώσεις αυτών είχαν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους στην περιοχή. Πρωτεργάτες ήταν μία ομάδα 5-6 ατόμων και ενεργών πολιτών στην περιοχή της Νάουσας με κοινωνικό και πολιτικό ρόλο στον τόπο (εμπλοκή σε άλλες συλλογικότητες, σε εργατικά συνδικάτα, σε κομματικές παρατάξεις κλπ). Σήμερα έχει ένα δυνατό πυρήνα 25> σταθερών συμμετεχόντων/ουσών. (Σ1 & Σ12)

Πηγές των εικόνων:

Αγροτικός Αμπελουργικός Οινοποιητικός Συνεταιρισμός ΒΑΕΝΙ: Επίσημος ιστότοπος του συνεταιρισμού. <https://www.vaeni-naoussa.com/el/index.htm>

Αγροτικός Συνεταιρισμός «Νέος Αλιάκμων»: Επίσημος ιστότοπος του συνεταιρισμού. <https://www.neosaliakmon.gr/index.php/el/gallery/photos>

Εύξεινος Λέσχη Ποντίων Νάουσας - Εθνική Βιβλιοθήκη Αργυρουπόλεως "Ο Κυριακίδης": Σελίδα του συλλόγου στο Facebook. <https://www.facebook.com/elpnaousas/photos>

Όμιλος για την Προστασία και Προβολή των Χορών και του Εθίμου της Νάουσας «Γενίτσαροι και Μπούλες»: Σελίδα του συλλόγου στο Facebook. <https://www.facebook.com/genitsaroikaimpoules/photos>

SOS Βέρμιο: Σελίδα της συλλογικότητας στο Facebook. <https://www.facebook.com/SOSVERMIO>

Πίνακας 1. Κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων/ουσών.

Μον. Κωδ.	Ηλικία	Φύλο	Τόπος Διαμονής	Οικ. Κατ.	Συμμετοχή σε φορέα	Χρόνια Συμ/χής	Όνομα Φορέα	Ημ/νία Συν/ξης
Σ1	45	A	Νάουσα	Άγαμος	Ναι	12	SOS Βέρμιο	31/10/21
Σ2	50	A	Νάουσα	Γάμος	Ναι	20	BAENI	1/11/2021
Σ3	63	A	Νάουσα	Γάμος	Όχι Πλέον	-	Αγροτικός Συνεταιρισμός	1/11/2021
Σ4	35	A	Νάουσα	Γάμος	Ναι	19	BAENI	2/11/2021
Σ5	35	Θ	Χαρίεσσα	Γάμος	Ναι	-	BAENI	2/11/2021
Σ6	33	A	Διαβατός	Άγαμος	Ναι	6	Περιβαλλοντική Περιηγητική Ομάδα Βέροιας	2/11/2021
Σ7	22	A	Νάουσα	Άγαμος	Ναι	18	Η Εύξεινος Λέσχη Ποντίων Νάουσας	2/11/2021
Σ8	28	A	Βέροια	Άγαμος	Ναι	1	SOS Βέρμιο	3/11/2021
Σ9	45	A	Φυτειά	Γάμος	Όχι Πλέον	-	-	4/11/2021
Σ10	58	A	Βέροια	Γάμος	Ναι	24	Σύλλογος Προβατοτρόφων Βέροιας	4/11/2021
Σ11	45	A	Νάουσα	-	Ναι	-	Όμιλος Τενίτσαροι & Μπούλες	5/11/2021
Σ12	35	A	Νάουσα	Γάμος	Ναι	1	SOS Βέρμιο	6/11/2021
Σ13	35	Θ	Νάουσα	Γάμος	Ναι	<1	SOS Βέρμιο	6/11/2021
Σ14	55	A	Άμμος	Γάμος	Ναι	>20	Αγροτικός Συνεταιρισμός	17/11/2021
Σ15	52	Θ	Βέροια	Άγαμη	Όχι Πλέον	-	Αγροτικός Συνεταιρισμός	16/12/2021

Πίνακας 2. Συνοπτικό ημερολόγιο της έρευνας.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΕΝΕΡΓΕΙΑ
Μάιος	Κατάθεση περίληψης στη Γραμματεία του Τμήματος
23/07/2021	Συμμετοχή σε συνέλευση της συλλογικότητας SOS Βέρμιο και πρώτο αίτημα για συμμετοχή στην έρευνα
Σεπτέμβριος	Αποστολή email σε συλλόγους, φορείς, συνεταιρισμούς, ομάδες για συμμετοχή στην έρευνα
Σεπτέμβριος	Τηλεφωνική επικοινωνία με όσους φορείς έχει προηγηθεί η αποστολή email
29/10/2021-7/11/2021	Επιτόπια έρευνα πεδίου και λήψη 17 συνεντεύξεων
3/11/2021	Συμμετοχή σε συνέλευση της συλλογικότητας SOS Βέρμιο
17/11/2021	Λήψη μίας συνέντευξης μέσω τηλεφώνου
12/12/2021	Συμμετοχή σε συγκέντρωση διαμαρτυρίας στη Νάουσα με τη συλλογικότητα SOS Βέρμιο εν όψει της Παγκόσμιας Ημέρας Βουνού (11/12/2021)
16/12/2021	Λήψη των δύο τελευταίων συνεντεύξεων

Παράρτημα Β' - Τοπικός ειδησεογραφικός τύπος (αποσπάσματα) και άλλες ανακοινώσεις

Εικόνα 1: Τίτλος άρθρου της τοπικής εφημερίδας 'Ημερησία' σχετικά με την εγκατάσταση των αιολικών πάρκων στο Βέρμιο.

Με ευρεία πλειοψηφία ψηφίστηκε από το Δ.Σ. Βέροιας η τροποποίηση της Μ.Π.Ε. για τις ανεμογεννήτριες στο τμήμα του Βερμίου που ανήκει στο δήμο

© 23 Δεκ 2020 12:04 στα Κοινωνία 576

Πηγή: <https://www.imerisia-ver.gr/%CE%B1%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF/32482>

Εικόνα 2: Πρακτικά της 'Προ ημερήσιας διάταξης: Ενδιαφέροντα από την τηλεσυνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου Βέροιας' που δημοσιεύτηκαν στην τοπική εφημερίδα 'Λαός' στις 22/12/20.

Θετική η πλειοψηφία για το αιολικό πάρκο στο Βέρμιο
Θετική ήταν η πλειοψηφία των δημοτικών συμβούλων για τους περιβαλλοντικούς όρους του αιολικού πάρκου στο Βέρμιο. Διαφώνησαν οι παρατάξεις Παυλίδης και Μαρκούλης ζητώντας να αναβληθεί και να ξανάρθει το θέμα σε επόμενη συνεδρίαση για καλύτερη ενημέρωση του Σώματος.

Πηγή: <https://www.laosnews.gr/uploads/media/22122020all.pdf>

Εικόνα 3: Τμήμα άρθρου τέως δημάρχου της Νάουσας σχετικά με την εγκατάσταση αιολικών πάρκων στο Βέρμιο στην τοπική εφημερίδα 'Ημερησία' στις 12/11/2019.

8. Εόψει λοιπόν της συνεδρίασης του Δ.Σ. Νάουσας, ας ληφθούν υπόψη και αυτά τα στοιχεία. Η "ειδοποιός διαφορά" μας στην περιοχή αυτή του Βερμίου, είναι ότι μιλάμε για ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ του Δήμος Νάουσας. Σε όλα σχεδόν τα άλλα μέρη της Ελλάδας, ιδιοκτήτης είναι το Ελληνικό Δημόσιο και γι'αυτό δεν ρωτάει κανέναν. Εδώ όμως, ισχύουν άλλα και ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΡΩΤΗΘΕΙ ο Δήμος μας για το τί σκέφτονται κάποιοι να κάνουν μέσα στην ιδιοκτησία μας. Και εάν οι ..."επενδυτές" επιμένουν, ΕΔΩ ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ ΤΑ ΑΜΕΣΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ (Ασφαλιστικά Μέτρα Νομής -Τακτική αγωγή- Προσφυγές στο ΣτΕ κλπ). Επιμένω επομένως, ότι οι επίμαχες εκτάσεις, ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟ ΝΑΟΥΣΑΣ Και αυτός είναι που έχει τον ΠΡΩΤΟ ΛΟΓΟ για το αν θα γίνουν οι Α/Γ ή όχι.

Πηγή: <https://www.imerisia-ver.gr/%CE%B1%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF/22612>

Εικόνα 4: Μέρος άρθρου της τοπικής εφημερίδας 'Λαός' για τις ΑΠΕ.

Οι ανανεώσιμες πηγές είναι η λύση για την κρίση των τιμών ενέργειας

Από Εφημερίδα Λαός 21 Οκτ 2021 15:40 316

Τα αιολικά πάρκα και γενικότερα οι Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, ΕΙΝΑΙ η λύση για την κρίση των τιμών ενέργειας που βιώνει ολόκληρη η Ευρώπη την τελευταία περίοδο. Η Επίτροπος Ενέργειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης υποστήριξε πριν λίγες ημέρες στο Ευρωκοινοβούλιο ότι η ταχύτερη επίτευξη του στόχου για το 65% της ανανεώσιμης ηλεκτρικής ενέργειας έως το 2030, είναι η απάντηση στην ενεργειακή κρίση.

Η ενεργειακή κρίση που βιώνουμε σήμερα είναι πολυπαραγοντική. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η θεμελιώδης αιτία είναι η εξάρτηση από τα ορυκτά καύσιμα και ειδικότερα η εκτόξευση των τιμών του φυσικού αερίου.

Πηγή: <https://www.laosnews.gr/article/99282-oi-ananeosimes-phges-einai-h-lush-gia-thn-krish-ton-tim>

Εικόνα 5: Μέρος άρθρου της τοπικής εφημερίδας 'Ημερησία' (05/08/2021), μέσω αναδημοσίευσης, για τις ΑΠΕ.

Κατ' αρχήν η απόφαση για κατάργηση του λιγνίτη ως το 2028 τοποθέτησε την Ελλάδα στην εμπροσθοφυλακή της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής στην ΕΕ. Αύξησε την ελκυστικότητα της χώρας μας σε επενδύσεις ΑΠΕ και σε χρηματοδότηση έργων που συνδέονται με αυτές. Αυξάνει και την πιθανότητα να λάβουμε επιπλέον ένα γενναίο μερίδιο από τα κονδύλια που δεν απορροφήθηκαν από τον προηγούμενο ευρωπαϊκό προϋπολογισμό (MFF) 2014-2020, για να τα διαθέσουμε σε επενδύσεις στη Δυτική Μακεδονία.

Οι ΑΠΕ αποτελούν για την Ελλάδα και φυσικά για την Ευρώπη και τον κόσμο, τη μοναδική λύση. Όχι μόνο γιατί στην Ελλάδα καigόμαστε και στο Βέλγιο πνιγόμαστε, οπότε δεν χρειαζόμαστε καμία συζήτηση για να υπερασπιστούμε την ανάγκη να δράσουμε τώρα, ώστε να σταματήσουμε την κλιματική αλλαγή. Οι ΑΠΕ έχουν υψηλές δυνατότητες παραγωγής φθηνής ηλεκτρικής ενέργειας στην Ελλάδα, τις οποίες δεν έχουμε εκμεταλλευτεί. Πλήρως, αφού ακόμη δεν έχουμε εντάξει στο δυναμικό μας τα θαλάσσια αιολικά πάρκα, την παραγωγή ενέργειας από τα κύματα αλλά και την παραγωγή βιοαερίου από μεθάνιο στη διαχείριση των απορριμμάτων και την αγροτική παραγωγή, το οποίο μεθάνιο θα κληθούμε σε λίγο να το πληρώσουμε ως ρύπο του θερμοκηπίου, όπως κάνουμε με το διοξείδιο του άνθρακα.

Πηγή: <https://www.imerisia-ver.gr/%CE%B1%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF/35284>

Εικόνα 6: Άποψη σχετικά με τις αντιδράσεις απέναντι στις ΑΠΕ στο Βέρμιο, δημοσιευμένη στην τοπική εφημερίδα ‘Λαός’.

Η αντίδραση για την....αντίδραση *r

Από Εφημερίδα Λαός 15 Δεκ 2020 15:05 711

Αρκετές φορές αναρωτιέμαι πώς γίνεται να υπάρχει τόσο έντονη αντίδραση απέναντι στην εγκατάσταση των ΑΠΕ σε διάφορες περιοχές στη χώρα μας. Οφείλεται στην άγνοια των πολιτών που αντιδρούν, στο πνεύμα αντίδρασης που κυριαρχεί σε οτιδήποτε καινοτόμο πάει να καταρρίψει τον συντηρητισμό μας στην σήμερον εποχή ή μήπως εξυπηρε-τούνται άλλα συμφέροντα;

Ως λάτρης της φύσης, θυμάμαι ανέ-καθεν να τάσσομαι κατά των ορυκτών καυσίμων βλέποντας τις καταστροφικές συνέπειες που έχουν. Ευλόγως λοιπόν αναρωτιέμαι πού οφείλεται αυτή η αντί-δραση και γιατί είναι τόσο έντονη στην χώρα μας και όχι τόσο σε χώρες του εξωτερικού. Μετά τις πολυάριθμες κατα-στροφές που έχουν προκληθεί από τα έντονα καιρικά φαινόμενα που έπληξαν και την χώρα μας τα τελευταία χρόνια δεν είναι δυνατόν να πιστεύεται από μεγάλη μερίδα του κόσμου ότι η κλιματική αλλαγή δεν υφίσταται. Δεν δια-νοούμαι κάποιος φυσιολάτρης να δέχεται τα θερμικά εργοστάσια και να αντιδρά με σθένος απέναντι στις καθαρές μορφές ενέργειας.

[...]

Η λύση αγαπητέ αντιδρώντα δεν είναι η αντίδραση για την... αντίδρα-ση, αλλά η εντατικοποίηση των ελέγχων κατά τη διάρκεια και μετά την κατασκευή των επενδύσεων αυτών από τους αρμόδιους φορείς ώστε να βεβαιώνεται η τήρηση των προσηφωνηθέντων. Εχθρός δεν είναι οι “ΑΠΕτζηδες” αλλά η κλιματική αλλαγή.

Πηγή: <https://www.laosnews.gr/article/91704-h-antidrash-gia-thn-antidrash-grafei-h-anna-papatheoxar->

Εικόνα 7: Μέρος άρθρου της τοπικής εφημερίδας ‘Λαός’ σχετικά με την παρουσία επιστημόνων στο Δημοτικό Συμβούλιο της Βέροιας.

Περί ανέμων συνέχεια

Από Εφημερίδα Λαός 14 Δεκ 2017 15:09 1465

Κάθε άλλο παρά φώτισε το κοινό η χθεσινή συνεδρίαση του δημοτικού συμβουλίου για το θέμα των αιολικών πάρκων στο Βέρμιο. Δικαίως το προεδρείο έφερε εκπροσώπους όλων των πλευρών, των επενδυτών, πανεπιστημιακούς και μέλη εξειδικευμένων δομών της χώρας σε ενεργειακά θέματα. Οι απόψεις που ακούστηκαν ήταν εκ διαμέτρου αντίθετες, ακόμη και σε ζητήματα που αφορούσαν τα επίσημα στοιχεία παραγωγής ενέργειας της χώρας μας! Επηρεάζεται το περιβάλλον, δεν επηρεάζεται το περιβάλλον. Επηρεάζεται η κτηνοτροφία, δεν επηρεάζεται η κτηνοτροφία. Παράγουν θόρυβο οι ανεμογεννήτριες, δεν παράγουν θόρυβο οι ανεμογεννήτριες κ.ο.κ.

Πηγή: <https://www.laosnews.gr/article/58197-peri-anemon-sunexeia>

Εικόνα 8: Δωρεά της εταιρίας ‘Αιολικά Πάρκα Βορείου Ελλάδος’ στο Κδαπ-μεα Νάουσας.

Κδαπ-μεα Νάουσας

26 Μαρτίου 2019 στις 9:44 μ.μ.

ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ
ΣΤΟ ΚΔΑΠ-ΜΕΑ

Με μεγάλη χαρά δεχτήκαμε τη γενναία χορηγία της εταιρίας “Αιολικά Πάρκα Βορείου Ελλάδος” και ανανεώσαμε τον εξοπλισμό μας στο Κέντρο μας.

Καινούριες - ανατομικές καρέκλες, νέος Η/Υ για τα παιδιά & εκπαιδευτές, νέες ντουλάπες, πλάσμα TV, στατικό ποδήλατο, νέα ξύλινα παιχνίδια, είδη κουζίνας & μαγειρικής (πίατα, ποτήρια, τσάντες κ.α.) και ένα γέυμα χαράς.

Όλα αυτά γέμισαν χαμόγελα στα πρόσωπα των παιδιών αλλά και στα δικά μας κυρίως όμως μας χαροποιεί το γεγονός πως το έργο που γίνεται στο Κέντρο μας, ταξιδεύει και πέρα από τα σύνορα της πόλης μας και ο κόσμος γνωρίζει πως η χορηγία του, θα πάει αποκλειστικά στα παιδιά με αναπηρία του ΚΔΑΠ-ΜΕΑ.

Όλοι μαζί μπορούμε πολλά!!!

Ευχαριστούμε για την εμπιστοσύνη που μας δείχνετε!!!

Πηγή: Επίσημη σελίδα του Κδαπ-μεα Νάουσας στο Facebook.

Εικόνα 9: Εκπαιδευτικά προγράμματα ‘Play Energy’ από την Enel Green Power σε νέους/ες 7-18 ετών.

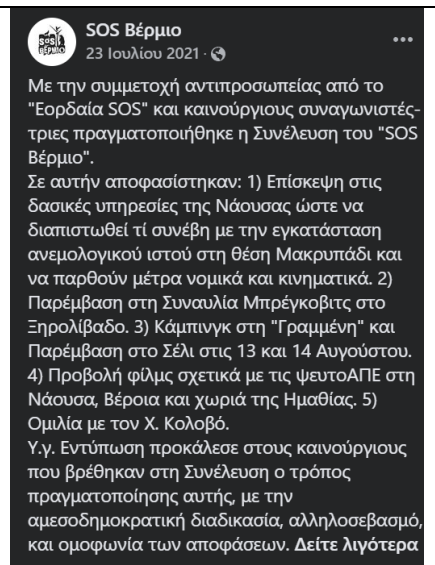
What happened in the 2019/2020 edition

The first edition with a new, entirely digital format has just ended, after engaging more than 10,000 youngsters from Brazil, Greece and Italy.

Πηγή: Επίσημο site της Enel Green Power. <https://www.enel.com/>

Σημείωση: Η Enel Green Power είναι η ανάδοχος εταιρία των δύο αιολικών πάρκων του Βερμίου ‘Ζωοδόχος Πηγή’ και ‘Παναγία Σουμελά’ (από το επίσημο site της Enel Green Power Hellas).

Εικόνα 10: Ανακοίνωση της περιβαλλοντικής συλλογικότητας ‘SOS Βέρμιο’ μετά τη συνέλευση στις 23/07/2021.

Πηγή: Επίσημη σελίδα ‘SOS Βέρμιο’ στο Facebook.

Εικόνα 11: Ανακοίνωση συνέλευσης της περιβαλλοντικής συλλογικότητας ‘SOS Βέρμιο’ στις 31/10/2021.

Πηγή: Επίσημη σελίδα ‘SOS Βέρμιο’ στο Facebook.

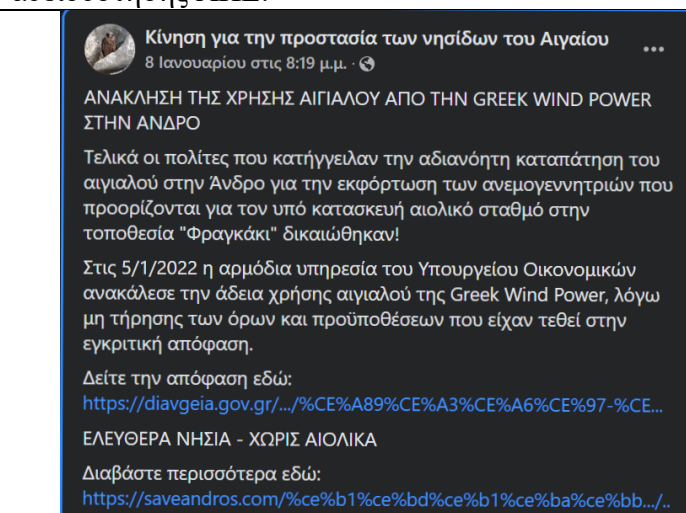
Εικόνα 12: Περιβαλλοντική συλλογικότητα ‘Μπλόκο Νυμφαίου’ μετά την αποχώρηση των ΑΠΕ.

Πηγή: Επίσημη σελίδα της περιβαλλοντικής συλλογικότητας ‘Μπλόκο Νυμφαίου’ στο Facebook.

Σημείωση: Οι κινηματικές δράσεις ως μοχλός πίεσης για την προστασία του περιβάλλοντος στη Φλώρινα.

Εικόνα 13: Ανακοίνωση της κίνησης πολιτών για την προστασία των νησίδων του Αιγαίου για την άρση αδειοδότησης ΑΠΕ.

Πηγή: Επίσημη σελίδα της κίνησης πολιτών για την προστασία των νησίδων του Αιγαίου στο Facebook.

Σημείωση: Η χρήση ένδικων μέσων ως μοχλός πίεσης για την προστασία του περιβάλλοντος στην Άνδρο.

Εικόνα 14: Ανακοίνωση περιβαλλοντικής συλλογικότητας Σκύρου για αδειοδότηση Α/Γ.

Πηγή: Επίσημη σελίδα 'Επιτροπή Αγώνα Σκύρος SOS για την σωτηρία του βουνού της Σκύρου' στο Facebook.

Εικόνα 15: Απόσπασμα από δημοσίευμα της τοπικής ηλεκτρονικής εφημερίδας 'naousa news' (12/12/2021) σχετικά με την πορεία διαμαρτυρίας για την παγκόσμια ημέρα βουνού.

Οι φορείς που συμμετείχαν και συνδιοργάνωσαν την εκδήλωση ήταν οι εξής: (ΕΟΡΔΑΙΑ SOS, ΕΛΜΕ Ημαθίας, ΕΟΣ Νάουσας, Ένωση Ξενοδόχων Ημαθίας, Σύλλογος Κτηνοτρόφων Νάουσας, Σύλλογος Εστιάτορων Νάουσας, Σωματείο Συνταξιούχων Νάουσας, Σωματείο Εργαζομένων Βαρβαρέσος, Σωματείο Οικοδόμων Νάουσας, Ωδείο Νάουσας, "Ομάδα Ανταρτών" Νάουσας, Εύξεινος Λέσχη Ποντίων Νάουσας, ΠΕΑΕΑ ΔΣΕ Νάουσας, SOS Βέρμιο.

Πηγή: <https://www.naousanews.gr/index.php/naousa/naousa-politiki/item/14427-dynamiki-poreia-diamartyrias-mesa-sti-naousa-enantia-sta-aiolika-parka-sto-vermio-fotoreportaz-video>.

Παράρτημα Γ' - Εικόνες

Εικόνα 16: Συμμετοχή στη συνέλευση της SOS Βέρμιο στις 3/11/2021

Πηγή: Επίσημη σελίδα 'SOS Βέρμιο' στο Facebook.

Εικόνα 17: Συμμετοχή στη συγκέντρωση διαμαρτυρίας στις 12/12/2021.

Πηγή: Σελίδα 'SOS Βέρμιο' στο Facebook.

Εικόνα 18: Οπτική της Ιεράς Μονής Παναγίας Σουμελά, στο Βέρμιο.

Πηγή: Σελίδα 'SOS Βέρμιο' στο Facebook.

Εικόνα 19: Οπτική της 'Ζωοδόχου Πηγής' μετά την πυρκαγιά στις 03/08/2021.

Πηγή: <https://www.alli-apopsi.gr/topika/ekhoun-thrasosoi-anemogenneties-kai-ta-aiolika-parka-prostateuoun-ta-dase.html>

Εικόνα 20: Κάλεσμα της SOS Βέρμιο για τη διαμαρτυρία την παγκόσμια ημέρα βουνού (2021).

Πηγή: Επίσημη σελίδα 'SOS Βέρμιο' στο Facebook.

Εικόνα 21: Αφίσα-κάλεσμα της SOS Βέρμιο για τη διαμαρτυρία την παγκόσμια ημέρα βουνού (2021).

Πηγή: Επίσημη σελίδα 'SOS Βέρμιο' στο Facebook.

Εικόνα 23: Αφίσα-κάλεσα για κινητοποιήσεις την παγκόσμια ημέρα βουνού (2020)

Πηγή: <https://thepressproject.gr/esy-tha-lipsis-poria-enantia-stis-fysis-tis-leilasia-tin-tetarti-sto-monastiraki/>

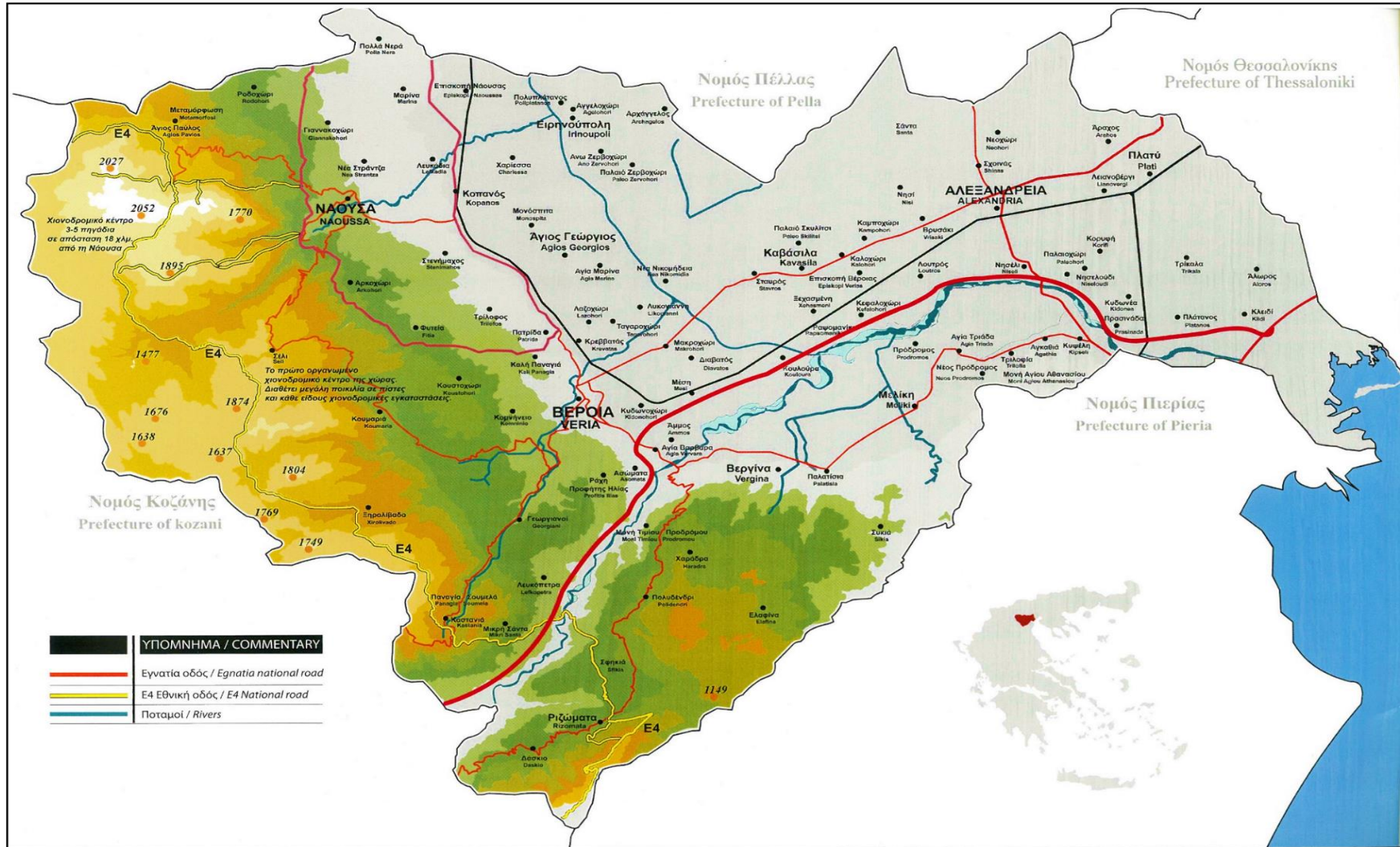
Εικόνα 25: Αφίσα-κάλεσμα για διαμαρτυρία στην Κοζάνη για την προστασία του περιβάλλοντος και τις ΑΠΕ.

Πηγή: Επίσημη σελίδα ‘Εορδαία SOS’ στο Facebook.

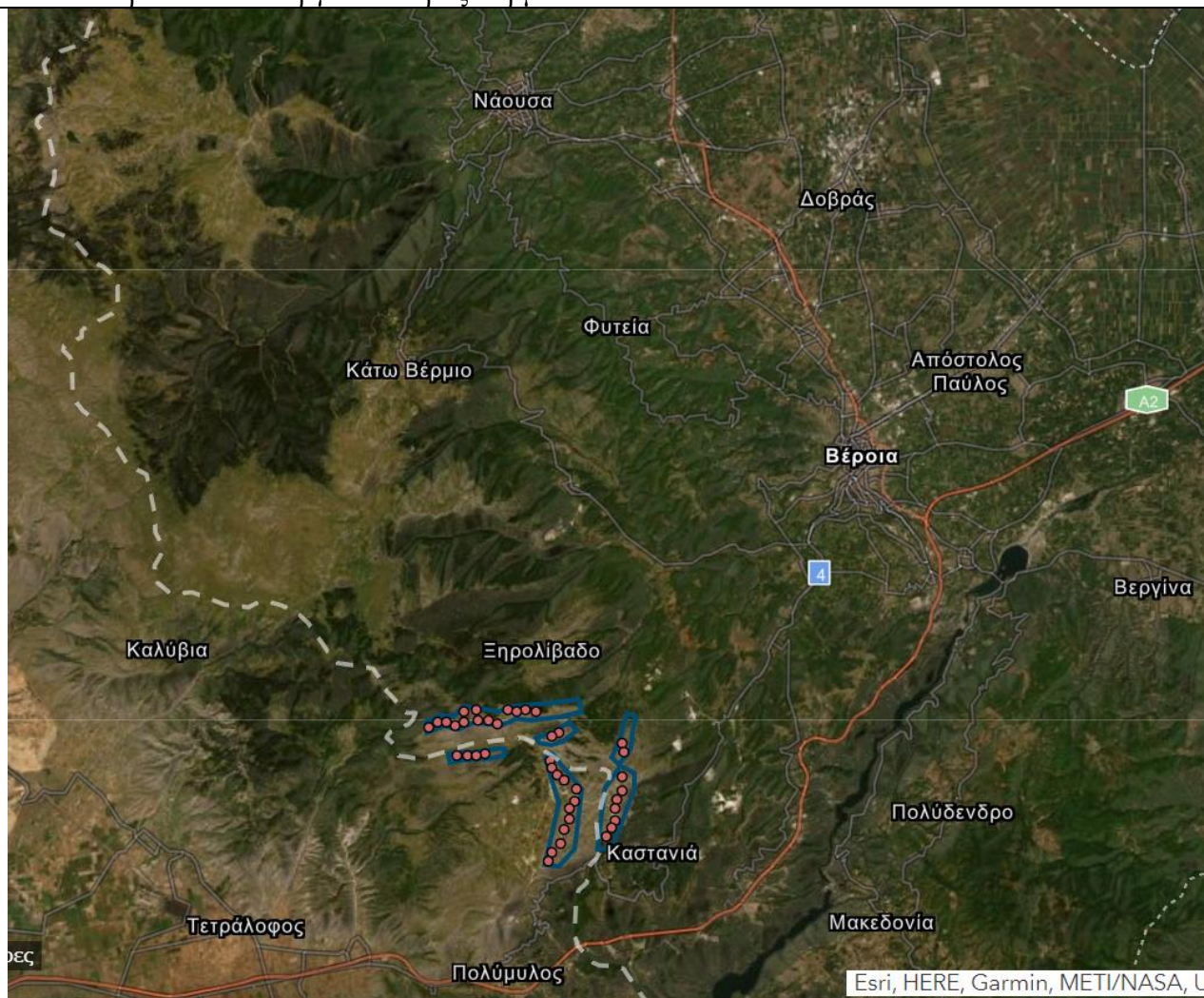
Παράρτημα Δ' - Χάρτες

Χάρτης 1: Γεωπολιτικός χάρτης του Νομού Ημαθίας.

Πηγή: Έντυπος τουριστικός οδηγός της Νομαρχιακής Επιτροπής Τουριστικής Προβολής Ημαθίας.

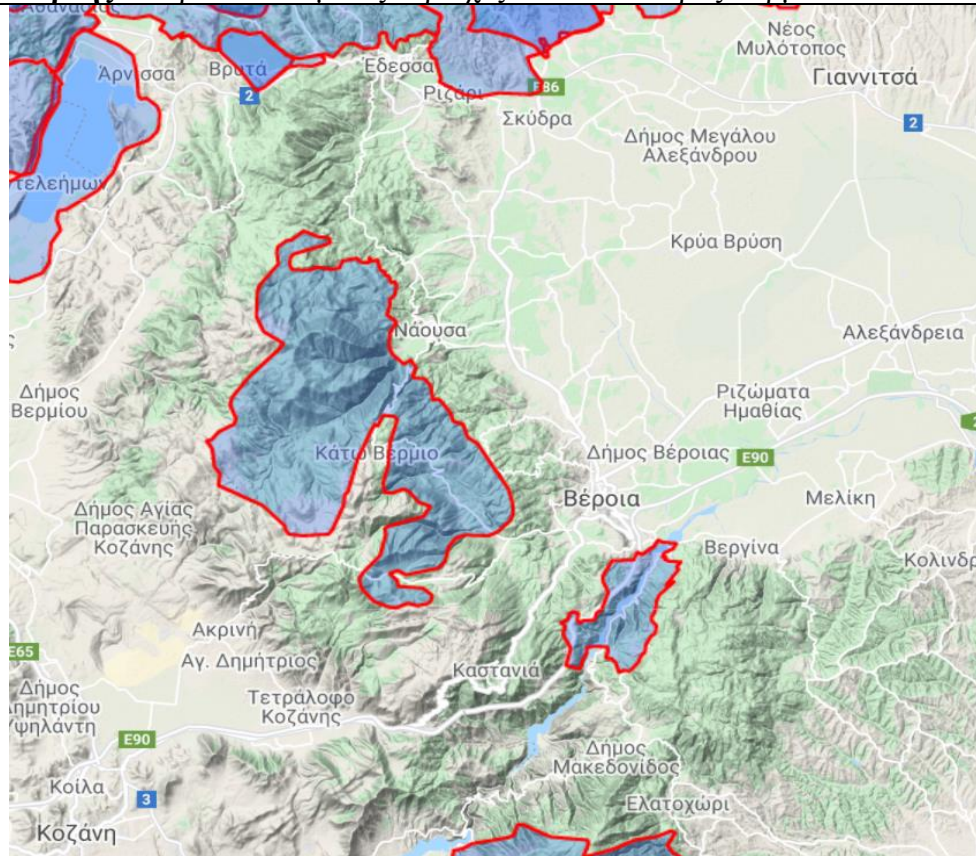
Χάρτης 3: Αιολικά πάρκα σε λειτουργία στο όρος Βέρμιο.

Πηγή: Διαδικτυακός Χάρτης εν Λειτουργία Αιολικών Πάρκων από την ΕΛΕΤΑΕΝ.

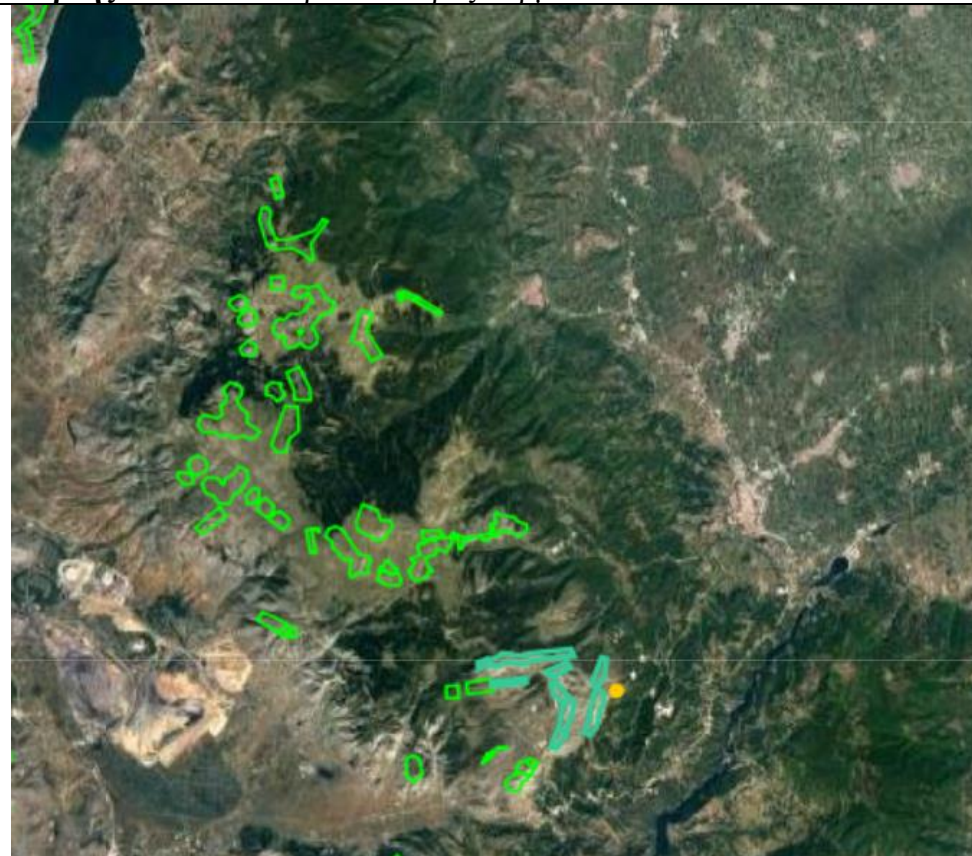
Σημείωση: Δεξιά της λευκής διακεκομμένης γραμμής βρίσκονται οι 25 Α/Γ εντός του Δ. Βέροιας και αριστερά οι 16 Α/Γ εντός του Δ. Κοζάνης.

Χάρτης 4: Προστατευόμενες περιοχές Natura στο όρος Βέρμιο.

Πηγή: <https://www.geogreece.gr/natura.php>.

Χάρτης 5: Αιολικά πάρκα στο όρος Βέρμιο.

Πηγή: PAE. https://geo.rae.gr/?tab=viewport_maptab.

Σημείωση: αιολικοί σταθμοί με λαχανί χρώμα κατέχουν άδεια παραγωγής, με γαλάζιο χρώμα κατέχουν άδεια λειτουργίας (είναι οι ίδιοι που απεικονίζονται καλύτερα στο Χάρτη 3), με κίτρινο χρώμα βρίσκονται υπό αξιολόγηση. Πηγή: PAE.

Για το κλείσιμο, οι ευχές όλων των συμμετεχόντων/ουσών.

Σ1 (45 ετών): «Θα ήθελα το παιδί μου να μπορεί να επιστρέψει κάποια στιγμή εδώ και να βρει τον τόπο άθικτο».

Σ2 (50 ετών): «Να προσπαθούμε όλοι να κάνουμε ένα καλό, στη ζωή μας, στο περιβάλλον, κάτι καλύτερο θα συμβεί!».

Σ3 (63 ετών): «Καλή επιτυχία στις σπουδές σου και ό,τι καλύτερο σου εύχομαι! Ελπίζω να σε βοήθησα».

Σ4 (35 ετών): «Να σταματήσει ο Έλληνας να κοιτάει μόνο την πάρτη του. Πρέπει να καταλάβει ότι αν πιάσει φωτιά ο διπλανός, θα πιάσει και ο ίδιος. Όλα ξεκινάνε από τον ίδιο τον άνθρωπο!»

Σ5 (35 ετών): «Μόνο η μόρφωση μπορεί να αλλάξει τα πράγματα».

Σ6 (30 ετών): «Όταν αλλάξει η καπιταλιστική σκέψη με γνώμονα το κέρδος, τότε θα ζει καλύτερα και ο άνθρωπος μέσα στην φύση».

Σ7 (22 ετών): «Ο κόσμος δεν πηγαίνει μπροστά μόνο με ρεαλισμό. Και τα όνειρα και το όραμα το έχουμε ανάγκη! Τα όρια είναι για να τα προσπερνάμε και να φτιάξουμε έναν καλύτερο κόσμο! Έχουμε τα μέσα για να καταφέρουμε το καλύτερο που θα μπορούσαμε».

Σ8 (28 ετών): «Εύχομαι οι επόμενες γενιές να έρθουν πιο κοντά στην φύση. Μόνο έτσι θα σωθούμε!».

Σ10 (58 ετών): «Να ανοίξουν οι δουλειές για να μπορεί ο κόσμος να χαμογελάσει ξανά!».

Σ11 (45 ετών): «Οι νέοι να ζήσουν αυτά που ζήσαμε κι εμείς, γιατί οι καταστάσεις σήμερα κλείνουν τους ορίζοντές τους».

Σ12 (35 ετών): «Να μη χρειάζεται να υπάρχει αύριο η συλλογικότητα».

Σ13 (35 ετών): «Να μην εξελιχθούν τα πράγματα δυσοίωνα, όπως φαίνεται μέχρι τώρα».

Σ14 (55 ετών): «Το καλύτερο θα ήταν, σε όλες τις δουλειές, να κάνει ο καθένας μας τη δουλειά που αγαπά και όχι από ανάγκη. Αν αγαπάς ένα πράγμα το κάνεις πάντα και καλύτερα, πόσο μάλλον όταν ασχολείσαι και με τη γη!».

Σ15 (52 ετών): «Γενικά, δεν ελπίζω σε πολλά αλλά πιστεύω ότι κάτι μικρό σιγά σιγά θα μπορούσε να γίνει καλύτερο».